

TÜRK DÜNYASI
2040
VİZYONU

“Bütünleştirici Ortaklık”

KAYNAK VE TRANSİT ÜLKE OLARAK KÜRESEL ENERJİ GÜVENLİĞİNE AZERBAYCAN'IN KATKISI

| RAPOR |

Yazar

Dr. Cavid VELİYEV

Yayın Koordinatörü

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ - Dr. Murat YILMAZ

Teknik Koordinasyon

Halil ULUSOY

Kaynak ve Transit Ülke Olarak Küresel Enerji Güvenliğine Azerbaycan'ın Katkısı
/ Yazar: Dr. Cavid VELİYEV - Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak
Üniversitesi, 2022

96 s: 19,5x27 cm. – (Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
İnceleme- Araştırma dizisi; yayın no: 05)

ISBN: 978-625-8329-05-6

Baskı Tarihi: **Aralık 2022**

© Ahmet Yesevi Üniversitesi

Mütevelli Heyet Başkanlığı

Adres:

Aşağı Öveçler, 1314. Cd. No: 19, 06460 Çankaya/ANKARA

Tel: 0312 216 06 00 • Faks: 0312 223 34 29

www.ayu.edu.tr • yayınlar@yesevi.edu.tr

Tasarım-Baskı

SFN Televizyon Tanıtım Tasarım

Yayıncılık Ltd. Şti.

Tel: 0312 472 37 73-74

www.sfn.com.tr

Raporda ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarlarının olup,
Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmamaktadır.

"Bütünleştirici Ortaklık"

Kaynak ve Transit Ülke Olarak

KÜRESEL ENERJİ GÜVENLİĞİNE AZERBAYCAN'IN KATKISI

5.

RAPOR

Dr. Cavid VELİYEY

**TURKIY DAVLATLAR TASHKILOTI
DAVLAT RAHBARLARI
KENGASHINING YIG'ILISHI**

Samarqand, 2022-yil 11-noyabr

MEETING OF THE COUNCIL OF HEADS OF STATE OF THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES

Samarkand, November 11, 2022

TÜRK
DEVLETLERİ
TEŞKİLATI

ÜYE ÜLKELER

Azerbaycan

Kazakistan

Kırgızistan

Özbekistan

Türkiye

GÖZLEMCİLER

Macaristan

Türkmenistan

Kuzey Kıbrıs Türk
Cumhuriyeti

İçindekiler

TAKDİM.....	8
ÖNSÖZ	10
1. GİRİŞ.....	13
2. AZERBAYCAN ENERJİ PROFİLİ	17
2.1. Petrol	18
2.2. Doğalgaz	21
2.3. Elektrik Enerjisi	22
2.4. Yenilenebilir Enerji Kaynakları	22
3. AZERBAYCAN'DA PETROL SANAYİSİNİN GELİŞİM TARİHİ	24
4. AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİNİN PETROL POLİTİKASI.....	29
5. SOVYET DÖNEMİNDE AZERBAYCAN PETROLÜ	30
6. AZERBAYCAN'IN YENİDEN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASI VE ENERJİ POLİTİKALARI	31
7. ERKEN İHRAÇ BORU HATLARI: BAKÜ-NOVOROSSYSK VE BAKÜ-SUPSA	33
8. ANA İHRAÇ BORU HATTI: BAKÜ-TİFLİS-CEYHAN HAM PETROL BORU HATTI	35
9. BAKÜ-TİFLİS-ERZURUM BORU HATTI	38
10. AZERBAYCAN-TÜRKİYE DOĞALGAZ İŞBİRLİĞİ	39
11. AZERBAYCAN VE TÜRKİYE'NİN PETROL ALANINDA İŞBİRLİĞİ	42
12. AZERBAYCAN VE TÜRKİYE'NİN ENERJİ YATIRIMI İLİŞKİLERİ	45

13. AZERBAYCAN DEVLET PETROL ŞİRKETİNİN TÜRKİYE'DEKİ YATIRIMLARI VE FAALİYET ALANLARI.....	47
14. AVRUPA ENERJİ GÜVENLİĞİNDE AZERBAYCAN'IN ARTAN ROLÜ	52
15. GÜNEY GAZ KORİDORU	56
16. GÜNEY KAFKASYA DOĞAL GAZ BORU HATTI (SCP) PROJESİ	57
17. TRANS ANADOLU DOĞAL GAZ HATTI (TANAP)	58
18. TRANS-ADRIYATİK BORU HATTI (TAP)	61
19. AZERBAYCAN-AVRUPA BİRLİĞİ STRATEJİ ENERJİ ANLAŞMASI	63
20. BALKANLARIN ENERJİ GÜVENLİĞİ VE AZERBAYCAN'IN ARTAN ROLÜ	67
20.1. Yunanistan-Bulgaristan Bağlantısı	67
20.2. Adriatik Bağlantısı	70
20.3. BRUA Bağlantısı	72
21. AZERBAYCAN, KAZAKİSTAN VE TÜRKMENİSTAN ENERJİ İLİŞKİLERİ ..	73
22. AZERBAYCAN-KAZAKİSTAN PETROL İŞ BİRLİĞİ.....	75
23. AZERBAYCAN-TÜRKMENİSTAN TRANS-HAZAR İŞBİRLİĞİ.....	81
24. AZERBAYCAN-TÜRKMENİSTAN DOSTLUK SAHASI ANLAŞMASI	87
25. AZERBAYCAN-TÜRKMENİSTAN PETROL İŞBİRLİĞİ	89
26. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	91

Binali YILDIRIM

TDT Aksakallar Konseyi Başkanı

TAKDİM

Küresel sistemde jeopolitik kırılmalar meydana gelmekte, zenginlik batıdan doğuya doğru hicret etmekte, dünyanın eksenini Asya'ya kaymaktadır. Bu şartlar altında Türk dünyasına olan ilgi günden güne artmaktadır. Kafkaslar, Orta Asya, Anadolu coğrafyası zengin kaynakları, verimli ve mümbit toprakları, üretim kapasitesi, sosyal ve beşeri sermayesi ile cazibe merkezine dönüşmektedir.

Türk Devletleri Teşkilatı, Avrasya'nın doğusundan batısına uzanan geniş bir coğrafyada ortak dili, tarihi ve kültürü paylaştığı gibi ortak

refah, istikrar ve kalkınma alanı kurma konusunda aynı idealleri ve çıkarları paylaşan devletlerin kurmuş oldukları bölgesel bir işbirliği örgütüdür. Gücünü Türk halklarının kardeşlik bağlarından, köklü geçmişinden, zengin kültürel mirasında alan bu yapı üye ülkeler arasındaki siyasi, ekonomik ve insani bağlarının güçlenmesine hizmet ettiği gibi sürdürülebilir bölgesel barış ve istikrarın sağlamlaşmasına da katkı sağlamaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı tarih boyunca güç mücadelelerinin yaşandığı, hegemon güçlerin çıkarlarının çatıştığı rekabet sahası olarak nitelendirilen bir bölgede, bölge

devletlerinin kendi iradeleri ve çabalarıyla başlattıkları bir girişimdir. Demokrasi, insan hakları, şeffaflık gibi evrensel değerler yanında eşitlik, egemenliklerin desteklenmesi, iç işlerine saygı ve karşılıklı çıkar gibi uluslararası ilişkilerin temel ilkelerine dayanan bir işbirliği mekanizmasıdır. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı meydan okumalar ve fırsatlara karşı birlikte hareket ederek riskleri azaltmak, faydaları çoğaltma anlayışıyla başlayan işbirliği süreci kısa zaman içerisinde güçlü bir kurumsal kimlik kazanmıştır.

12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen sekizinci Türk Devletleri Teşkilatı zirvesi Türk devletleri arasındaki işbirliğini yeni bir boyuta taşımıştır. Türk devletlerinin bağımsızlıklarının 30. yıl dönümünün kutlandığı, Türk Devletleri Teşkilatı'nın hizmet

binasının açılışının yapıldığı, Türk dünyası 2040 vizyon belgesinin kabul edildiği, Türkmenistan'ın gözlemci statüsünde örgüte üye olduğu İstanbul Zirvesi sırasında Türk Devletleri Teşkilatı Aksakallar Konseyi Başkanlığı görevi sahsıma tevdi edildi. "Yedi devlet bir millet" şiarıyla, "dilde fikirde işte birlik" ideali doğrultusunda bu onurlu vazifeyi layıkıyla yerine getirmek için çalışmalarımızı devam ettirmekteyiz.

Elinizdeki bu rapor Azerbaycan'ın küresel enerji güvenliğine katkısını ortaya koymaya matuf olarak hazırlanmıştır. Başta Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı Prof. Dr. Muhittin Şimşek olmak üzere, raporun müellifine ve emeği geçen tüm arkadaşlarıma şükranlarımı sunar, faydalı olmasını temenni ederim.

Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK

Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı

ÖNSÖZ

“**B**irlikte Güçlüyüz” düsturu Türk Devletleri Teşkilatı’nın temel çalışma ilkesidir. Bu ifade sadece motive edici bir slogandan ibaret değildir. Türk Devletleri Teşkilatı üyelerinin her biri öncelik verdiği alanlar ve bu alanlardaki gelişmişlikleri ile birbirlerini tamamlayan ülkelerdir. Özellikle Covid 19 Pandemisi ile birlikte başlayan sistemsel dönüşümler ve bu süreçte meydana gelen Afganistan’da İkinci Taliban İktidarı, Azerbaycan’ın 44 Günlük Vatan Muharebesi, Rusya-Ukrayna Savaşı gibi bölgesel gelişmeler Türk Devletleri Teşkilatı

üyeleri arasındaki dayanışma ve yardımlaşmayı daha önemli hale getirmiştir. Türk Devletleri Teşkilatı tüm olumsuzluklara rağmen pozitif gündem oluşturmayı ve üye devletlerarasındaki işbirliğini çeşitlendirerek derinleştirmeyi başarabilen bir örgüttür. 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul’da düzenlenen TDT 8. Zirvesi’nde kabul edilen “Türk Dünyası 2040 Vizyonu” örgütün gelişiminde yeni bir dinamizm sağlamıştır. İstanbul Zirvesi’nin ardından TDT Aksakallar Konseyi örgütün kurumsal yapısı içerisinde daha önemli sorumluluklar ve

işlevler üstlenen bir organ haline dönüşmüştür. Türkiye aksakalı Binali Yıldırım'ın TDT Aksakallar Konseyi başkanlığını üstlenmesi, Türkmenistan eski devlet başkanı Gurbanguli Berdimuhammedov'un Türkmenistan Aksakalı olarak çalışmalara dâhil olması Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ı temsil eden aksakalların da başarı hikâyeleriyle öne çıkan devlet adamları olması Aksakallar Konseyi'nin rolünü ve etkinliğini güçlendiren işaretler olmuştur.

"Birbirini Tamamlayan Ortaklık" (Integrative Partnership) Projesi, TDT Aksakallar Konseyi ile Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü tarafından ortaklaşa yürütülen bir çalışmadır. Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırmalar Enstitüsü, genelde Avrasya Bölgesi'ne, özelde bu bölgede yoğun olarak yaşayan Türk dili konuşan devlet ve topluluklara ilişkin bilimsel araştırmalar yapmak

ve stratejik öneriler geliştirme amacıyla kurulmuştur. Avrasya Araştırma Enstitüsü; ekonomi, finans, enerji, uluslararası ilişkiler, güvenlik, ulaşım, teknoloji, eğitim, kültür, sanat, dil, din, felsefe, sosyoloji, siyaset, tarih, arkeoloji ve çevre konularında, uluslararası düzeyde tanınan, önemli araştırma kuruluşlarından biridir. Enstitü, 2018'de Küresel Düşünce Kuruluşları Endeksi'ne girmiştir. İlerleyen yıllarda ise bu sıralamada yerini daha da yükseltmiştir.

Alanında uzman kıdemli memurlar ve akademisyenler tarafından hazırlanan bu raporlar Türk Dünyası 2040 Vizyonu hedeflerine erişilmesi doğrultusunda planlanmıştır. Aksakallar Konseyi Başkanı Sayın Binali Yıldırım'ın himayeleri çalışmalarımızda bize yol göstermiş ve güç katmıştır. Başta yazarlarımız olmak üzere emek veren tüm arkadaşlarıma teşekkür eder, hayırlara vesile olmasını dilerim.

1. | GİRİŞ

☰ Azerbaycan 1994'te küresel enerji güvenliğine Asrın Anlaşmasını imzalamakla başlamış ve daha sonra yenilediği ve sonradan inşa ettiği boru hatları ile katkı sağlamağa devam etmektedir. Artık birçok komşu devlet enerji kaynaklarını Azerbaycan'ın kurduğu altyapı üzerinden ihraç etmeği tercih etmektedir. Bu anlamda Azerbaycan hem enerji zengini ülke ve transit ülke olarak alıcı ve satıcı ülkeler açısından güvenilir bir ortak olduğu söylenebilir.

1. GİRİŞ

Dünya nüfusunun artması ve ekonomilerin gelişmesi nedeniyle devletlerin ve halkaların hayatında hidrokarbon kaynakların önemi daha çok artmaktadır. Ciddi bir güvenlik sorunu olan enerji artık sadece kaynaklar sahip olmakla yeterli olmamaktadır. Enerji zengini ülkeler için gerekli teknoloji, sermaye ve kendi çıkarlarına uygun anlaşmalar bir önemli mesele iken aynı zamanda çıkardığı petrol ve doğalgazı doğru adrese ulaştırmak da önemlidir. Bunun için bir de tek boru hatlarına bağımlı kalmamak adına çoklu iletim hatlarına ihtiyaç duymaktadır. Sonuçta bir de enerjiyi bir politik araç olarak kullanmamak ve güvenilir bir ortak haline gelmek bir zarurete dönüşmüştür.

Azerbaycan 7 milyar ton kanıtlanmış petrol ve 3 trilyon ton doğalgaz rezervi ile enerji birçok devlet için alternatif enerji kaynağı olabilmektedir. Azerbaycan aynı zamanda sahip olduğu üç petrol boru hattı ve Güney Gaz Boru Hattı ile enerji arz güzergâhı çeşitliliği açısından alternatif olabilmektedir.

Bağımsızlıktan sonraki 30 yıla yakın süre içinde enerji şirketleri ile başarılı işbirliği, 1994 yılında uluslararası enerji şirketleri ile imzaladığı üretim ve paylaşım anlaşmasını 2017 yılında 30 yıl daha uzatmasına neden olmuştur. Bu ülkeye çok ciddi teknoloji ve sermaye yatırımlarının yapılmasına neden olmuştur.

Öte yandan, Azerbaycan'ı güvenli bir enerji ortağı yapan onun enerji ihraç ettiği ülkelere karşı bir araç olarak kullanmaması olmuştur. Güney Gaz Koridorunu 2 yıl gibi kısa bir sürede tamamlamağı başaran ve Avrupa'nın enerji güvenliği açısından kritik bir dönemde boru hattına işlerlik kazandırması onun güvenilirliğini daha da artırmıştı.

Azerbaycan'ın enerji zengini ülke olmanın ötesinde Kazakistan, Türkmenistan, Rusya ve İran gibi enerji zengini ülkeler komşu olması nedeniyle de enerji arz güvenliği açısından önem taşımaktadır. Azerbaycan gerçekleştirdiği boru hatları, demiryolları ve Hazar denizindeki tanker limanları ile kurmuş olduğu altyapısı onun transit ülke olmasına neden olmuştur. Azerbaycan kapalı kara devletinden transit ülke olma özelliğine kavuşmuştur. Bazı ülkeler enerji kaynaklarına sahip olmasa da köprü rolü oynayabildiği için hem kendi enerji talebini karşılayabilmekte hem de transit ülke olarak stratejik değerini alıcı ve satıcı ülkeler için artırmaktadır. Fakat tabii ki bunların hepsi bir güvenilir bir ülke imajı oluşturmaktan geçmektedir.

Azerbaycan aynı zamanda yenilenebilir enerji kaynağı ile zengin ülkedir. Özellikle 2020 yılında işgalden kurtarılan topraklarla birlikte yenilenebilir enerji kaynaklarından elektirik enerjisi üretim gücü artmıştır. Mevcut dünyada bu çok daha önemli olmuştur. İklim de-

ğışıklığı, kuraklık ve hava kirliliği gibi nedenlerden dolayı devletler artık yeşil ve yenilenebilir enerji kaynaklarını tercih etmektedir. Son yıllarda yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji elde etmek önem kazanmaktadır. Artık sadece petrol ve doğalgazı olan değil, güneşi, rüzgârı da enerjiye dönüştürebilen devletler de enerjisi olan devletlerdir. Hatta bazı ülkeler kendi elektrik enerjisi taleplerini rüzgâr ve güneşten veya hidrodan karşılayarak petrol ve doğalgazını satmaktadır. Hatta bazı ülkeler yenilenebilir enerji kaynaklarından elde ettiği elektrik enerjisini de ihraç etmektedir.

Modern dönemde Azerbaycan 1994'te küresel enerji güvenliğine Asrın Anlaşmasını imzalamakla başlamış ve daha sonra yenilediği ve sonradan inşa ettiği boru hatları ile katkı sağlamağa devam etmektedir. Artık birçok komşu devlet enerji kaynaklarını Azerbaycan'ın kurduğu altyapı üzerinden ihraç etmeği tercih etmektedir. Bu anlamda Azerbaycan hem enerji zengini ülke ve transit ülke olarak alıcı ve satıcı ülkeler açısından güvenilir bir ortak olduğu söylenebilir. TDT'nin kurucu üyesi olan Azerbaycan Türk devletleri ile enerji işbirliği, kaynak ve transit ülke olarak onların enerji güvenliğine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda bu raporun Türk Dünyası 2040 Vizyonu'nda enerji işbirliği açısından öngörülen hedeflerin yerine yetirilmesinde katkı sağlaması hedeflenmektedir.

AZERBAYCAN

2.

ENERJİ PROFİLİ

- Petrol
- Doğalgaz
- Elektrik Enerjisi
- Yenilenebilir Enerji

2. AZERBAIJAN ENERJİ PROFİLİ

2.1. Petrol

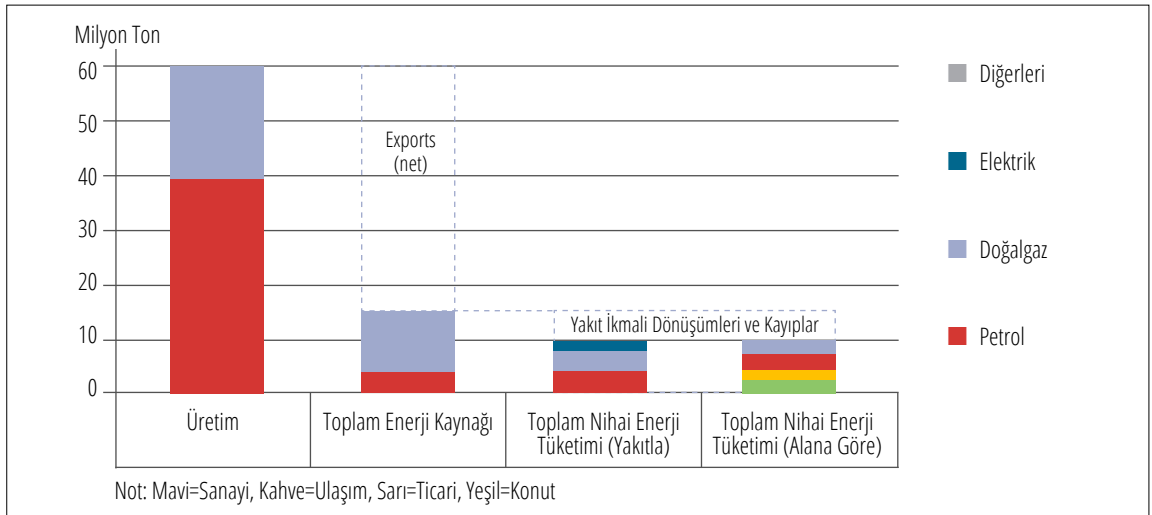
Azerbaycan'da petrol üretimine 19. Yüzyılda başlanmıştır. Aynı zamanda Doğalgaz da Azerbaycan enerji rezervlerinin önemli bir parçasını oluşturmuş fakat doğalgaz 2000'li yıllardan itibaren Azerbaycan enerji sektöründe önem kazanmıştır. BP'nin rakamlarına göre 2017 yılında Azerbaycan'ın petrol rezervi 7 milyar ton olmuştur ki, bu da dünya petrol rezervinin % 0.4'nü oluşturmaktadır. Ülkede üretilen petrolün toplam ¼'i açık denizde üretiliyor.

Resim 1. Azerbaycan'ın yıllık petrol, doğal gaz ve elektrik enerjisi üretimi

		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019*
Petrol	M/t	50.9	45.7	43.4	43.5	42.1	41.7	41.1	38.7	38.8	37.5
Doğal gaz	b/m ³	16.7	16.3	17.7	18.3	19.3	19.2	18.7	18.2	19.2	24.5
Elektrik	TWh	18.7	20.3	23.0	23.4	24.7	24.7	25.0	24.3	25.2	26.1

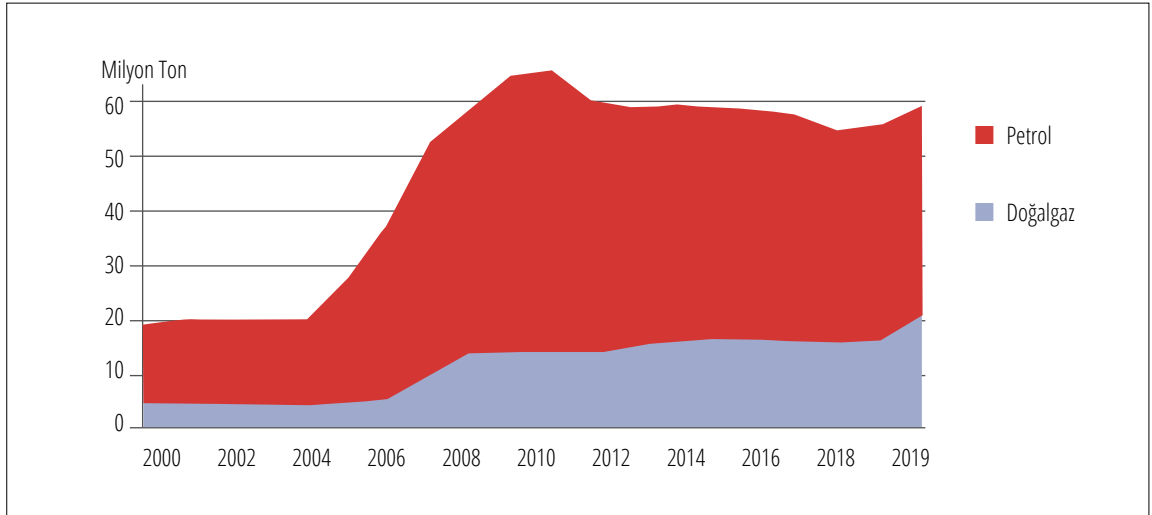
Kaynak: Azerbaijan Energy Profile 2021, <https://www.iea.org/reports/azerbaijan-energy-profile>

Resim 2. Akaryakıt ve sektör bazında enerji üretimi, arzı ve tüketimi, 2019

Kaynak: Azerbaijan Energy Profile 2021, <https://www.iea.org/reports/azerbaijan-energy-profile>

Resim 3. Kaynağa göre birincil enerji üretimi, 2000-2019

Kaynak: Azerbaijan 2021. Energy Policy Review. <https://iea.blob.core.windows.net/assets/49662c46-575f-4561-a541-5541f5342b07/Azerbaijan2021EnergyPolicyReview.pdf>

Bakü'nün 100 km uzaklığında denizde bulunan Azeri-Güneşli-Çirak (AGÇ) petrol kuyusu Azerbaycan'ın en büyük petrol rezervidir. 1994 yılında Asrın Anlaşması çerçevesinde 11 uluslararası şirketle (AMOCO, BP, McDermott, UNOCAL, SOCAR, Lukoil, Statoil, TPAO, Pennzoil, Ramco, Delta). Azerbaycan arasında 7.4 milyar dolarlık yatırım anlaşması imzalandı. İlk hesaplamalarda Azeri, Çirak ve derin su Güneşli sahalarından 511 milyon ton petrol bulunduğu tahmin edilmiştir. Fakat sonradan bu üç sahada 1 milyar 72 milyon ton petrol olduğu tespit edildi. ¹

2022 başlarına kadar AGÇ petrol kuyularına 41 milyar dolar yatırım yapılmıştır. Bu blok 546 milyon ton petrol ve 49 milyar m³ doğalgaz üretmiştir ki, çıkartılan doğalgaz karşılıksız Azerbaycan devletine teslim edilmiştir. Azerbaycan'ın 2009-2010 yıllarında günlük 1 milyon varil rakamıyla en yüksek petrol üretimi miktarına ulaşmış, 2019'tan itibaren ise bu rakam 780 bin varile inmiştir. Azeri-Güneşli-Çirag Azerbaycan petrolünün üretiminin % 80'nini karşılamaktadır. ²

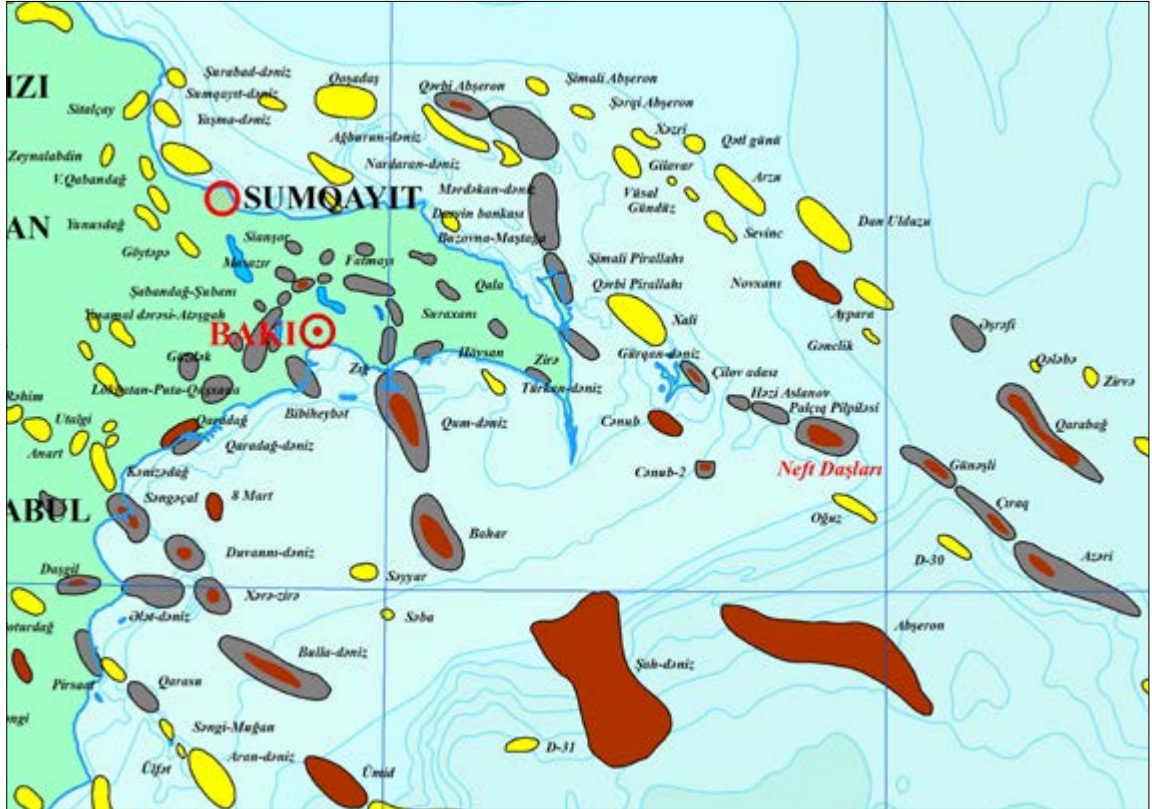
2017 yılında AGÇ Üretim ve Paylaşımı için Azerbaycan'la şirketler arasında anlaşma Bakü'de yenilenerek süresi 2049'a kadar uzatıldı. Yeni anlaşma Azerbaycan hükümeti ile SOCAR, BP, Chevron, IMPEX, Statoil, ExxonMobil, TP, ITOCHU and ONGC Videsh şirketleri arasında imzalandı. BP yeni anlaşma ile proje operatörü olarak kaldı ve Azerbaycan'ın bu anlaşmadaki payı % 75 oldu. Bu anlaşmaya uygun olarak 2019 yılında AGÇ'da ek üretim platformu inşası kararlaştırıldı. Bu anlaşma Azerbaycan'ın petrol stratejisinde yeni bir

1 Oil Sector, <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/contract>, (erişim tarihi 24.11.2022).

2 Azerbaijan 2021, Energy Policy Review, <https://iea.blob.core.windows.net/assets/49662c46-575f-4561-a541-5541f5342b07/Azerbaijan2021EnergyPolicyReview.pdf>, s. 41.

dönem olarak görülmüştür. Bu anlaşma ile Azerbaycan daha 30 yıl daha petrol ihracatçı unvanını korumuş, ülkenin siyasi ve ekonomik güvenliği için yeni yatırım, iş imkânları ve kalkınma imkânı elde etmiştir. 2020 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlık döneminde ilk defa petrol sahası keşfedildi. İlkın tespitlere göre Karabağ petrol sahasının jeoloji rezervleri 60 milyon tondan çoktur.

Harita 1. Azerbaycan'ın Petrol sahaları

Kaynak: Azertag. https://azertag.az/xeber/Xosbext_Yusifzade_Dunyada_deniz_neftine_yolu_ilk_defe_Azerbaycan_achib-1351267, (04.11.2019).

1994'te imzalanan Asrın Anlaşması'ndan sonra Azerbaycan petrolünü dünya piyasasına iletmek için boru hatları anlaşmaları imzalandı. Azerbaycan'ın üç petrol ihraç eden boru hattı bulunmaktadır.³ Ülkenin %80 petrolü 2006 yılında açılışı yapılan ve günlük 1.2 milyon varil petrol kapasitesi olan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) aracılığı ile ihraç ediliyor. Bakü'nün Sangaçal limanından başlayan boru hattı Türkiye'nin Ceyhan limanına kadar uzanmaktadır. Oradan ise Azerbaycan petrolü tankerler aracılığı ile taşınmaktadır. 2006'da çalışmaya başlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ise Azerbaycan'ı aynı zamanda

3 The Main Transport Routes of Energy Resources, <https://azerbaijan.az/en/related-information/133>, (erişim tarihi 24.11.2022).

enerji transiti ülkesi yaptı. Çünkü BTC aynı zamanda Türkmenistan ve Kazakistan petrolünü de taşımaktadır. Bu anlamda Azerbaycan petrolünü dünya piyasasına üç petrol boru hattı taşımaktadır.

1997 yılının sonlarından itibaren Azerbaycan petrol Bakü-Novorossisk aracılığı ile Karadeniz'e taşınmaktadır. 1999 yılından itibaren Azerbaycan petrolü Bakü-Supsa aracılığı ile Karadeniz'e taşınmaktadır. Buradan ilk petrol tanker 1999'da dünya petrol pazarına gönderilmiştir.

Alternatif enerji boru hatlarının kurulması Azerbaycan'ın petrol stratejisinin önemli bir parçasıdır. Alternatif enerji hatları sadece Azerbaycan'ın ekonomik olarak başka devletlere bağımlılığına son vermedi, aynı zamanda komşu ülkelerin de enerji güvenliğine katkı sağladı ve Azerbaycan da enerji transit ülkesine dönüştü.

2.2. Doğalgaz

Azerbaycan'ın üç temel doğalgaz kaynağı vardır. 1. Ülkenin en büyük doğalgazı yatağı Şahdeniz, 2. PSA anlaşmasına göre SOCAR'a karşılıksız verilen ve AGÇ'dan petrolle beraber çıkartılan gaz, 3. SOCAR'ın derin olmayan Güneşli sahasından ve diğer küçük sahalardan çıkarttığı doğalgaz.

Azerbaycan hükümeti verilerine göre, Azerbaycan'ın doğalgaz rezervi 2.6 trilyon m³'dür ve bu rakam 3 trilyon m³'a kadar çıkabilir.

1996 yılında SOCAR ve ortakları olan uluslararası şirketler Şahdeniz'de büyük doğalgaz kaynakları buldu. Şahdeniz 1.2 trilyon m³ doğalgaz rezervi ile dünyada en büyük doğalgaz sahalarından biri olarak kabul görmektedir. Şahdeniz-1'den çıkartılan doğalgaz ülkenin bölgesel doğalgaz ihracatçısı yaptı ve kendi iç tüketimini karşıladı. Şahdeniz iki ise Güney Gaz Koridorunun doğalgazla besleyen temel şahadır.⁴

Özellikle 400 milyon m³ doğalgaz rezervine sahip olan Babek sahası, 350 milyon m³ kondensat doğalgaz rezervine sahip Abşeron sahası ve 200 milyon m³ doğalgaz rezervine sahip Ümit sahası⁵ keşfi ülkenin doğalgaz ülkesi olarak konumunu pekiştirmesine neden oldu. Yeni keşfedilen Ümit ve Abşeron doğalgaz sahaları Azerbaycan'ın uzun dönemli doğalgaz ihracatçısına dönüştürmüştür.

Azerbaycan'ın doğalgazını bölgeye ve Avrupa'ya çeşitli boru hatları ile iletmektedir. İlin aşamada 2007 yılında Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattı ile Gürcistan ve Türkiye'ye doğalgaz ihraç etmeğe başladı. Daha sonra Güney Kafkasya Boru Hattı, TANAP ve Trans Adriyatik

4 Azerbaycan 2021, Energy Policy Review, <https://iea.blob.core.windows.net/assets/49662c46-575f-4561-a541-5541f5342b07/Azerbaijan2021EnergyPolicyReview.pdf>, s. 41.

5 Gas sector, <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/contract>, (erişim tarihi 24.11.2022).

boru Hattı'ndan oluşan Güney Gaz Koridoru ile Azerbaycan Avrupa'ya gaz satmağa başladı. Güney Gaz Boru Hattı ile Azerbaycan Gürcistan'a doğalgaz ihraç ediyor ve şu anda Gürcistan doğalgaz tüketiminin % 95'ni Azerbaycan'dan sağlamaktadır. 2018'te TANAP, 2020'de ise TAP tama olarak çalışmağa başladı ve ek yatırımlar ile Güney Gaz Koridorunun kapasitesi 32 milyar m³ çıkartılabiliyor. 18 Temmuz 2022'de Bakü'de AB ile Azerbaycan arasında imzalanan enerji işbirliği anlaşması ile bu hattın kapasitesinin 2027'ye kadar iki katına çıkartılması kararlaştırılmıştır.

Güney Gaz Koridorunun Avrupa kısmı olan TAP şimdilik Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya'ya kadar uzanmaktadır. 1 Ekim 2022 tarihinde itibaren Yunanistan-Bulgaristan bağlantısının açılması ile Bulgaristan'a da doğalgaz ihraç etmeğe başlamıştır.

2.3. Elektrik Enerjisi

Elektrik enerjisi de Azerbaycan'ın enerji profilinde önemli role sahiptir. 2009 yılından itibaren elektrik enerjisi alanına yapılan ciddi yatırımlar etkili sonuçlar doğurmuştur. Günümüzde kendi elektrik enerjisi ihtiyacını %100 karşılayan Azerbaycan aynı zamanda elektrik enerjisi ihracatçısına dönüşmüştür.

Toplamda 7.5 gigawatt (GW), 6.5 GW petrol ve doğalgazdan, 1.1 GW ise hidro kaynaklardan üretilmiştir. Azerbaycan 2007 yılından itibaren elektrik enerjisi ihraç etmektedir. 2019 yılı verilerine göre, Azerbaycan Gürcistan, Rusya ve Türkiye'ye elektrik enerjisi ihraç etmektedir. ⁶

2.4. Yenilenebilir Enerji Kaynakları

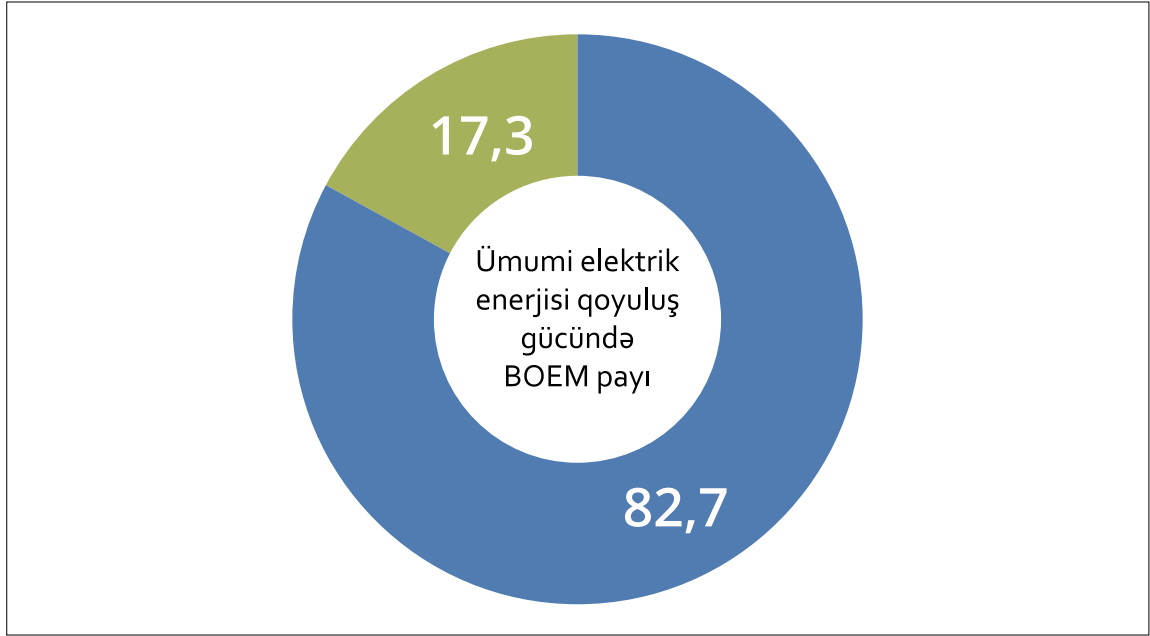
Hidrokarbon zengini ülkesi olmasına ve dünyada bu alanda tanınmasına rağmen Azerbaycan son yıllarda yenilenebilir enerji kaynaklarından enerjinin elde edilmesi, kullanılması, bu alanda uluslararası işbirliği, sermaye yatırımı ve bu enerjinin ihracatına önem vermektedir.

Azerbaycan Enerji Bakanlığı verilerine göre, ülkenin ekonomik ve teknik olarak yenilenebilir enerji gücü 27 000 Mwt'dır. Bunun 3000 Mwt'nı rüzgâr, 23000 Mwt'nı güneş, 380 Mwt'nı biyoenerji ve 520 Mwt'nı ise dağ nehirleri oluşturmaktadır. Azerbaycan elektrik enerjisi üretiminin toplam gücünün % 17.3'nü yenilenebilir kaynaklarından üretmekte-

6 Development of power engineering after gaining independence (the third stage after 1991) <http://minenergy.gov.az/en/elektroenergetika/musteqillik-elde-edildikden-sonra-elektroenergetikanin-inkisaf-1991-ciilden-sonraki-ucuncu-dovr>, (02.02.2020).

dir. Azərbaycan 2023'a kadar bu gücü %30'a kadar yükseltmeği planlamaktadır.⁷ Ülkenin yenilenebilir enerjinin % 88.5'i HES'lerden, % 5.1'i rüzgar, % 3.5'i güneş ve % 2.9'u biyoenjerji kaynaklardan sağlanmaktadır.⁸

Resim 4. Azərbaycan'da elektrik üretimində yenilenebilir enerji kaynaklarının gücü

Kaynak: Azərbaycan Enerji Bakanlığı himayesində Yenilenebilir Enerji Kaynakları Devlet Ajansı, <https://area.gov.az/az#demo-363>, (24.11.2022).

44 günlük savaşta işgaldən kurtarılan topraklar da yenilenebilir enerji kaynakları açısından önəmli bir güç mərkəzidir. Bu topraklarda Azərbaycan su kaynaklarının % 25'i bulunmaktadır. Özellikle bu topraklardakı güneş potansiyeli elektrik enerjisi üretimi açısından önemlidir. İşgaldən kurtarılan topraklarda güneş enerjisi potansiyelinin 7200 MV'tan daha çok olduğu düşünülmektedir.⁹ Bu anlamda çeşitli uluslararası şirketlerle anlaşmalar imzalayarak Azərbaycan'ın yenilenebilir enerji kaynakları gücünü artırmağı hedeflemektedir. Azərbaycan ayrıca yenilenebilir enerji kaynaklarından üreteceği elektrik enerjisini ülke içinde kullanarak elektrik enerjisi üretiminin ana kaynağı olan doğalgazı ihraç etmeği hedeflemektedir.

7 Azərbaycanda bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə, <https://minenergy.gov.az/az/alternativ-ve-berpa-olunan-enerji/azerbaycanda-berpa-olunan-enerji-menbelerinden-istifade>, (21.04.2022).

8 Azərbaycanda bərpa olunan enerji stansiyaları, <https://area.gov.az/az/page/layiheler/berpa-olunan-enerji-stansiyalari/boem>, (erişim tarixi 24.11.2022).

9 İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpa olunan enerji üzrə dəqiq potensialın hesablanması sahəsində görülməli işlər müzakirə edilib <https://minenergy.gov.az/az/xeberler-arxivi/isgaldan-azad-edilmis-erazilerde-berpa-olunan-enerji-uzre-deqiq-potensialin-hesablanmasi-sahesinde-gorulecek-isler-muzakire-edilib>, (08.12.2012).

3. AZERBAIJAN'DA PETROL SANAYİSİNİN GELİŞİM TARİHİ

Azerbaycan'ın petrol tarihi eskilere dayanmaktadır. 10. yüzyıl Arap seyyahı Ebu Dulef, Bakü petrol kaynaklarını kaynayan toprağa benzetmiş, aynı asrın Arap tarihçisi Mes'udi, Bakü yakınındaki petrol kuyularının kazılma yöntemleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.¹⁰ Bakü petrolü Marko Polo tarafından "Seyahetleri"nde (I. Kitap, IV Bölüm) ve daha sonraki yazarlardan 1574'de Muscovy Company'den Genffrey Duckett, 1600'da İngiliz misyoner John Cartwright, özellikle de 18. yüzyılda Jean (Sir John) Chardin ve Jonas Hanway tarafından anlatılmıştır.¹¹

XIX yüzyılın başlarında Bakü petroleri elle çıkarılıyor ve bunun için köylülerin zorunlu emeği kullanılıyordu. Petrol o dönemde sadece çok da geniş olmayarak ışıklandırma ve tedavi için kullanılmıştır. Yerel düzeyde petrol kuyuları hükümet açısından ekonomik kazanç olarak ele alınmıştır.

Günümüzde olduğu kadar o dönemde de Azerbaycan coğrafyası Doğu ile Batı arasında köprü rolünü üstlenebilecek stratejik öneme sahip olması nedeniyle Abşeron petrollerinin hem doğuya hem de batıya taşınmasını kolaylaştırmıştır.

Petrolün sanayi öneminin dünyada yaygınlaşmaması, dev petrol şirketlerinin Bakü petrol şirketlerinin Bakü petrollerine yatırım yapmalarını engelleyen yasal düzenlemeler, petrolün çıkarılması için gerekli sermaye, gelişmiş teknolojinin olmaması ve dış pazara açılma sıkıntıları Bakü petrollerinin bu döneme has sorunları olmuştur. Bu ise, Azerbaycan petrolünü dünya piyasasında değil de Rus petrol pazarında bile ABD petrolüyle rekabet edemez duruma getirmiştir. Bu dönemde Azerbaycan petrolünün iki önemli pazarı güney komşusu İran ve kuzey komşusu Rusya olmuştur. Bakü petrollerinin dünya piyasasına çıkışını engelleyen Rusya petrol pazarına çıkışını kısıtlayan ise petrolü taşıyacak demir yollarının, boru hatlarının bulunmaması ve denizden yapılmakta olan ticaret için Azerbaycan'ın Hazar Denizi kıyısında uygun liman koşullarının bulunmaması olmuştur.¹²

Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısında petrol, dünya siyasetinde ağırlık kazandıkça Bakü petrollerine yönelik ekonomik ve siyasi yaklaşımın değiştiğini ve daha önem kazandığını görmekteyiz.

17 Şubat 1872'de petrol sanayisinin gelişmesine ve endüstriyel yatırımlara engel olan iltizam sistemi kaldırarak petrol çıkan topraklar gruplara bölünerek müzayede yolu ile

10 Süleyman Vezirov ve Ağaheyder İsayev, Bakı Neft Senayesi Tekamül Tarihi, Yeni Faktlar, Regemler, (Elm Neşriyatı, 1998), S. 6.

11 Cenk PALA, 20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni. ABD-Petrol-Dolar, (İstanbul: Kavram Yayınları, 1996.), S. 23.

12 Mahmud İsmayilov ve Marat İbrahimov, Azerbaycan Neft Senayesinin İngilabagederki Tarixi. Elm Neşriyatı. Bakı, 1991, S.37.

ayrı ayrı yatırımcılara uzun süreli olarak kiraya verildi.¹³ Bu anlaşma Azerbaycan'ın petrol sanayisinde önemli bir dönüşüme neden olmuştur. Yabancı sermayenin Bakü petrollerine yatırım yapmasına olanak veren bu değişim daha sonraki yıllarda Azerbaycan petrollerinin dünya pazarına çıkmasında önemli rol oynamıştır.¹⁴

1875'den itibaren Batılı iş adamları Azeri petrolüne ilgi göstermeye başlamıştır. İlk gelenler arasında İsveç uyruklu Nobel kardeşler, 1873'de küçük ağ petrol elde ederek Azerbaycan'ın petrol sanayisinde faaliyete başladılar. 70'li yılların sonlarında petrollü topraklarını kiralayan Avusturyalı Y. Doçar, 1880'li yılların ortalarında faaliyete başlamış Alman kapitalistleri O. Lens, K. Vayzer, O. Kvel Batılı petrolcülerin sayısını artırdılar.

Tiflis-Bakü demir yolunun çekilmesi için şirketlerin mali sıkıntıda olması Rotşild'in Bakü'ye gelmesi için fırsat yaratmıştır.¹⁵ Rotşildlerin Bakü'ye gelişi, Bakü petrol sanayisindeki rekabeti hızlandırmıştır. Böylece Nobel Kardeşler'in petrol şirketleri karşısında onunla daha iyi rekabet edebilecek güç ortaya çıkmıştır. 1880'li yılların ikinci yarısında, "Hazar-Karadeniz Cemiyeti"nin hisse senetlerinin Paris bankeri Rotşild tarafından satın alınması, Azeri petrol sanayisine Batılıların ilgisinin artmasına yol açmıştı. Petrol zengini toprakların o dönemde sadece Bakü etrafında bulunması, işçi maaşlarının düşük olması, yerli sermayenin rekabet gücünün zayıf olması, petrol yataklarının zengin olması ve işlenmemiş petrol topraklarının çoğunlukta olması yabancı sermayeyi Bakü'ye çeken diğer nedenler olmuştur. Bakü'deki toprak arazileri, ABD'deki petrol sahalarına nispetle 10 kat daha ucuzdu. Bu durum, Batılı yatırımcıların daha az sermaye ile daha çok gelir elde etmesini sağlıyordu. Bundan sonraki tarihte aşamalı olarak 1873–1898 yıllarda, Bakü petrollerine yabancı sermayenin girmesiyle petrol dışarıya taşınmaya başlamış ve Bakü petroleri uluslararası alanda ABD petroleri ile rekabet edebilecek duruma gelmiştir. 1899–1901 döneminde dünyada petrol ihtiyacının % 50'ye yakın bölümü Bakü petroleri tarafından karşılanmaktaydı.¹⁶

Resim 5. XIX. Yüzyılda Azerbaycan'da petrol üretimi

Yıl	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
Üretim Miktarı Mln. pud	25	40	50	60	89	115	123	155	182	192	226

Kaynak: Akif Muratverdiyev ve İlham Eliyev. *Azerbaycan Nefti Dünya siyasetinde. II Cilt. Azerbaycan Neşriyatı. 1997. S. 45.*

13 Erestun Mehdiyev, *Azerbaycan Neft Senayesi XIXYüzyılın Son Rübünde*, (Bakı: Altay Neşriyatı. 2000). S. 19.

14 İsmayilov ve İbrahimov, A.g.e., S. 275.

15 Akif Muratverdiyev ve İlham Eliyev. *Azerbaycan Nefti Dünya siyasetinde. II Cilt. Azerbaycan Neşriyatı. 1997.S. 49.*

16 Akif Muratverdiyev ve İlham Eliyev, *Azerbaycan Nefti Dünya Siyasetinde*, (Bakü: Azerbaycan Neşriyatı. 1997). S. 74–75

Azerbaycan petrol sanayisine Batılı petrol şirketlerinin girmesi ile birlikte dış pazarlarda da Bakü petrolüyle Amerikan petrolü rekabetinin 30 yıllık mücadelesinin temeli atılmıştır. Rekabet aynı zamanda Azerbaycan petrol sanayisinin gelişmesini sağlamıştır.

1886 yılında Azerbaycan'da çıkarılan petrolün % 72'si, üretilen petrolün % 65,3'ü Rusya sermayesinin kontrolünde idi. Azerbaycan petrol sanayicilerinden Hacı Zeynalabdin Tagiyev ve M. Nagiyev Ermeni ve Rus sermayesi ile rekabet yürütmesine rağmen genelde Azerbaycan sermayesinin Azerbaycan petrol sanayisinde payı az olmuştur. 1886 'da petrol üretiminin % 9,4'ü, benzin üretiminin ise % 24,7'si Azerbaycanlı yatırımcıların kontrolünde olmuştur.¹⁷

Üretimde yaşanan hızlı artış yatırımcıları pazar arayışına ve Azerbaycan dışına çıkmak için değişik yolların araştırılmasına yönelmiştir. Bakü'nün Hazar'a kıyısı olması petrolün iki güzergâhta-kara ve deniz güzergâhından – taşınması fırsatını yaratmıştır. Fakat Hazar'ın açık deniz olmaması Abşeron petrolerinin direk dünya pazarına çıkarılması işlemlerinin önündeki en önemli engellerden biriydi. Eskiden karada el arabaları ve denizde yelkenli gemilerle taşınan petrol, daha sonradan karada demiryolu ve boru hatları, denizde ise buharlı petrol taşıma gemileriyle taşınmaya başladı. Demiryolu çekilene kadar Azerbaycan için başlıca petrol pazarı Rusya ve İran olmuştur. Rusya'nın merkezi vilayetlerine petrol ve petrol ürünleri bireysel girişimciler tarafından, "Kafkas ve Merkuri", "Lebed", "Drujina" Şirketleri aracılığıyla taşınıyordu. Fakat Bakü'de petrol üretiminde yaşanan artışa ve petrol ürünlerine olan talebin artmasına karşın bu taşımacılık durumu yetersiz kalmıştır.¹⁸

Ayrıca Rusya'daki petrol imparatorluğu içinde pazarlama yapmak bazı kısıtlamalara bağlıydı. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylüler için ışıklandırma büyük bir ihtiyaç değildi, en azından parayla satın alabilecekleri bir şey değildi. Bu nedenle Bakü'deki üreticiler, üretimin de devamlı artması yüzünden, gözlerini hızla imparatorluk hudutlarının dışına çevirdi. Nobel'in hâkim olduğu kuzey yoluna bir alternatif arayan üreticilerden ikisi, – Bunge ve Palashkovsky hükümet onayıyla yeni bir demiryolu hattı inşasına başladılar. Ancak inşaat devam ederken petrol fiyatları düştü ve demiryolu yapımcıları parasız kaldılar. Avrupa'nın yeni demiryollarından birçoğuna parasal destek sağlamış bir ailenin Yahudi kökenli Fransız bir aileden gelen Rotşildler Batum Şirketi'nin ait olan petrol kuyularına ve rafinerilerine ipotek koyarak¹⁹ demiryolunun çekilmesi için 2. milyon sterlin kredi verdi. 1883'te tamamlanan Bakü-Tiflis demiryolu²⁰ Bakü petrolünün Karadeniz aracılığıyla Avrupa'ya taşınması olanağını sağladı. Bakü petrolü İngiltere, Avusturya-Macaristan, Hollanda, Hindistan'a, 1887'de Çin'e 1888'de Japonya'ya, 1889'da Java Adası'n'a, Siam ve Filipinler'e ihraç edildi.²¹ Bakü petrolünün Karadeniz aracılığıyla Avrupa'ya taşınması hem petrol sanayisinin gelişmesine fırsat yarattı, hem de Abşeron petrolünü Avrupa paza-

17 Mehdiyev, A.g.e., S.57–58.

18 İbid., S. 37.

19 Daniel Yergin., PETROL: Para ve Güç. Çatışmanın Epik Öyküsü, Çev. Kamuran Tuncay. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara, 1995. S. 56.

20 Akif Muratverdiyev ve İlham Eliyev, a.g.e., S. 49

21 İsmayilov ve İbrahimov., a.g.e. S.109.

rında ABD ve Alman petrol sanayisinin rakibi haline getirdi. Fakat tankerlerin yetersizliği demiryolu şirketlerinin önemli sıkıntısı olmuştur. Ayrıca Gürcistan'ın Surami bölgesinde tankerlerin sayısına getirilen sınırlamalar, petrol ticaretinin gelişmesine engel olmuştur. Daha sonraki dönemde hükümetin tanker sayısındaki sınırlamayı kaldırması, Surami geçidinde tren yığılmalarına neden oldu. Bu durumda petrolün boru hatları aracılığıyla taşınması gündeme geldi.

Daha 1865 yılında Bakü'ye gelen D. İ. Mendeleyev, boru hatlarının çekilmesinin petrol sanayisinin gelişmesi açısından önemli olduğunu vurgulasa da²² Basra Körfezi'ne ve Batum'a boru hatları çekilmesine hem Çar hükümeti hem de Bakü'deki petrol rafineri sahipleri karşı çıkmışlardır. En önemli konu çekilecek boru hatlarının ham mı yoksa işlenmiş petrol mü taşıyacağı yönündeki tartışmalar olmuştur. Rusya hükümeti siyasi nedenlerle boru hatlarına karşı çıkmıştır. Petrol rafinerilerinin sahipleri ise ham petrol taşıyacak boru hatları Batum'da yeni petrol rafinerilerinin açılmasına neden olacağı gerekçesiyle işlerini olumsuz etkileyeceği düşüncesi ile karşı çıkmıştır.²³ Bakü petrol kuyuları üzerinde Batılı sermayenin etkinliğini artıracak bu proje Rusya'nın bazı yöneticileri tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır.

Rusya Çarlığı 8 Nisan 1887'de petrol boru hattıyla ilgili projenin sadece Rus sermayesi ile inşasının mümkün olmadığını anladı. Bu karardan 10 yıl sonra, 1897 yılında Bakü-Batum Boru Hattı'nın yapımına başlandı ve hat 1907 yılında tamamlandı. Uzunluğu 830 km olan boru hattı Trans-Kafkas Demiryolu'nun paralelinde çekilmişti.²⁴

Ayrıca Bakü petroleri Hazar Denizi'nden tankerler aracılığı ile Rusya'ya, Uzak Doğu'ya ve Avrupa'ya taşınmaya devam etmekteydi. 19. Yüzyılın 80'li yıllarında Azerbaycan petrolünün ihracı Batılı şirketler ve karma sermayeye sahip şirketler tarafından gerçekleştiriliyordu. Petrol ihracında % 43'lük paya sahip olan Rotşild'in "Hazar-Karadeniz Cemiyeti" önde idi. Rusya iç petrol pazarını kontrol eden Nobel Kardeşler ise, petrol ihracında %13'lük paya sahip olmuştur. Petrol ihracatının geri kalan bölümü ise Nasauer (%7), Rihner (%7), Mantaşev (%5) ve diğer küçük şirketler tarafından gerçekleştiriliyordu.²⁵ Bu veriler aynı zamanda Bakü petrolünün ihracatında Azerbaycan milli sermayesinin yokluğunu göstergesidir. Petrol sanayisinde faaliyet gösteren hem Rus hem de yerli sermaye dış pazarlara petrol satmak için Rotşild ve Nobel Kardeşleri sahibi olduğu şirketlerle anlaşma yoluyla yapıyordu. Yapılan anlaşmalarla belirlenen fiyat üzerinden şirketler Rotşild ve Nobel Kardeşler şirketlerine petrol satıyor onlar ise petrolü dış pazara taşıyordu.

Demiryolu ve boru hatlarının çekilmesiyle birlikte Bakü petrolünün Batı'ya taşınmasıyla Bakü petrolü nerdeyse Standart Oil'e Avrupa pazarında rakip olmuştu. Standart Oil'in Nobel Kardeşler'e ortak olma teklifi, reddedilince daha önce Amerika'daki rakiplerine

22 İ. D. Mendeleyev, Neftyaneya Promışlennost v Pensilvanie i na Kafkaze. (Soçi. 1949). S. 222

23 Akif Muratverdiyev ve İlham Eliyev., a.g.e., S. 51.

24 "Neft – Azerbaycanın qara qızılı", http://www.azmaison.fr/az/index_az.shtml?id=242;c=2 (23 Mart 2006)

25 Mehdiyev., a.g.e., S. 63.

karşı kullandığı fiyat düşürme, sabotaj, rüşvet ve spekülasyon yaratma yöntemlerine başvurdular. Fakat başarılı olamadılar.

1898'den 1901'e kadar Bakü petrol bölgesinden çıkarılan petrol, ABD'de tüm alanlarda çıkarılanları geride bıraktı.²⁶ Dünya petrolünün % 40 ABD'de ve %55'i ise Bakü'de ürettiyordu.²⁷ Ancak bu dönemde büyük bir ekonomik bunalıma saplanan Rusya'da yıkımdan Bakü de nasibini aldı. 1901'den sonra, Bakü'de üretilen petrol miktarında düşüş oldu. Petrol talebi azaldı, fiyatlar düştü. Bakü borsası çöktü. Bu kriz sonucunda küçük şirketler tasfiye olurken, büyüklerin tekelci konumu ve karları pekişti.²⁸ Bu düşüşler büyük ölçüde Rusya'da yapılan 1905 inkılâbından ve Ermenilerin Bakü'de yaptıkları toplu katliamlar ve petrol sanayisinin dağıtılmasından kaynaklanmaktaydı. Ayrıca Çar yönetimini devirmek isteyen işçi sınıfının grevlerinin de bu düşüşte önemli rol oynamıştır. Ermenilerin Bakü'deki silahlı saldırıları sonucu Bakü petrol rafineleri ve kuyularının büyük bölümü imha edilmiştir.

Bu dönemde petrol fiyatlarındaki ve üretimindeki düşüşe Kafkasya'nın ve Rusya'nın siyasi yapısında yaşanan değişiklikler de etki etmiştir. Aslında bu yıllar Kafkasya'da ve özellikle Bakü'de petrol ve siyasetin etkileşiminin başladığı ilk yıllar olarak değerlendirilebilir. Petrole dayalı zenginlik, sınıf çelişkileri, kurumsallaşan kolonyalizm, batılı şirketlerin güç oyunları ile beslenen siyasi ve kültürel akımlar, Kafkasya'ya damgasını vuruyordu. Taşnaklar'dan Hümmet'e kadar, geniş bir yelpazeye yayılan örgütler, etkili yayın organları, işçi hareketleri uyanık kapitalistler kuşağı zengin politik hayatın temelini oluşturunuyordu. Her alanda belirleyicilik, muazzam petrol kazançlarından beslenen petro politik sınıfsal dinamiklerdeydi.²⁹

Bu devirde, petrolden elde edilen gelirin önemli bölümü Azerbaycan burjuvazisi tarafından milli kimliğin oluşumuna destek amaçlı kullandı. Buna, eğitimin gelişimi, tiyatro, basın, edebiyat ve insani yardım ve Bakü'nün yeniden yapılandırılması da dâhildir. Zeynal Abdül Tağıyev'in desteklediği Kaspiy ve Tercüman gibi gazeteler Türkçülük ve liberalizmde bir çok güncel konunun tartışma alanı oldu. Azeri burjuvazisinin bu önemli ismi, çok sayıda yayını finanse etmiş; siyasi düşünce alanının öncüleri söz konusu dergi ve gazetelerde ilk çıkışlarını yapmışlardır. İsmail Gaspıralı'nın Bahçesaray'da çıkardığı Tercüman Gazetesi Tağıyev'in mali desteğine sahipti. 1883 yılından itibaren bu gazete Rusya Müslümanlarının gayri resmi sesi oluyordu.³⁰ Azerbaycan milli sermayesinin basın faaliyetlerine ve siyasi örgütlenmeye verdiği destek daha sonra ortaya çıkan milli bilincin uyanmasında ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucularının halka eğilmesinde önemli rol oynamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda ister Antanta devletleri isterse de Dörtler İttifakı'nın üyeleri Kafkasların zengin tabii kaynaklara, stratejik mevkie sahip olmasını ve burada yaşayan

26 Suat Parlar, Barbarlığın Kaynağı PETROL, Bağdat Yayınları, 2008. S. 47.

27 John. G. Clark., "The Political Economy of The World Energy". A. Twentieth-Century Persepective, The University of North Carolina Press. United States, 1991., S.30.

28 Suat Parlar., A.g.e., S. 47.

29 İbid., s. 52.

30 İbid., a.g.e., S. 51.

halkların Çarlık Rusya'sının sömürge siyasetinden rahatsızlığını gözden kaçırmıyorlardı. Batum ve Bakü arasındaki araziyi kontrol etmek, aslında bütün Orta Doğu'ya, Karadeniz ve Hazar havzalarını kontrol etmek için yeterliydi. Her iki grup da Bakü'nün dünya petrol sanayisinin esas merkezlerinden birine çevrildiğini göz ardı etmiyordu.

Rusya'da 17 Ekim devriminden sonra Bakü'de iktidarı Bolşevik-Taşnaklar ele geçirmişti. Bu tarihte Osmanlıların ve Azerbaycanlıların Bakü'de Bolşevik idaresine son verme çabaları, Rus, İngiliz ve Almanya'nın Kafkasya planlarıyla ters düşmeye başladı. 1918'de bu ülkelerin Trans-Kafkasya'da göz koydukları bölge artık Gürcistan değil, cazip petrol kaynaklarıyla Bakü'yü.³¹ Bütün müdahalelere rağmen Kafkas-İslam ordusu 15 Eylül 1918'de Bakü'yü işgalden kurtardı ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin başkent yapmayı başardı.

4. AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİNİN PETROL POLİTİKASI

Rusya ekonomisine eklemlenmiş olarak gelişen Azerbaycan ekonomisi, Rus iç savaşının iki ekonomi arasındaki bağlantıları kesmesinden çok kötü etkilenmişti. Bu nedenle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk kararlarından biri Batum boru hattının açılması oldu. 1919'un ikinci yarısında Batum boru hattının faaliyete geçmesiyle Batı Avrupa'nın Bakü petrol üretimine ilgisi arttı. Azerbaycan petrolünün Batı pazarına çıkarılması açısından Batum limanı ve Bakü-Batum demiryolu stratejik öneme sahip olmuştur.³² Açık denizlere çıkmak ve dış ticaretin güvenliğini sağlamak için Azerbaycan Hükümeti Batum'a iki demiryolu (Borçalı-Batum ve Culfa-Kars-Batum) çekmeyi planlamıştır.³³

Bundan sonra Azerbaycan hükümeti ABD, İngiltere ve İtalya ile petrol anlaşmaları imzalarak karşılığında gıda, askeri teçhizat ve diğer ihtiyaç ürünleri almıştır. Petrol Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918–1920)'nin dış politikasında önemli bir yere sahip olmuştur. Hükümet Birinci Dünya Savaşı'nda ekonomik darbe alan ve askeri-teknolojik gelişmeler sonucu enerjiye olan ihtiyacı artan müttefiklere petrol vererek cumhuriyetin bağımsızlığını satın almaya çalışmıştır. Petrol diplomasisi Azerbaycan'ın sahip olduğu petrolün onun için ekonomik olduğu kadar siyasi ve hayati önemini de göstermiştir. Azerbaycan Hükümeti petrol satarak hem ekonomik durumunu iyileştirme hem de siyasi bağımsızlığını korumaya çalışmıştır. Azerbaycan Hükümeti'nin bütün çabalarına rağmen bağımsız cumhuriyet sadece 23 ay yaşamını sürdürebildi.

31 Tadeusz Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe: Rus Azerbaycan'ı 1905–1920. Çev. Nuray Mert, (Ankara: Bağlam Yayınları, Ağustos. 1988). S. 183.

32 Gülnare SULTANOVA, Azerbaycan Demokratik Respublikasının Dövlətçilik Fealiyyəti, <http://www.uludil.gen.az/adr/015.php>

33 Nesib Nesibli, "Azerbaijan's Geopolitics and Oil Pipeline Issue", Perception, Vol. IV, No. 4, (December 1999-February 2000.). S. 2

5. SOVYET DÖNEMİNDE AZERBAYCAN PETROLÜ

Azerbaycan'ın Bolşevik Rusya tarafından işgal edilmesi ve SSCB kurulduktan sonra kapitalist üretim tarzına son verilmesi ve ekonominin sosyalist ideoloji temelinde yeniden şekillenmesi Azerbaycan petrol sanayinin tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.³⁴ İlk dönemlerde Bolşevikler yabancı sermayenin üzerinde baskı kurmamış ve rejimin güvenliğini sağlayana kadar petrolü hem ekonomik hem de siyasi amaç için kullanmıştı. Fakat rejimi sağlam temellere oturtulunca yabancı sermaye ile ilişkisini tamamen kesti.

Bolşeviklerin 27 Mayıs 1920 kararnamesi ile Petrol Sanayisi millileştirilmişti. Bu tarihten sonra Azerbaycan Petrol Sanayisinin idaresi Azerbaycan Petrol Komitesi'ne verilmiş, Bakü, SSCB'nin petrol üretiminde ana merkezi olmuştur. 1937 yılında Azerbaycan Petrol Sanayisi SSCB Petrol Sanayisi üretiminin % 76'sını oluşturuyordu.³⁵ İkinci Dünya Savaşı yıllarında bu oran % 80'lere ulaşmıştı. Dönemin SSCB Petrol Bakanı Nikolay Bavyakov'un sözlerine göre, savaşın birinci yılında Azerbaycan 2,4 milyon ton petrol üretmiştir. Dört yıl boyunca Azerbaycan ön cepheye 74 milyon ton petrol gönderdi.³⁶ Dönemin teknolojik düzeyini ve savaştan dolayı ülkenin bulunduğu durumu dikkate aldığımız zaman Azerbaycan'ın ürettiği petrol miktarı büyük olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin idari merkezi Moskova, 1970'den itibaren Hazar petrollerinin geniş bir şekilde işletilmesine engel oldu. Bunda Rusya'da petrolün üretime başlaması ile birlikte maksat Hazar'a kıyısı olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın kendi yeraltı kaynaklarını kullanarak yaşam standartlarını yükseltmelerine engel olmak ve onların Moskova'ya bağımlı yaşamasını temin etmek olmuştur.³⁷ Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Azerbaycan bağımsızlığını kazanmış ve ülkenin petrol sanayisinde yeni bir dönem açılmıştı.

34 Rasim Babayev, "Sovyet Devrimi Öncesinde Azerbaycan Petrol Sanayinin Gelişimi", (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı. İstanbul 2002. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.). S.103.

35 "Neft – Azerbaycanın gara gızılı" http://www.azmaison.fr/az/index_az.shtml?id=242;c=2 (23 Mart 2006).

36 "BARBAROSSADAN – EDELVEYSEDEK, Hesabat Dergisi. No.3, (9 Mayıs 2005)

37 Yasin Aslan, Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye, (Ankara: Eylül 1997), S.10.

6. AZERBAIJAN'IN YENİDEN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASI VE ENERJİ POLİTİKALARI

Azerbaycan bağımsızlığını kazanmadan Sovyetler Birliği'nde ekonomik liberalleşme ilan edildiği dönemde uluslararası enerji şirketleri Azerbaycan enerji kaynaklarına tekrar ilgi göstermeğe başladı. 1989'da "Ramco" şirketinin başkanı S.Rimp'in Azerbaycan'a gelmesinin ardından, "Pennzoil", "BP/Statoil" ve "Amoco" temsilcileri de Azerbaycan hükümeti ile görüşmelere başlamıştır.³⁸ 1994 yılı Asrın Anlaşması'nın imzalanmasına kadar çeşitli görüşmeler yapılmış fakat bir sonuç alınamamıştır.

Ümimilli lider Haydar Aliyev Azerbaycan'a döndükten sonra görüşmeler tekrar başlamıştır. Yeniden başlayan görüşmelerde Azerbaycan'ın üç ana hedefi bulunmuştur. Birincisi, anlaşmanın imzalanması, ikincisi, Azerbaycan için daha uygun hukuki ve ekonomik şartların sağlanması, üçüncüsü, anlaşmanın imzalanmasından sonra çalışmasının sağlanması.³⁹ Birçok politikacı ve bölge uzmanı anlaşma imzalanırsa bile onun uygulanmasına şüphe ile bakmıştır. Azerbaycan ise onun uygulanabilirliği için politik istikrarı sağlamağı ve daha sonra ekonomik bağımsızlığı temin etmeğı hedeflemiştir.

Devam eden görüşmeler sonucu 20 Eylül 1994'de Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi (AİOC) ile 11 petrol şirketi arasında petrol anlaşması imzalanması ile sonuçlandı.⁴⁰ Asrın Anlaşması'ndan sonra Azerbaycan ile uluslararası şirketler arasında bir dizi enerji anlaşmaları imzalandı.

38 Osman Nuri ARAS: Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi. (İstanbul: DER Yayınevi, Eylül 2001). S.34."Azerbaycan'ın Neft Stratejisi", Mülkiyet Gazetesi, (27 Ekim-3 Kasım 1998). S. 2.

39 Otkritie na Şahdeniz Privetdet ko Vtoromu Neftegazomu Bumu v Azerbaydjane, İlham Aliyev'le Röpörta <http://www.caspenergy.com/framer.html> (10 Haziran 2006).

40 Nesib NESİBLİ: "Azerbaijan Geopolitics and Oil Pipeline", Perception, Volume IV-Number 4, (December 1999-February 2000).

Resim 5. Offshor Üretim ve Paylaşım anlaşmaları

ANLAŞMANIN İSMİ	PROJE ORTAKLARI	TAHMİNİ REZERVLER	PROJEYE YAPILAN YATIRIM
Azeri, Çırag, ve Derinsudaki Güneşli (Azerbaijan International Operating Company, AIOC) 20 Eylül 1994 imzalanmış, Aralık 1994'de onaylanmış	BP (34.1%, operatör), Unocal (10.2%), Lukoil (10%), SOCAR (10%), Statoil (8.6%), ExxonMobil (8%), TPAO (6.8%), Devon Energy (5.6%), Itochi (3.9%), Amerada Hess (2.7%)	540 milyar varil	\$13 milyar
Şahdeniz 4 Haziran 1996'da imzalandı, 17 Ekim 1996'da onaylandı	BP (25.5%, operatör), Statoil (25.5%), SOCAR (10%), LukAgip (10%), TotalFinaElf (10%), OIEC of Iran (10.0%) TPAO (9.0%)	2.5 milyar varil petrol; 1.2 Tcf of doğalgaz	\$3 milyarın üzerinde
Lenkaran-Talış 13 Ocak 1997'da imzalandı, Haziran 1997'de yürürlüğe girdi	TotalFinaElf (35%, operatör), Wintershall (30%), SOCAR (25%), OIEC of Iran (10%)	700 milyon varil petrol	\$2 milyar; \$36.6 milyon 2000 kadar yatırım yapıldı.
Yalama/D-222 4 Haziran 1997'de imzalandı, Kasım 1997'de onaylandı	Lukoil (80%), SOCAR (20%)	750 milyon varil Yalama yatağında	\$2.5-5.5 milyar
Abşeron 1 Ağustos 1997'de imzalandı, Kasım 1997'de onaylandı.	SOCAR (50%); Chevron (30%, operatör), TotalFinaElf (20%)	858 milyon varil petrol; 100 Tcf üzerinde doğalgaz	\$3.5 milyar; 2000'e kadar \$10.6 milyon yatırım yapıldı..
Oğuz 1 Ağustos 1997'de imzalandı, Kasım 1997'de onaylandı.	ExxonMobil (50%, operatör), SOCAR (50%)	290 milyon varil petrol ve 685 bcf doğalgaz	\$2 milyar; 2000' kadar \$5.5 milyon daha yatırım yapıldı.
Nahçıvan 1 Ağustos 1997'de imzalandı, Kasım 1997'de onaylandı.	ExxonMobil (50%, operatör), SOCAR (50%)	750 milyon varil petrol	\$2 milyar; 2000'e kadar \$22.5 milyon yatırım yapıldı.
Kurdaşi-Araz-Kirgan Deniz 7 Temmuz 1998'de imzalandı, Temmuz 1998'de onaylandı	SOCAR (50%), Agip (25%, operatör), Mitsui (15%), TPAO (5%), Repsol (5%)	730 milyon varil petrol	\$2.5 milyar
Inam 21 Temmuz 1998'de imzalandı, Aralık 1998'de onaylandı	SOCAR (50%), BP (25%, operatör), Royal Dutch/Shell (25%)	2.2 milyar varil petrol	\$2 milyar; 2000'e kadar \$7.5 milyon yatırım yapıldı
Araz, Alov, and Şerg 21 Temmuz 1998'de imzalandı, Aralık 1998'de onaylandı.	SOCAR (40%), BP (15%, operatör), Statoil (15%), ExxonMobil (15%), TPAO (10%), Alberta Energy (5%)	4 milyar varil petrol	\$10 milyar
Ataşgah 25 Aralık 1998'de imzalandı, 1999 Haziran'da onaylandı.	SOCAR (50%), JAOC konsorsiumu (50%). JAOC Japex (22.5%, operatör), Inpex (12.5%), Teikoku (7.5%), ve Itochu (7.5%) arasında bölündü.	600 milyon varil petrol Ataşgah, Mugandeniz, ve Yanan Tava kuyularında	\$2.3 milyar; 1999'a kadar \$35 milyon yatırım yapıldı.
Lerik, Cenab, Savalan, Dalga 27 Nisan 1999	SOCAR (50%), ExxonMobil (30%, operatör), (20%) paylaşılmamıştır.	1 milyar varil petrol	\$3 milyar
Zafar-Mashal 27 Nisan 1999'da imzalandı, Nisan 2000'de onaylandı.	SOCAR (50%), ExxonMobil (30%, operatör), Conoco (20%)	1-2 milyar varil petrol, 1.8 tcf gaz	\$3 milyar

7. ERKEN İHRAÇ BORU HATLARI: BAKÜ-NOVOROSSYSK VE BAKÜ-SUPSA⁴¹

Azerbaycan kapalı kara devletidir. Anlaşmaları imzalandıktan sonra Azerbaycan petrollerinin açık denizlere ve dünya piyasasına ulaştırılması için çoklu boru hattı seçeneği gündeme gelmiştir. Azerbaycan hükümeti petrol kaynaklarını dünya piyasasına çıkaracak güzergâhlarla ilgili teklifleri değerlendirmek için Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketine (Azerbaijan International Operating Company-AİOC) yetki veren anlaşmayı imzalayarak onayladıktan sonra, 9 Ekim 1995’de Bakü’de toplanan AİOC erken petrol ihracı için Bakü-Supa (Gürcistan) ve Bakü-Novorossysk (Rusya) kararını vermiştir.⁴²

Harita 2. Azerbaycan Petrol Boru Hatları

Azerbaycan petrolünü Gürcistan'ın Karadeniz kıyısına taşıyan Bakü-Supsa hattının ilk kullanım kapasitesi de 5 milyon ton/yıl olup, daha sonra 6 milyon tona çıkarılmış ve Supsa hattı Ocak 1999'da çalışmaya başlamıştı.⁴³ Az bir yatırımla 11 milyon ton taşıyabileceği hesaplanmıştır.⁴⁴

⁴¹ Bu boru hatları Azerbaycan'da erken üretime geçen petrol kuyularından çıkarılan petrolün ihracı için kullanılmıştır.

⁴² Hasan Guliyev, "Truboprovadnaya Strategiya Azerbaydjana: Geopolitičeskaya Realnost Trubi", http://www.cac.org/online/2001/journal_rus/cac-03/03.kulry.shtml (3 Mart 2001).

⁴³ Nesib Nesibli, "Azerbaycan Geopolitikası ve Neft", (Bakı: Hazar Üniversitesi Yayınları, 2000), S. 63.

⁴⁴ Necdet Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkisi", a.g.m., S.19.

Azerbaycan petrolünü Rusya üzerinden Karadeniz kıyısına taşıyan Novorossysk hattı için ilk anlaşma 18 Ocak 1996'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'le Rusya Başbakanı Viktor Çernomırdin arasında imzalanmıştı. Şubat 1996'da AİOC'la Rusya'nın Transneft Şirketi arasında imzalanan ticari anlaşma ile de Novorossysk hattı kesinleşmişti.⁴⁵ 1998'de Novorossysk ile 2,5 milyon ton petrol dünya pazarına çıkarıldı.⁴⁶ 5 milyon ton kapasitesi olan Novorossysk Hattı'nın kapasitesinin 17 milyon tona kadar çıkartılması mümkündür. Rusya ilkin dönemlerde Bakü-Novorossysk boru hattının ana ihraç boru hattı olmasını arzulamıştır. Fakat daha sonraki dönemlerde Bakü-Novorossysk kuzey hattı kimi zaman Rusya tarafının yarattığı teknik ekonomik sorunlar nedeniyle, kimi zamanda da Rusya'nın Çeçenistan'a yönelik operasyonları ve Karadeniz'deki iklim şartlarından dolayı bu mümkün olmamıştır.

Bakü-Novorossysk'in ana ihraç boru hattı olmaması siyasi olduğu kadar çevresel ve ekonomik koşullardan da kaynaklanmaktaydı. Novorossysk limanı iklim koşullarından dolayı yılın 70 günü kullanılamaz durumdadır.⁴⁷ Tam kapasite çalıştığı günlerde ise Novorossysk limanından kalkan bütün tankerler İstanbul boğazından geçmek durumunda kalıyordu ki, bu da boğazlarda çevresel tehdit yaratıyordu. Bakı-Novorossysk boru hattının ana ihraç boru hattı olması en enerji güvenliğini yakından ilgilendiren çoklu boru hattı stratejisine de aykırı olduğu için Azerbaycan desteklememiştir.

Diğer yandan, Bakü-Novorossysk boru hattının taşıma tarifleri pahalyken aynı zamanda Azeri Light Novorossysk boru hattından akan daha az kaliteli Ural ve Kazakistan petrollerine karışıyor ve bu petrollerle aynı fiyata satılıyordu.⁴⁸ Bu zarar Rusya tarafından karşılanmak istenmemiştir. 2005 yılında Bakü-Novorossysk'ten taşınan her ton petrol için 15.67 dolar ödenirken Bakü-Supsa'da bu fiyat 3,2 dolar⁴⁹, Bakü-Ceyhan'da ise 2.98 dolar olarak hesaplanmıştır.⁵⁰ Bakü-Novorossysk tarifinin yüksekliği nedeniyle AİOC 2006 yılında bu hattan petrol vermeyeceğini açıklamıştır. Fakat aynı zamanda Bakü-Novorossysk Azerbaycan için boru hattı güzergâhı çeşitlendirme açısından önemli olduğu için ARDNŞ bu hattı kullanmaya devam etmiştir.

45 Robert E. Ebel, A.g.m., S. 54-55.

46 Nesib Nesibli, A.g.e., S. 63

47 Kamer Kasim, "Orta Asya ve Kafkasya Enerji Politikaları: "Büyük Oyunun" Parametreleri", Panorama, S. 5, (Haziran 2004).

48 Bir ton Azeri Light petrolünün fiyatı bir ton Ural petrolünün fiyatından 4-5 dolar yüksektir.

49 <http://www.azertag.com> (6 Mart 2006).

50 Brenda Shaffer, "It's not about ancient hatreds. It's about current policies: İslam and Stability in the Caucasus", http://www.ceps.be./Article.php?article_id=161 (8 Ocak 2005).

8. ANA İHRAÇ BORU HATTI: BAKÜ-TİFLİS-CEYHAN HAM PETROL BORU HATTI

Azerbaycan petrollerini Türkiye üzerinden açık denizlere iletecek ana ihrac Bakü-tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı projesinin gerçekleşmesinde Azerbaycan uluslararası alanda destek görmüştür. Dönemin Türkiye ve ABD hükümetleri dışında, AİOC'un Başkanı Terry Adams ve ABD şirketi Amoco'nun başkan yardımcısı Jim Norosky de BTC'yi desteklemiştir. Haydar Aliyev Türkiye'yi ve ABD'yi ziyareti sırasında Azerbaycan'ın alternatif boru hattı olarak BTC'yi desteklediğini iletmiştir.

Fakat AİOC'un ortaklarının hepsinin ana ihrac boru hattı konusunda aynı düşüncede olduğu söylenemezdi. Ceyhan hattının maliyetinin yüksek olmasından dolayı uzmanlar ve iş adamları hattın ekonomik bağlamda verimsiz olduğunu iddia etmiştir. Yüksek maliyet, iki erken petrol ihrac hattının kapasitesini genişletilmesi gerektiği ve "ana ihrac hattı inşa etmeğe gerek kalmadığı" düşüncelerini kuvvetlendirmiştir. ABD'nin petrol şirketleri Exxon-Mobil BTC'ye yatırım yapmak istemezken, Fransa'nın Total şirketi 1998'de İran üzerinden Basra'ya uzanacak boru hattının fizibilite çalışmalarını yapmış, ABD şirketi, Mobil (ExxonMobil) ve Conoco İLSA⁵¹'nin (Iran ve Libya Sanction Act) kaldırılması için lobi çalışmaları yürütmüşlerdir. ⁵² Lukoil ise petrolünü BTC'ye vermeyeceğini açık açık söylemiştir. Gürcistan, aynı zamanda projeyi kabul ederek Rusya tarafından yapılacak siyasi baskıların riskini engellemek için dış desteğe ihtiyaç duymuştur.⁵³ Fakat daha sonraki süreçte yaşanan bazı gelişmeler tarafları Bakü-Tiflis-Ceyhan için ikna etmeye yeterli olmuştur:⁵⁴

- Azerbaycan'ın BTC yönündeki kararlılığına paralel olarak, ABD'nin İran'a karşı ambargosu ve Türkiye'nin desteği;
- Proje ile ilgili Mayıs 2001'de biten mühendislik çalışmaları birçok yatırımcı şirketin maliyet konusundaki endişelerini giderdi. Yeni maliyeti – 2,8–2,9 milyar dolar – ilk maliyet hesaplamalarından yüksek olmasına rağmen ekonomik olarak kabul edilebilir miktardı.

51 ABD senatosunun 19 Haziran 1996'da kabul ettiği ve ABD Başkanının 5 Ağustos 1996'da imzaladığı beş yıllık İLSA (Iran Libya Sanction Act) düzenlemesi, bir yıl içinde İran'ın enerji sektörüne 20, Libya'ninkine ise 40 milyon doların üstünde yatırım yapan şirketlere yaptırım öngörmektedir. Kenneth KATZMAN, "The Iran-Libya Sanctions Act (ILSA), CRS Report Of Congress, Order Code: RS 20871, (20 Temmuz 2001).

52 Fiona Hill, "Pipelines In Caspian: Catalyst or Cure-All", Georgetown Journal of International Affairs, (Winter/Spring 2004.), S.21.

53 Richard Kauzlarich, "Time for Change? U.S. Policy In The Transcaucasus" A Century Foundation Report. New York, 2000. P.28

54 F.Stephen Larrabee and Ian O.Lesser, "Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty" RAND's Center for Middle East Policy. 2003. S.109.

- Kazak petrollerinin Bakü-Tiflis Ceyhan'a akması ile ilgili görüşmelerin yapılması.
- 1999 yılında Azerbaycan'a ait olan Şahdeniz yatağında büyük oranda doğalgazın bulunması ve Azerbaycan doğalgazını Türkiye'ye ihraç etme olasılığı.
- Şah Deniz doğalgazını Türkiye'ye taşıyacak olan Bakü-Erzurum Doğalgaz hattı projesinin Bakü-Ceyhan'ın maliyetini düşürmesi.
- Azerbaycan petrolünün beli bir kısmının Bakü-Novorossysk üzerinden akıtılması ve Lukoil ve YUKOS gibi Rus enerji şirketlerinin Azerbaycan petrolünden pay alması Rusya'nın BTC konusunda karışıklığının değişmesine neden oldu.⁵⁵

29 Ekim 1998'de ABD, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan'ın katılımı ile Ankara'da BTC'yle ilgili Ankara Deklarasyonu imzalandı. Kasım 1999'da ise İstanbul'da AGİT Toplantısı'nda Ana İhraç Boru hattı ile ilgili nihai anlaşma imzalandı.⁵⁶ Ortaklar ve Azerbaycan hükümeti adına milli petrol şirketi ARDNŞ (SOCAR: State Oil Company of Azerbaijan Republic) arasında uzun süren görüşmeler sonucunda, ana ihraç hattı olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan seçilmiştir. Projeyi yaşama geçirmek üzere, Ekim 2000'de ayrı bir destekleyici grup" (Ana İhraç Boru Hattı Katılımcıları) oluşturulmuştur. Katılımcılar 17-18 Ekim tarihlerinde Azerbaycan ve Gürcistan ile "Ev sahibi ülke Anlaşmalarını" tamamlamış ve "Hükümetin Garantisi Anlaşmasını" ve nihayet BOTAŞ ile de "Anahtar Teslim Müteahhitlik Anlaşması"nı imzalamıştır. Katılımcılar, Ağustos 2002'de projenin finansman ile inşaatı gerçekleştirmek için, "BTC Co. (BTC anonim Şirketi)" ve "BTC Investment (Bakü-Tiflis-Ceyhan Yatırım) adlı iki şirket kurmuştur.

Projenin % 30 finansmanının katılımcı taraflarca geri kalan % 70'i ise, uluslararası finans kuruluşları ve ticari bankalarca kararlaştırılmıştır. Esas süre 40 yıl olmakla birlikte, proje katılımcılarının talep etmesi durumunda, 10'ar yıllık dönemler halinde iki kez uzatılması mümkündür.⁵⁷ Yıllık 1.2 milyon ton petrol taşıma kapasitesi olan ve 2006-2021 yılları arasında 502 milyon ton petrolü açık denizlere taşıyan BTC'nin günümüzdeki hisse dağılımı şöyledir⁵⁸: BP (30,10%); AzBTC (25,00%); MOL (8,90%); Ekvinor (8,71%); TPAO (6,53%); Eni (5,00%); Total (5,00%), İTOÇU (3,40%); İNPEKS (2,50%), EksonMobil (2,50%) ve ONGC (BTC) Limited (2,36%)

⁵⁵ Ibid., s. 113.

⁵⁶ Sohbet Mammedov ve Anatoliy Gordienko, "Trubu Baku-Novorosissk Vivodyat iz İgrı", Nezovisimaya Gazeta, (15 Mart 2005).

⁵⁷ Cenk Pala, "21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde", S. 35.

⁵⁸ Baku-Tiflis-Ceyhan Boru Kemerı, https://www.bp.com/az_az/azerbaijan/home/who-we-are/operations/projects/pipelines/btc.html, (erişim tarihi 24.11.2022).

Harita 3. Azerbaycan'ın petrol boru hatları güzergâhları

Başlangıçta “Hayal Ürünü” olarak tanımlanan projeye daha sonra “Yüzyılın Projesi” adı verildi. 25 Mayıs 2005’de Bakü’de⁵⁹, 12 Ekim 2005’de Gürcistan’ın Türkiye sınırında⁶⁰ açılışı gerçekleşen boru hattından Ceyhan’a ilk petrol 28 Mayıs’ta ulaştı ve Azerbaycan petrolünü taşıyan ilk tanker Ceyhan’dan 2 Haziran 2006’da yola çıktı. Resmi açılışı ise Türkiye tarafından düzenlenen törenle Adana’nın Ceyhan limanında 13 Temmuz 2006’da gerçekleşti.

Toplam uzunluğu 1774 km olan boru hattının 1074 km’si Türkiye, 440 km’si Azerbaycan ve 260 km’si Gürcistan sınırları içinde bulunmaktadır. Boru hattı transit ücreti olarak Türkiye’ye yıllık yaklaşık 250–300 milyon, Gürcistan’a ise 50 milyon dolar kazandırmıştır.⁶¹ Azerbaycan’ın bu boru hatları sadece Azerbaycan değil aynı zamanda 2010’dan itibaren Türkmenistan ve Kazakistan’ın petrolünü dünya enerji piyasasına taşımıştır.

59 Daniel Howden and Philip Thornton, “The pipeline that will change the world”, <http://news.independent.co.uk/world/asia/story.jsp?story=641172> (25 Mayıs 2005).

60 Azerbaycan nefti Türkiye serhedine çatdı, 525-ci Gazete, (12 Ekim 2005).

61 A.A. Gurev, “Baku-Tbilisi-Djeykhan otkrit: kakovi perspektivi”, <http://www.iimes.ru/rus/stat/2006/14-07-06a.htm> (14 Temmuz 2006).

9. BAKÜ-TİFLİS-ERZURUM BORU HATTI

1996 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi ile uluslararası enerji şirketleri arasında Şahdeniz doğal gaz yatağının araştırılması ve işlenmesine ilişkin anlaşmasının imzalanmasından sonra, Şahdeniz gazının Türkiye yönünde nakli için Azerbaycan ve Türkiye arasında müzakereler başlamıştır. 2001 yılında Haydar Aliyev'in Türkiye ziyareti sırasında Şahdeniz'den çıkarılacak doğal gazın Türkiye'ye satılması hakkında hem hükümetlerarası anlaşma, hem de alım-satım anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Azerbaycan gazı Gürcistan üzerinden Türkiye'ye nakledilecek ve Azerbaycan Türkiye'ye yılda 6 milyar m³ gaz verecekti.⁶² 2002 yılında temeli atılan Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz hattı 2006 yılı sonunda tamamlanmıştır. Şahdeniz-1 projesinden hasıl olunan doğal gazın Türkiye ve Avrupa'ya ihracının temelini atmıştır.

Bu anlaşma ile 15 Nisan 2008'den itibaren Azerbaycan'dan Türkiye'ye satılan doğal gazın fiyatı yenilenmiştir. İkinci anlaşma Şahdeniz-2 projesi ile ilgili olmuş ve anlaşmaya göre, Azerbaycan Türkiye'ye bu alandan de gaz satacaktı. Üçüncü anlaşma ise transit ulaşım fiyatı ile ilgili olmuştur.⁶³ Anlaşma şartlarıncı Şahdeniz-2'den 2017 yılından itibaren Türkiye'ye 2 milyar m³, 2018 yılında 4 milyar m³ ve 2019 yılında 6 milyar m³ doğalgaz satılacak. Anlaşma ile Türkiye'nin Yunanistan ve Bulgaristan gibi ülkelere re-export hakkı ortaya çıkmıştır.⁶⁴

Şahdeniz'den çıkarılacak doğalgaz BTC'ye paralel olarak çekilen Bakü-Tiflis-Erzurum aracılığıyla Türkiye ve Türkiye üzerinden dünya enerji pazarına taşınmıştır. Toplam uzunluğu 970 km olan boru hattının Azerbaycan'daki bölümü 442, Gürcistan'daki bölümü 248, Türkiye'deki bölümü ise 280 km uzunluğundadır.⁶⁵

BTE, Türkiye'ye 6 milyar 300 milyon, Gürcistan'a ise 800 milyon metreküp Azeri doğalgazı ulaştırılacağı planlanmıştır. Fakat 2006 yılında Rusya'nın Gürcistan'a doğalgazı kesmesi Gürcistan'ın Azerbaycan'dan ek doğalgaz talebinde bulunmasına neden olmuştur. 20 Haziran 2006'da Tiflis'te Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında yapılan toplantıda doğalgaz miktarını 1.5 milyar m³ olmasını talep etmiş ve Gürcistan Başbakanı Zurab Nogaideli'nin 4 Temmuz 2006'da Azerbaycan ziyareti sırasında bu konuda taraflar arasın-

62 «Şahdəniz» Yatağından Əldə Olunacaq Təbii Qazın Türkiyəyə Nəqlinə Dair Azərbaycan-Türkiyə Sənədlərinin İmzalanması Mərasimində Bəyanatı, http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_11.pdf, 12.03.2001.

63 Yeni doğalgaz anlaşması imzalandı, <http://www.dunya.com/gundem/yeni-dogalgaz-anlasmasi-imzalan-di-haberi-116543> (07.06.2010)

64 Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Sanayi ve Enerji Bakanlığı arasında doğal gaz satışı ve sevkiyatına ilişkin mutabakat zaptı, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/10/20101006-4.htm>

65 Ortadoğu. (27 Haziran 2006).

da görüşme yapılmıştır.⁶⁶ Gürcistan ve Azerbaycan arasında doğalgaz konusunda yeni bir anlaşma BTC'nin Ceyhan'da açılış töreni sırasında Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan devlet başkanları arasındaki görüşmede imzalanmıştır. Anlaşmaya göre 2007 yılından Gürcistan Azerbaycan'ın Şahdeniz yatağından yıllık 1.2 milyar m³ doğalgaz alması kararlaştırılmıştır. Bu dönemde Rusya'dan doğalgaz fiyat baskısı ile karşılaşan Gürcistan Azerbaycan gazına daha çok ihtiyaç duymuştur.

10. AZERBAYCAN-TÜRKİYE DOĞALGAZ İŞBİRLİĞİ

Türkiye sürekli nüfusu artan ve ekonomisi gelişen bir ülke olduğu için enerjiye talebi de paralel olarak artmaktadır. Buna karşılık Türkiye'nin sahip olduğu enerji kaynakları artan nüfusu ve gelişen ekonomisine yeterli gelmemektedir. EPDK verilerine göre 2021 yılında Türkiye'nin doğalgaz tüketiminin ortalama 51 milyar m³ olması tahmin edilmesine rağmen bu rakam 60 milyar m³ civarında olmuştur. Tüketim beklenenden % 17.67 oranında çok olmuştur. Buna karşılık Türkiye'nin doğalgaz üretimi sadece 395 milyon m³ olmuş ve doğalgaz üretimi 2020'ye oranla % 10.61 oranında azalmıştır. Sonuçta talebini karşılamak için 2021 yılında Türkiye'nin doğalgaz ithalatı ortalama 59 milyar m³ olmuş ve 2020 verilerine göre ithalat rakamları % 22 artmıştır. 2021 yılında Türkiye ithalatının çok %45'ni Rusya'dan, % 15'ni ise Azerbaycan'dan gerçekleştirmiştir.⁶⁷

Türkiye'nin en çok doğalgaz ithal ettiği ülkeler sırasıyla Rusya Federasyonu, İran, Azerbaycan, Cezayir ve Nijerya'dır. Türkiye Rusya, İran ve Azerbaycan'dan doğalgazı boru hatları aracılığıyla alırken, Cezayir ve Nijerya'dan sıvılaştırılmış doğalgaz almaktadır. Türkiye'nin doğalgaz alımında Rusya Federasyonu'nun payı azalmaktadır ve 2008 yılında bu % 62.1 iken, 2017 yılında bu oran % 51.93 olmuştur. Fakat Türkiye enerji piyasasında Rusya'nın rolü giderek artmaktadır. Azerbaycan Rusya ve İran'ın arkasından üçüncü konuma sahiptir ve Türkiye Azerbaycan'dan doğalgazı 2007 yılından itibaren almağa başlamıştır. Türkiye 2007 yılında Azerbaycan'dan 1.258 m³, 2008'de 4.580 m³, 2009'da 4.960 m³, 2010'da ise 4.520 m³, yalnız 2013 yılından sonra 6 milyar m³ civarında doğalgaz almağa başlamıştır.

66 Tea Gularidze, "Georgia Negotiates to Buy More Cheap Shah-Deniz Gas", <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=12880> (2006-06-20).

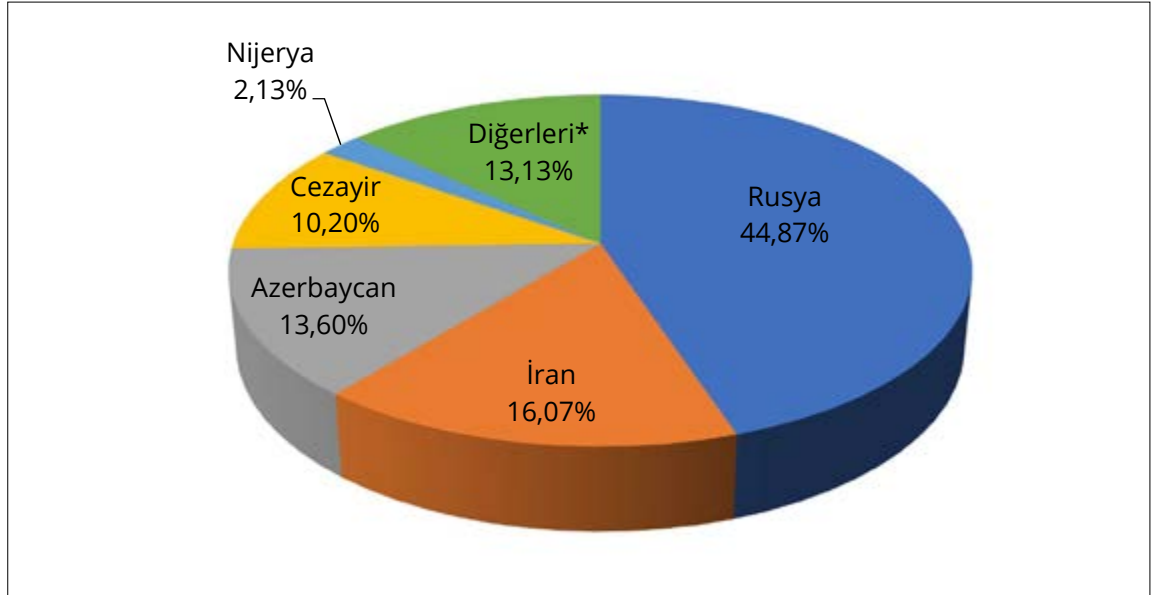
67 Türkiye Natural Gas Market Report-2021, Ankara, 2022. EPDK.

Resim 6. Ülkeler göre doğalgaz ithalatı

	Rusya	Azerbaycan	İran	Cezayir	Nijerya	Diğerleri*	Toplam
2021	26.343	8.820	9.434	5.987	1.430	6.690	58.704

Kaynak: Türkiye Natural Gas Market Report-2021, Ankara, 2022. EPDK.

Resim 7. Türkiye'nin doğalgaz ithal ettiği ülkeler

Kaynak. Türkiye Natural Gas Market Report-2021, Ankara, 2022. EPDK.

Resim 8. Türkiye'nin Doğalgaz anlaşması imzaladığı ülkeler

Mevcut Sözleşmeler	Miktar (Plato)	İmzalanma Tarihi	Süre(Yıl)	Durumu	Gaz Teslimatına başlanan yıl
	Milyar m³/yıl				
Rus. Fed. (Batı)	6	14.02.1986	25	Devrede	1987
Cezayir (LNG)	4	14.04.1998	20	Devrede	1994
Nijerya (LNG)	1,2	09.11.1995	22	Devrede	1999
İran	10	08.08.1996	25	Devrede	2001
Rus. Fed. (Karadeniz)	16	15.12.1997	25	Devrede	2003
Rus. Fed. (Batı)	8 ^(*)	18.02.1998	23	Devrede	1998
Türkmenistan	16	21.05.1998	30	-	-
Azerbaycan	6.6	12.03.2001	15	Devrede	2007

Kaynak. EPDK doğalgaz Piyasası 2017 yılı Sektör Raporu

Resim 9. Yıllara göre Türkiye'nin Ülkelere Göre Doğal Gaz İthalat Miktarları (milyon m³)

Ülke	Rusya		İran		Azerbaycan		Cezayir		Nijerya	
Yıllar	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)
2008	23.159	62,01	4.113	11,01	4.580	12,26	4.148	11,11	1.017	2,72
2009	19.473	54,31	5.252	14,65	4.960	13,83	4.487	12,51	903	2,52
2010	17.576	46,21	7.765	20,41	4.521	11,89	3.906	10,27	1.189	3,13
2011	25.406	57,91	8.190	18,67	3.806	8,67	4.156	9,47	1.248	2,84
2012	26.491	57,69	8.215	17,89	3.354	7,3	4.076	8,88	1.322	2,88
2013	26.212	57,9	8.730	19,28	4.245	9,38	3.917	8,65	1.274	2,81
2014	26.975	54,76	8.932	18,13	6.074	12,33	4.179	8,48	1.414	2,87
2015	26.783	55,31	7.826	16,16	6.169	12,74	3.916	8,09	1.240	2,56
2016	24.540	52,94	7.705	16,62	6.480	13,98	4.284	9,24	1.220	2,63
2017	28.690	51,93	9.251	16,74	6.544	11,85	4.617	8,36	1.344	2,43

Kaynak: EPDK doğalgaz Piyasası 2017 yılı Sektör Raporu

Azerbaycan Türkiye'ye doğalgazı önce Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı, daha sonra ise TANAP aracılığı ile ihraç etmiştir. Azerbaycan doğalgazının Türkiye için önemi diğer kaynaklara oranla daha güvenli ve aynı zamanda daha düşük fiyata olmasıdır.

2006 yılında Türkiye Azerbaycan'dan aldığı doğalgazın 1000 m³ başına 120 dolar, Rusya'dan aldığı doğal gazın 1000 m³'ne 245 dolar, İran'dan aldığı doğal gazın 1000m³'ne ise 272 dolar ödüyordu. Ayrıca 2003 yılında Gürcistan'da ve 2004 yılında Ukrayna'da yaşanan iktidar değişikliğinden sonra Rusya her iki ülkeye satılan doğal gazın fiyatını 240 dolara kadar artırmıştı.⁶⁸ Rus şirketi "Gazprom" 2004 yılında Azerbaycan'a sattığı 1000 m³ gazın fiyatını 60 dolardan 2006 yılında 235 dolara yükseltmişti.⁶⁹

Sonuçta doğal gaz piyasasında doğal gazın fiyatları artmış ve Türkiye'ye satılan doğal gazın fiyatının yeniden belirlenmesi için Azerbaycan'ın talebi ile 2008 yılından itibaren taraflar arasında müzakereler başlamış⁷⁰ ve 7 Haziran 2010 yılında Azerbaycan-Türkiye arasında Şahdeniz-1 ve 2 gazının fiyatları ile ilgili anlaşma imzalanmıştır.

Bu anlaşma ile 15 Nisan 2008'den itibaren Azerbaycan'dan Türkiye'ye satılan doğal gazın fiyatı yenilenmiştir. İkinci anlaşma Şahdeniz-2 projesi ile ilgili olmuş ve anlaşmaya göre, Azerbaycan Türkiye'ye bu alandan de gaz satacaktı. Üçüncü anlaşma ise transit ulaşım

68 Yeni formül yüzünden fatura kabarmış, Milliyet, 05.01.2006. S. 7.

69 Azərbaycan tərəfdaş dövlətlərin etibarlı mavi yanacaq təminatçısına çevrilir, Azərbaycan. – 2010. – 23 yanvar. – S. 1.

70 T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı basın açıklaması, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Bakanlik-Haberleri/Basin-Aciklamasi> (03.10.2016).

fiyatı ile ilgili olmuştur.⁷¹ Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldızın sözlerine göre, anlaşma şartlarıncı Şahdeniz-2'den 2017 yılından itibaren Türkiye'ye 2 milyar m³, 2018 yılında 4 milyar m³ ve 2019 yılında 6 milyar m³ doğalgaz satılması planlanmıştır. Anlaşma ile Türkiye'nin Suriye, Yunanistan ve Bulgaristan gibi ülkelere re-export hakkı ortaya çıkmıştır.⁷² Azerbaycan Türkiye'ye sattığı doğal gazın fiyatını yükselttikten sonra bile Azerbaycan gazının fiyatı diğer ülkelerin Türkiye'ye sattığı gazın fiyatından düşük olmuştur. Örneğin, 2012-2013 yıllarında hazırlanan Türkiye Enerji Bakanlığı'nın raporlarına göre, Türkiye Rusya'dan aldığı doğal gazın 1000 m³ 429 dolar, İran'dan aldığı 1000 m³ gaza 507 dolar ve Azerbaycan'dan aldığı doğalgazın 1000 m³ ise 349 dolar ödemiştir. 2015 yılının ilk fiyat döneminde (Ocak, Şubat, Mart) bin metreküp doğalgaz için Azerbaycan'a yaklaşık 290 dolar, Rusya'ya 377 ve İran'a 431 dolar ödendi.⁷³

Türkiye enerji fakiri olmasına karşılık enerji zengini bölgelerle çevrelenmiştir. Türkiye dünyanın mevcut petrol ve doğal gaz kaynaklarının %70'inin yer aldığı ve söz konusu kaynaklara ihtiyaç duyulan bölgelere yakın konumuyla jeostratejik açıdan büyük öneme haizdir. Dünya petrol rezervlerinin %65'i ve doğal gaz rezervlerinin %71'i Türkiye'yi çevreleyen Hazar Havzası ve Ortadoğu ile Rusya Federasyonu'nda bulunmaktadır.⁷⁴ Bu jeostratejik konumu ise Türkiye için bazı alternatifler sağlamaktadır. Enerji ihtiyacını daha kısa ve ucuz yoldan temin etmek, enerji tüketim kaynaklarını çeşitlendirmek ve enerji tüketicileri ülkelerle enerji üreticisi ülkeler arasında köprü rolünü oynamak ve enerji ticaret merkezi haline gelmek arzusunda olmuştur.⁷⁵ Türkiye'nin enerji diplomasisi başlıca bu üç yönde yoğunlaşmış ve Azerbaycan'la enerji ilişkileri de bu üç husus göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmiştir.

11. AZERBAIJAN VE TÜRKİYE'NİN PETROL ALANINDA İŞBİRLİĞİ

Azerbaycan Türkiye arasında petrol işbirliği üç açıdan değerlendirilebilir. Birincisi Türkiye Azerbaycan'dan petrol alan ülkedir. İkincisi, Türkiye Azerbaycan petrolünün dünyaya ihracı için en önemli transit ülkedir. Üçüncüsü ise Azerbaycan ve Türkiye'nin karşılıklı olarak bu alanda ciddi yatırımları söz konusudur.

71 Yeni doğalgaz anlaşması imzalandı, <http://www.dunya.com/gundem/yeni-dogalgaz-anlasmasi-imzalandi-haberi-116543> (07.06.2010)

72 Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Sanayi ve Enerji Bakanlığı arasında doğal gaz satışı ve sevkiyatına ilişkin mutabakat zaptı, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/10/20101006-4.htm>

73 Azerbaycan'a 290, Rusya'ya 377, İran'a 431 dolar, <http://haberrus.com/economics/2015/04/07/azerbaycan-290-rusyaya-377-iran-431-dolar.html> (erişim tarihi 12.10.2018)

74 Dünya ve Türkiye, Enerji ve Tabii Kaynaklar Görünümü. S. 61.

75 Transit Boru Hatları ve Projeleri, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Transit-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>

Doğalgaz kadar olmasa da Azerbaycan aynı zamanda Türkiye'ye petrol ihraç eden ülkedir. 2021 EPDK verilerine göre Türkiye'nin toplam petrol ithalatı ortalama 45 milyon ton olmuştur. 2020'ye oranla 2021'de toplam petrol ithalat %9,48 artarak 44.342.389,099 ton olmuştur. Petrol ithalatında %29.94 ile Irak birinci, %24.20 ile Rusya ikinci, % 10.19 Kazakistan üçüncü yerdeyken, Azerbaycan % 1.3 ile 13. yerdedir.⁷⁶

Azerbaycan-Türkiye arasında petrol işbirliği görüşmeleri 1990'lı yılların başlarından itibaren başlamış ve Türkiye-Azerbaycan arasında Azerbaycan petrollerinin Ceyhan aracılığı ile dünya enerji piyasasına sunulması konusunda işbirliği yapılmıştır. 19 Eylül 1993'de, Türkiye dışişleri bakanının Azerbaycan'a yaptığı ziyarette Türkiye Azerbaycan petrolünün dünya pazarlarına ihracatının ana hattı olarak seçileceği belirtilmiştir.⁷⁷ Haydar Aliyev'in 8-10 Şubat 1994 tarihlerinde Türkiye'ye yaptığı resmî ziyaretle ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki Dostluk ve Kapsamlı İşbirliğinin Geliştirmesi ile ilgili Sözleşme" hükümleri ile 1993 yılında Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden dünya pazarlarına aktarılma ile ilgili aha önce imzalanan sözleşmeyi onaylanmıştır.⁷⁸

7-9 Aralık 1995 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ilk resmi yurtdışı ziyaretini Azerbaycan'a yapmış ve ziyaretin sonucunda imzalanan sonuç bildirisinde Hazar denizinin Azerbaycan sektöründen üretilecek petrolün iki yönde dünya pazarına çıkarılması hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti ve petrol konsorsiyumunun kararından memnun olduklarını kaydedilmiş ve ana petrol boru hattının Türkiye'nin Ceyhan limanına yöneltilmesi vurgulanmıştır.⁷⁹ İmzalanan anlaşmalar ve bildiriler Azerbaycan petrollerinin Türkiye üzerinden dünya piyasasına çıkartılması açısından oldukça önemlidir. Çünkü bu dönemde Azerbaycan'ın ana ihraç petrol boru hattının Türkiye dışında farklı seçenekler üzerinden geliştirilmesi gündemde olmuştur. BTC'nin gerçekleşmesi için bir yandan petrol konsorsiyumuna üye şirketlerin itirazı vardı, diğer taraftan ise Rusya'dan itiraz sesleri yükseliyordu. Nitekim petrol konsorsiyumu BTC yerine Bakü-Supsa hattının çekilmesini ve Supsa'dan petrolün tankerler aracılığıyla Boğazlar üzerinden nakledilmesini istemişlerdi. Fakat Azerbaycan cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ısrarla petrol şirketleri ile görüşerek BTC'nin hayata geçmesini istemiş ve bu doğrultuda ABD başkanı Bill Clinton'ın da desteğini almıştır. BP ve AMOCO bir rapor hazırlayarak BTC'nin maliyetinin fazla olduğunu bildirmesine karşın Haydar Aliyev'in talimatı ile Azerbaycan tarafından da BT'yi destekleyen bir rapor hazırlanmıştır.

Azerbaycan bu proje aracılığı ile Türkiye ve Batı ile ilişkilerini geliştirmeği hedeflemiştir. Türkiye NATO üyesi ve ABD'nin stratejik müttefiki ve AB'ye üye olmak isteyen bir devlet

76 Petrol Piyasası 2021. Yıl Sektör Raporu, EPDK. Ankara, 2022.

77 Aliyev: Moskova'yla yakınlaşmak Ankara'ya zarar vermez. Milliyet, 09.09.1993. S. 19.

78 Araz Aslanlı ve İlham Hasanov, Haydar Aliyev dönemi Azerbaycan dış politikası, Platin, Ankara 2005. S. 148. . S. 149.

79 Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin və Türkiyə Respublikası Prezidenti Süleyman Dəmirəlin birgə bəyanatı, http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_5.pdf, 08.12.1995. s. 502-504.

olarak bu ülkeler için Batı'ya çıkış penceresi olarak görülmüştür. Batı'nın petrol şirketleri ile müzakereler de bu anlamda Batılı devletlerinin çıkarlarının bölgeye taşınması ve Batılı devletlerle ilişkilerin geliştirilmesi için bir vasıta olarak görülmüştür.

1995-96 yıllarında Ermenistan ve ABD Kongresi'nin bazı üyeleri Bakü-Ceyhan'ın Ermenistan'dan geçmesi yönünde bir lobi çalışmaları yapmıştır. Aslında bu tarihten önce Türkiye-Azerbaycan arasında varılan anlaşmalar gereği hattın Bakü'den Türkiye'nin Ceyhan limanına kadar uzatılması kararlaştırılmış olsa da, hattın Tiflis'ten geçeceği kesinleşmemiştir. Dolayısıyla hattın Gürcistan'mı yoksa Ermenistan mı üzerinden geçeceği net değildi. Azerbaycan ve Türkiye tarafı aslında hattın Ermenistan'dan geçmesine prensip olarak karşı değildi fakat öncelikle Dağlık Karabağ meselesinin çözümünden sonra bunun mümkün olabileceğini açıklamıştı.⁸⁰ Bu tarihte Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan Dağlık Karabağ konusunda bir anlaşma imzalayarak hattın Ermenistan üzerinden geçmesini istese de, Ermenistan iç politikasında etkin olan Dağlık Karabağ Ermenileri buna karşı çıkmıştır. Sonuçta Petrosyan'ın istifası ile sonuçlanan süreç Ermenistan'ın BTC dışında kalmasına neden olmuştur.

Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sorununun çözümü için tutumunu değiştirmemesi Azerbaycan'ın Bakü-Ceyhan hattının Gürcistan'dan geçmesine karar vermesine neden olmuştur. 1996 yılında Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkileri konferansında konuşan Haydar Aliyev, "Biz petrol boru hattının Gürcistan üzerinden Türkiye'ye geçmesine karar verdik" açıklamasını yapmıştır.⁸¹ 1998 yılının mart ayında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Mesut Yılmaz'ın Gürcistan'a ziyareti sırasında Eduard Şevardandze BTC'ni desteklediklerini açıklamıştır.⁸² Fakat bu süreç de kolay ilerlememiş Gürcistan daha fazla transit ücret talebinde bulunması müzakereler sürecinin 1998 yılına kadar uzamasına neden olmuştur.

Nihayet 29 Ekim 1998 tarihinde Ankara'da imzalanan Ankara Deklarasyonu Bakü-Tiflis-Ceyhan'ın gerçekleşmesi için önemli bir adım olmuştur.⁸³ Deklarasyonu Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan, Özbekistan devlet başkanları imzalamıştır. ABD enerji bakanı Bill Richardson Deklarasyonu şahit olarak imzalamıştır. Türkmenistan ise Türkiye ile ayrı bir doğal gaz anlaşması imzalamıştı. Deklarasyonda ülke başkanları tarafından Hazar'ın Azerbaycan'a ait bölümünden çıkarılan enerji rezervlerini dünya piyasalarına çıkaran ana ihraç hattının BTC olduğu ilan edilmiştir.

18-19 Kasım 1999 yılında İstanbul'da düzenlenen AGİT zirvesinde Azerbaycan'ın enerji politikasını, Azerbaycan-Türkiye enerji ilişkilerini yakından ilgilendiren belgeler imzalan-

80 Cnn-Türk Kanalına müsahibesi, http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_11.pdf, S. 610.

81 "Azərbaycan-Türkiyə İqtisadi Əməkdaşlığının Perspektivləri" mövzusunda həsr olunmuş konfransın açılışında nitqi, Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrı, 30 may 1996-cı il, http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_6.pdf s. 296.

82 Tiflis-de 7 anlaşma, Milliyet, 14.03.1998. S. 18.

83 Ankara Bəyannaməsi, http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_8.pdf, 28.10.1998. S. 711.

miştir.⁸⁴ Bu anlaşmalar Türkiye enerji ilişkilerinin gelecek prespektifi açısından oldukça önem arz ediyordu.

2002 yılında temeli atılan BTC projesinin 12 Temmuz 2006 tarihinde tamamlanmıştır. Hattın açılışında konuşan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, “Bakı-Tiflis-Ceyhan bağımsızlığımızı daha da pekiştirecek. Böylesi bir durumda, biz bağımsız bir politika izleyerek, halklarımızın refahını iyileştirecek, ulusal çıkarlarımızı da kararlılıkla savunacağız” açıklamasını yapmıştır.⁸⁵

BTC Azerbaycan’ın Hazar Denizi’ndeki Azeri-Güneşli-Çıracık yatağındaki petrolün ve Şahdeniz’den çıkartılan kondensatı Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye’den geçerek Akdeniz’e ulaştıran ham petrol boru hattıdır. Bunun dışında boru hattı aracılığı ile Rusya, Türkmenistan ve Kazakistan petrolleri de taşınmaktadır. Çalışmağa başladığı 2006 yılından itibaren 2018 yılının birinci çeyreğine kadar boru hattı aracılığı ile dünya petrol piyasasına 2.9 milyar varil (400 milyon ton) ham petrol gönderilmiştir.⁸⁶

12. AZERBAYCAN VE TÜRKİYE’NİN ENERJİ YATIRIMI İLİŞKİLERİ

Azerbaycan Türkiye’yi stratejik ortağı ve müttefiki olarak politik istikrarı ve güvenliği açısından önemli bir devlet olarak kabul etmiştir. Bu sebepten Azerbaycan enerji kaynaklarının üretilmesi ve paylaşılması görüşmelerinde Türk şirketlerine de özel yer ayırmıştır. 20 Eylül 1994 tarihinde Azerbaycan ile yabancı petrol şirketleri arasında imzalanan “Yüzyılın Sözleşmesi”nde Türk şirketi TPAO %2,5 oranında temsil edilmiştir. 1995 yılında Exxon, Shell, Elf, İBRİT Asrın Anlaşması’nda Azerbaycan’ın %5’lik payını almak istemiş fakat Azerbaycan önceliği Türkiye’ye vermiştir. Konsorsiyumun diğer üyelerinin de onayını alması

84 “Xam Neftin Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikasının Əraziləri ilə Bakı–Tbilisi–Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri Vasitəsilə Nəql Edilməsinə Dair Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikası Arasında Saziş, Mərasimdə Bakı–Tbilisi–Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin layihəsini dəstəkləmək, Qazaxıstanın neft həcmələrini bu layihəyə cəlb etmək üçün ABŞ-ın Şahidliyi ilə Azərbaycan Respublikası, Türkiyə Respublikası, Gürcüstan və Qazaxıstan Respublikası arasında «İstanbul bəyannaməsi», Transxəzər qaz kəməri barədə Azərbaycan Respublikası, Türkiyə Respublikası, Gürcüstan və Türkmənistan arasında «Hökumətlərarası bəyannamə», Azərbaycan qaz layihələrinin inkişafını və Azərbaycan qazının Türkiyə Respublikasına və digər beynəlxalq bazarlara satışını dəstəkləyən sənəd kimi, Azərbaycan Respublikası arasında «Qarşılıqlı anlaşma memorandumu» imzalanmışdır.”Xam Neftin Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikasının Əraziləri ilə Bakı–Tbilisi–Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri Vasitəsilə Nəql Edilməsinə Dair Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikası Arasında Saziş” in imzalanma mərasimində nitqi, http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_9.pdf, s. 708.

85 Heydər Əliyev adına Bakı-Tiflis-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin təntənəli açılış mərasimi, 13.07.2006. Azertag.

86 Baku-Tiflis-Ceyhan Pipeline, https://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC.html (erişim tarihi 16.10.2018)

başarmış ve kendi payını Türkiye'ye satmıştır.⁸⁷ Böylece 12 Nisan 1995 yılında Türkiye'nin Asrın Anlaşması'ndaki payı % 1.75'den % 6.75'e çıkartılmıştır.⁸⁸ 1996'da Şahdeniz projesinde İTPAO % 9 paya sahip olmuş, 2014 yılında satın alım işlemleri tamamlanan % 10 ilave hisse ile % 19'a ulaşmıştır. (Şahdeniz Projesi, <https://www.ppao.gov.tr/azerbaycan>).

BTC'nin açılışından sonra Azerbaycan Devlet Petrol ve Gaz Şirketi-SOCAR'ın Türkiye'deki enerji yatırımlar yapmağa başlamıştır. İsviçre, Gürcistan, Ukrayna da dahil olmak üzere dünyanın 10'dan fazla ülkesine temsilcilik açan SOCAR, Türkiye'deki yatırımlarına özel önem vermiştir. Tabii bunun başlıca kaynağı karşılıklı politik güven ve Azerbaycan petrolünün Ceyhan'dan dünyaya ihraç edilmesidir. Sonuçta SOCAR Türkiye'de yüksek miktarda sermaye yatıran şirketlerden birine dönüştü ve hatta Azerbaycan bu yatırımla Türkiye tek seferde en çok yatırım yapılan devlet olmuştur. Bu, Azerbaycan'ın enerji stratejisi çerçevesinde uygulanan yatırım politikasının bir parçasıydı.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası verilerine göre, 2016-2020 döneminde Türkiye'deki doğrudan yatırımların tutarı toplam 33 milyar 348 milyon dolar olmuştur. Hollanda (5.4 milyar), İngiltere'den (3.95 milyar) sonra 2 milyar 928 milyonla Azerbaycan doğrudan yatırım yapan üçüncü ülke olmuştur. Öte yandan 2003-2020 yılları arasında Azerbaycan doğrudan Türkiye'ye yatırım yapan ilk 10 ülke arasında olmuştur.⁸⁹ Bu tarihlerde Azerbaycan yurtdışında yapmış olduğu toplam yatırımın % 50 civarını Türkiye'ye yapmış ve bu yatırımların büyük kısmı enerji alanına yapılmıştır.

Resim 10. 2015 yılında Azerbaycan'ın yurtdışındaki yatırımları

Toplam yurtdışı	9.005	%100
Türkiye	4.382	%49
Gürcistan	2.774	%31
İsviçre	611	%7
Fransa	142	% 2
Birleşik Krallık	136	% 2

Kaynak: Azerbaycan'ın yurtdışındaki yatırımları, 2015 Investment Climate Statements. <https://www.state.gov/documents/organization/241680.pdf>

87 Taha Akyol, Bir petrol hikayesi, Milliyet, 08.02.1995. S.17.

88 Bakü'de tarihi imza, Milliyet, 13.04.1995. S. 15.

89 Türkiye'ye yatırımda hangi ülkeler başı çekiyor? <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/turkiyeye-yatirimda-hangi-ulkeler-basi-cekiyor,J-5uSKW87oOgSz-fO6P5WFO>, (10.12.2020).

Resim 11. 2017 yılında Azerbaycan'ın yurtdışındaki yatırımları

Toplam yurtdışı	14.474	%100
Türkiye	7.642	%52
Gürcistan	2.878	%19
İsviçre	744	%5
Birleşik Krallık	556	% 3
Japonya	424	% 2

Kaynak: Azerbaycan'ın yurtdışındaki yatırımları, 2017 Investment Climate Statements. <https://www.state.gov/e/eb/rls/othr/ics/2017/eur/269876.htm>

13. AZERBAYCAN DEVLET PETROL ŞİRKETİNİN TÜRKİYE'DEKİ YATIRIMLARI VE FAALİYET ALANLARI

Türkiye'nin enerji sektörüne yapılan yatırımlarda Azerbaycan Devlet Petrol ve Doğalgaz Şirketi SOCAR öncülük etmiştir. 2006 yılında Aslında SOCAR Turcas ortaklığı Bakü-Tiflis-Ceyhan'ın ulaştığı Ceyhan limanında 4 milyar yatırım yaparak 10 milyon ton ham petrol imal eden bir rafineri kurmak istemiş ve bunun için EPDK'ya müracaat etmiştir. SOCAR BTC'de sahip olduğu petrolün bir kısmını işleyerek benzin ve petrol ürünleri şeklinde satmağı hedeflemiştir. Bu dönemde Türkiye'nin Ceyhan limanını Ak Denizin Rotterdam'ı yapma planları bulunmaktaydı. Hollanda'nın Rotterdam şehrinde bulunan liman Avrupa'nın en büyük petrol limanıdır.

Fakat Ceyhan'da rafineri kurmak için yüksek rekabetin olması ve maliyetin yüksek olması nedeniyle Petkim'in özelleştirilmesinde satın almaya yönelmiştir. Nisan 2005 tarihinde Petkim'in sermayesindeki yüzde 34,5 oranındaki hissesi halka arz edilmişti. Petkim'in sermayesindeki % 51 oranındaki kamu hissesinin blok satış yöntemi ile özelleştirmesine ilişkin ihale sürecinde, 5 Temmuz 2007'de yapılan nihai pazarlık görüşmelerinde, en yüksek teklifi 2 milyar 50 milyon dolarla TransCentralAsia Ortak Girişim Grubu vermiştir. Fakat Özelleştirme İdaresi Petkim için en yüksek teklif veren Kazak-Rus ortaklığı teklifini devre dışı bırakarak ikinci sıradaki Turcas ve Azerbaycan Devlet Petrol şirketi ortağı SOCAR'ın teklifini onaylamıştı. Basında Özelleştirme İdaresinin bu kararı almasında TransCentralAsia Ortak Girişim Grubu ortaklarından Troika Dialog Bankası'nın büyük ortağının Ermeni lobi-sinin önde gelen isimlerinden Ruben Vardanyan'ın olması gösterildi. Özelleştirme İdaresi bu kararı ABD Temsilciler Meclisi Dış işleri komitesinde 1915 olayları ile ilgili "soykırım" ka-

rarı alınmasından sonra vermesi dikkat çekici olmuştur.⁹⁰ Aslında Türkiye basını Petkim'in TransCentralAsia Ortak Girişim Grubu'na satılmasını finansal açıdan da sakıncalı bulmuş ve en doğru kararın SOCAR-Turcas ortaklığına verilmesi gerektiğini savunmuştur.⁹¹

Böylece, 2006 yılında SOCAR, Türk yakıt pazarının lideri olan TURCAS Petrol A.Ş. ile ortaklık anlaşması imzalamış, Mayıs 2008'de Petkim Petrokimya Holding A.Ş.'nin % 51'ini 2 milyar 40 milyon dolarlık bedelle satın almıştır. Bunu takiben, SOCAR Petkim'in İzmir Aliğa'daki arazisinde bir petrokimya tesisi kurarak faaliyete geçmiştir. "TURCAS", aşamalı olarak tüm parçalarını SOCAR'a satarak projeden ayrılmıştır.⁹² 2011 yılında Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR, Petkim'deki yüzde 25 oranındaki Turcas payını satın alarak şirket ismini SOCAR Turkey Enerji AŞ olarak tescil ettirdi. Şirketin sermayesi de 2,6 milyar liraya yükseltildi.⁹³ SOCAR o dönemde 7 milyar doğrudan yatırım yaparak Türkiye tarihinin doğrudan yatırım yapan ilk şirketi olmuştur. Bu yatırım yabancı sermayeye ihtiyaç duyan ve yabancı sermaye konusunda çeşitlendirmeye giden Türkiye açısından oldukça önemli bir gelişmeydi.

14 Ağustos 2015 tarihinde ise SOCAR Türkiye'nin toplam sermayesinin %13 tutarındaki hissesi Goldman Sachs International tarafından satın alınmıştır. Böylece SOCAR Türkiye'nin ortaklık yapısı %87 SOCAR ve %13 Goldman Sachs International olarak yeniden belirlendi. SOCAR, Türkiye'nin en büyük dış yatırımcılarından biri olarak yaklaşık 19,5 milyar dolarlık bir yatırım planını uygulamaya başlayarak ülkenin en büyük doğrudan dış yatırımcısı oldu.⁹⁴ Bunun da ötesinde dönemin SOCAR Türkiye Yönetim Kurulu Başkanı Vagif Aliyev'in sözlerine göre, PETKİM yapımının ilk 10 yılında ise ortalama her yıl 100 milyon dolar yatırım yapılmış ve elde olunan karın hepsi tekrar Türkiye'ye yatırılmıştır.

2018 yılında ise TANAP'ın ve Star Rafineri'nin açılması ile birlikte Azerbaycan'ın Türkiye'deki yatırımları artmış 14 milyar dolara ulaşmıştır.⁹⁵ Sadece Aliğa tesislerine konulan Azerbaycan sermayesi 10 milyar dolar olmuştur.⁹⁶ 14 milyarlık toplam yatırımın 13 milyar doları Aliğa tesisleri ve TANAP' la birlikte enerji alanına yapılmıştır. ⁹⁷ Artan ekonomisi ve

90 Petkim 'Ermeni'ye takıldı, ibre Azeri'ye döndü, <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/petkim-erme-ni-ye-takildi-ibre-azeri-ye-dondu-7498742> (17.10.2007)

91 Metin Münir, Petkim'de top Turcas ve Azerilerde, <http://www.milliyet.com.tr/petkim-de-top-turcas-ve-azerilerde/metin-munir/ekonomi/yazardetayarsiv/18.10.2007/218562/default.htm> (18 ekim 2007)

92 Yabancı Ortaklıklar. // <http://www.turcas.com.tr/tr/yazi.php?id=10>

93 Petkim'de Turcas payını aldı şirketi 'Socar Turkey' yaptı <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/petkim-de-turcas-payini-aldi-sirketi-socar-turkey-yapti-19579177> (01.01.2012)

94 SOCAR Türkiye Şirketi Profili 2017, http://www.socar.com.tr/docs/default-source/investor-relations/socar-turkiye-sirket-profil-2017.pdf?sfvrsn=defb5749_6

95 Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Eskişehir'de TANAP projesinin açılış töreninde konuşması, <https://president.az/articles/29087/print> (12.06.2018)

96 'Star' neft emalı zavodunun açılışında Prezident İlham Aliyev'in konuşması, <https://president.az/articles/30380> (19.10.2018)

97 Deputy minister: Azerbaijan's investments in Turkish economy estimated at 14.5B, <https://en.azvision.az/news/94935/deputy-minister-azerbajans-investments-in-turkish-economy-estimated-at-14.5b.html> (24.10.2018)

nüfusu ile birlikte fosil enerji kaynaklarına ihtiyacı artan Türkiye için bu yatırım ekonomik ve politik açıdan oldukça önemli olmuştur.

SOCAR'ın Türkiye'yi tercih etmesinin birkaç nedeni olmuştur. Birincisi, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde karşılıklı güven ve itibarın varlığı. İkincisi, BTC'da %25'lik bir paya sahip olan ve daha sonra aşamalı olarak bu payı artıran SOCAR ham petrolünün Türkiye'de işleyip dünyaya satmağı hedeflemiş. Üçüncüsü, SOCAR Türkiye'yi bir pazar olarak görmüştür. Türkiye'nin kendi iç pazarı da petrol ve petrol ürünlerine ihtiyacını genellikle yurt dışından karşılamıştır. Bu ise Türkiye için ciddi bir cari açık sorunu yaratmıştır. SOCAR'ın Türkiye'de petrol sektöründeki faaliyeti bu açığın kapanmasına önemli katkı sağlamıştır.

En geniş kapsamlı uluslararası yatırımlarını Türkiye'de gerçekleştirmekte olan SOCAR'ın, %87 paya sahip olduğu (%13 Goldman Sachs Int.) SOCAR Türkiye'nin ana iştirakleri aşağıdadır:

- Petkim
- STAR Rafineri
- Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP)
- Petlim
- Petkim RES
- SOCAR Dağıtım Petrol Arama ve Üretim
- SOCAR Fiber
- SOCAR Depolamadır.⁹⁸

Star Rafineri: SOCAR'ın Türkiye'deki en büyük yatırımları İzmir Aliğa'da bulunan Star rafinerine yapılmıştır. ⁹⁹ Temeli 25 Ekim 2011 tarihinde dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in katılımıyla atılan STAR Rafineri, Türkiye tarihinde tek noktaya yapılan en büyük yatırımdır. Toplamda 6,3 milyar dolarlık yatırım ve yıllık 10 milyon ton üretim kapasitesi ile 2018 yılının son çeyreği sonunda faaliyete geçti.¹⁰⁰ 2018 Haziran ayından sembolik olarak ilk petrol anlaşmasını Azerbaycan'la yaptılar ve Ağustos ayı itibarıyla Star Rafineri'nde petrol işlenmeye başlandı. STAR Rafineri, pazardaki motorin ve jet yakıtı talebini karşılamının yanı sıra Petkim'in hammadde ihtiyacının tamamına yakınına da sağlamış olacaktır.¹⁰¹ Rafineri teknik derecelendirilmesinde kullanılan Nelson kompleksite oranı yüksek olan STAR Rafineri, Ural, Azeri Light ve Kerkük gibi çeşitli bölgelerden gelen farklı ham petroleri işleyebilme esnekliğine sahip olmuştur.¹⁰²

98 SOCAR Türkiye Şirketi Profili 2017, http://www.socar.com.tr/docs/default-source/investor-relations/socar-turkiye-sirket-profil-2017.pdf?sfvrsn=defb5749_6

99 Investment Climate Statements 2017, <https://www.state.gov/e/eb/rls/othr/ics/2017/index.htm>

100 SOCAR Türkiye Şirketi Profili 2017, http://www.socar.com.tr/docs/default-source/investor-relations/socar-turkiye-sirket-profil-2017.pdf?sfvrsn=defb5749_6

101 SOCAR Türkiye Şirketi Profili 2017, http://www.socar.com.tr/docs/default-source/investor-relations/socar-turkiye-sirket-profil-2017.pdf?sfvrsn=defb5749_6

102 SOCAR Türkiye Şirketi Profili 2017, http://www.socar.com.tr/docs/default-source/investor-relations/socar-turkiye-sirket-profil-2017.pdf?sfvrsn=defb5749_6

Rafineri yıllık 5 milyon ton dizel, 1,6 milyon ton jet yakıtı, 1,6 milyon ton nafta, 700 bin ton petrokok, 500 bin ton reformat ürün, 400 bin ton karışık ksilen, 300 bin ton LPG ve 160 bin ton kükürt üretme gücüne sahip olmuştur. Bunlardan dizel, jet yakıtı ve LPG iç piyasaya sunulurken Türkiye'nin cari açığının kapanmasına 1,5 milyar dolarlık bir katkı sağlamayı hedeflemiştir. 2016 rakamlarına göre, yıllık 22 milyon ton dizel tüketiminin 9,6 milyon tonunun iç pazarda üretmiş geriye kalan 12,4 milyon tonunu ithal etmiştir. 2019'da dizel tüketiminin 25 milyon ton seviyesine çıkacağına öngörüldüğünü Türkiye'de, rafinerideki 5 milyon tonluk dizel üretiminin bu rakamın yüzde 20'sine denk gelecektir. Öte yandan Türkiye'nin yüzde 7-8 oranında bir jet yakıtı ithal eden Türkiye'nin ihtiyacını karşılamayı hedeflemiştir.

LPG pazarında ise şu anda yüzde 79 seviyesinde olan ithalatın, rafineride LPG üretimine bağlı olarak yüzde 70 seviyesine kadar ineceği beklenmektedir. Cari açığın azaltılmasına yıllık 1,5 milyar dolarlık katkı sağlayacağı hesaplanan rafinerinin, yıllık 10 milyon ton ham petrol işleme kapasitesi bulunuyor. Rafineride, Petkim'in hammadde ihtiyacı olan 1,6 milyon ton nafta, 1,6 milyon ton jet yakıtı, 4,5 milyon ton ultra düşük kükürtlü dizel üretilcek.¹⁰³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan bu projeyi Türkiye'nin millileşmesi açısından en büyük katkı olduğunu bildirmiştir.

Rakamlarla Star Rafineri

- Petrol ürünleri ithalatında her yıl 1,5 milyar dolar tasarruf sağlayacak,
- Türkiye'nin işlenmiş petrol ürünü ihtiyacının %25'ini tek başına karşılayacak,
- Günde 214 bin varil ham petrol işleme kapasitesi,
- Günlük 34 bin metreküp ham petrol işleme kapasitesi,
- 1.640 milyon metreküp depolama kapasitesi,
- Yılda 4,8 milyon ton düşük kükürtlü motorin üretilcek,
- Yılda 1,6 milyon ton jet yakıtı,
- Yılda 1,6 milyon ton nafta üretilcek,
- Yılda 300 bin ton LPG üretecek,

Petlim Konteyner Limanı: Petkim Limancılık Ticaret A.Ş. 22 Kasım 2010'da Petkim Limanı'nın geliştirilmesi, daha ekonomik olarak işletilebilmesi ve Ege Bölgesi'nin en büyük entegre limanı haline getirilmesi amacıyla kurulmuştur. Petlim Konteyner Terminali, yaklaşık 1,5 milyon TEU konteyner elleçleme kapasitesi ile Ege Bölgesi'nin en büyük, Türkiye'nin ise 3'üncü büyük konteyner terminalidir.

Petkim'in %100 iştiraki olarak kurulan Petlim'in hisselerinin %30'u, 2014 yılının son çeyreğinde dünyanın önde gelen yatırım bankalarından Goldman Sachs tarafından 250 milyon dolara satın alınmıştır. Petlim tarafından hayata geçirilen Petlim Konteyner Terminali "Rafineri-Petrokimya-Enerji-Lojistik-Dağıtım İletim"e dayanan 2020 Entegrasyon vizyonunun en önemli halkalarından "Lojistik" adımını tamamlamaktadır.

¹⁰³ Star Rafineri Eylül 2018'de üretime başlıyor, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/star-rafineri-ey-lul-2018de-uretime-basliyor-40636641>

Liman yatırımı, finansman maliyeti ile birlikte 400 milyon dolara mal olmuştur. Lojistik destek alanında büyümek ve limanda konteyner operasyonlarını yürütmek üzere dünyanın ikinci büyük konteyner terminal işletmecisi Hollandalı APM Terminals konteyner şirketiyle işbirliğine gidilmiştir. APM Terminals limanın işletmesini 4 yıl opsiyonlu olmak üzere 28 yıl süre ile üstlenmiştir.

Petkim RES: Petkim'in enerji güvenliğini artırmak, üretim maliyetleri içerisinde yer alan enerji giderlerini azaltmak ve üretim sırasında ortaya çıkan elektrik ihtiyacının bir miktarını çevre dostu yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılamak amacıyla 2014 yılında rüzgar enerji santrali (RES) projesi başlatılmıştır. İzmir Aliğa'daki Petkim yarımadasına inşa edilen Petkim RES'in, hem bölgenin temiz enerjiye olan ihtiyacına cevap vermesi, hem de Türkiye'nin yenilenebilir enerji kapasitesine katkıda bulunması hedeflenmektedir.

SOCAR Dağıtım: SOCAR Türkiye, 7 Haziran 2010 tarihinde Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanan milletler arası anlaşma gereğince, 1 Ocak 2013 tarihi itibarıyla, Türkiye'de yıllık 1,2 milyar metreküp doğal gaz satışına başlamıştır. Entegrasyonun dağıtım halkası SOCAR Turkey Petrol Enerji Dağıtım A.Ş. SOCAR Türkiye'nin nihai tüketiciyle bulunduğu enerji dağıtım sektöründeki çalışmalarını yürütmek ve STAR Rafineri'nin satışlarını gerçekleştirmek üzere kurulmuştur. Şirket, toptan ve perakende akaryakıt, havacılık ve deniz taşıtı yakıtları satışları ile LNG, CNG, OTO CNG alanlarında faaliyet göstermektedir.

SOCAR Fiber: 8 Mayıs 2013 tarihinde Türkiye'den başlamak üzere doğudan batıya fiber optik altyapısına yatırım yaparak her türlü elektronik haberleşme ve hızlı internet erişimi için operatörlere omurga ağ hizmeti sunmak amacıyla stratejik öneme sahip Socar Turkey Fiber Optik A.Ş. kurulmuştur. Türkiye'nin doğusunda Gürcistan sınırından başlayarak Türkiye'nin batısında Yunanistan sınırında son bulan SOCAR Fiber ağı, Marmara denizi geçişini de kapsayacak şekilde yaklaşık 1.850 km uzunluğunda tasarlanmıştır. SOCAR Fiber, sunacağı altyapı ve hizmetler ile SOCAR'ın ana görev alanına ilave katma değer sağlayacaktır. Bu stratejik hat üzerinden sağlanacak altyapı ve hizmetler ile bölgede ve dünyada faaliyet gösteren operatörler ile diğer telekomünikasyon firmalarının servislerine ek kapasite ve hat yedeklemesi gibi katkılar sunulabilecektir.

SOCAR Depolama: Enerji zincirinin ayrılmaz parçası 2016 yılında faaliyete başlayan SOCAR Depolama, SOCAR enerji zincirinin depolama ve operasyon halkasını temsil etmektedir. SOCAR Depolama, SOCAR grup şirketlerinin ve iş ortaklarının talepleri doğrultusunda, petrol ürünlerinin ve doğalgazın tanklarda depolanması, kara ve deniz tankerlerine dolum operasyonları ve deniz tankerlerinden tanklara tahliye operasyonları gibi faaliyetleri, ulusal ve uluslararası normlara ve İSG-Ç politikasına uygun bir biçimde yürütmektedir. İzmir Aliğa'daki SOCAR Depolama terminali, 200.000 metreküp akaryakıt ürünü ve 45.000 metreküp LPG depolama kapasitesi ile Ege Bölgesi'nin en büyük terminali konumundadır. Bunu dışında ilave 350.000 metreküplük kapasite artışı ve iskele genişletme projeleri ile Türkiye'nin en büyük 5 terminalinden biri olmağı planlamıştır.

SOCAR Türkiye’de ikinci bir Petkim kurma çalışmaları başlatmıştır. Hatta PETKİM’in modernitesi bittikten sonra 3 milyar dolarlık yeni bir Petkim yapmağı planlamaktadır.¹⁰⁴ Türkiye petrokimya ürünlerinin %80’ni dışardan ithal ediyor ve cari açığının en büyük nedeni bu ithalattan kaynaklanıyor. Türkiye bugünkü fiyatlar ile yılda yaklaşık olarak 15 milyar dolar rafinaj ve petrokimya ürünü ithal ediyor. Petkim Türkiye ihtiyacının sadece %20’ni karşılaya bilmiştir. Türkiye’nin 5 adet daha Petkim’e ve en az 1 adet daha rafineriye ihtiyacı olduğu bilinmektedir.¹⁰⁵

Azerbaycan şirketlerinin Türkiye’deki yatırımları stratejik ilişkileri güçlendirmekte ve Türkiye’nin yatırım ihtiyaçlarını desteklemektedir. Bu da, Azerbaycan ekonomisinin çeşitlendirilmesi politikasına büyük bir destek vermektedir. Özellikle Türkiye’nin artan enerji ihtiyaçlarını karşılama yönündeki Azerbaycan’ın yatırımları büyük önem taşıyordu. Azerbaycan’ın Türkiye’ye yaptığı yatırım yurtdışı yatırımın çeşitlendirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Türkiye’nin Azerbaycan’ın enerji boru hatları için güvenilir ortak olması, Azerbaycan’ın Türkiye’nin doğal gaz ihtiyacını karşılanmasındaki rolü ve Azerbaycan’ın Türkiye’ye yaptığı yatırım, iki ülke arasındaki karşılıklı bağımlılığı artırmıştır.

14. AVRUPA ENERJİ GÜVENLİĞİNDE AZERBAYCAN’IN ARTAN ROLÜ

BTC ve ona paralel olan BTE doğalgaz hattı ile birlikte Azerbaycan’ın dünya enerji siyasetinde yeri değişmiş ve Azerbaycan’ın sahip olduğu jeopolitik konumu sahip olduğu enerji kaynaklarından daha çok değerli olmuş ve Batı’nın alternatif enerji kaynaklarına ulaşması için Azerbaycan jeopolitiğinin direk koridor rolünde olması bir avantaj olmuştur.¹⁰⁶ Rusya’nın Ukrayna, Moldova ve Gürcistan’a doğalgazı kesmesi ve büyük oranda Rus doğalgazına bağımlı olan Avrupa devletlerinin enerji güvenliği sorunsalının çözümünde Azerbaycan için fırsat yaratmıştır. BTC’nin ve BTE’nin hizmete başlaması Azerbaycan ve Hazar havzası kaynaklarının Avrupa’ya iletilmesini kolaylaştırmıştır.

104 Sefer Levent, Socar’dan ‘stratejik’ talep, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sefer-levent/socardan-stratejik-talep-40822942> (02.05.2018)

105 PETKİM’den Star Rafinerisine Örnek Bir Başarı hikayesi, <https://www.haberturk.com/petkimden-star-rafinerisine-ornek-bir-basari-hikayesi-2183554-ekonomi> (19.10.2018)

106 Vladimir SOCOR: "Azerbaijan On The West’s New Frontier Of Energy Security (PART 1)" Eurasia Daily Monitor, Vol. 3, Nu. 84, (1 Mayıs 2006).

Harita 4. Avrupa Doğalgaz Boru Hatları¹⁰⁷

Azerbaycan 2004 yılından AB' ile enerji alanında işbirliği yapmakta ve 2004 Kasım ayında Avrupa Komisyonu tarafından başlatılan AB, Karadeniz ve Hazar denizine komşu ülkeler arasında enerji işbirliğini geliştirme inisiyatивinin aktif üyelerindedir.

Avrupa Birliği ile Azerbaycan arasında ilk enerji anlaşması 2006 Rusya-Ukrayna doğalgaz krizinden sonra imzalanmıştır. BTC'nin açılış töreninden sonra 7 Kasım 2006'da AB ile Azerbaycan arasında enerji alanında stratejik işbirliği muhtırası imzalanmıştır. Mutabakat zaptı iki ülkenin enerji güvenlik politikalarının örtüştüğünü ve enerji güvenliğinin sağlanması için ortak çalışmalar yürütülmesini öngörmüştür. 2006 anlaşması tarafların enerji alanında işbirliğinin politik niyetini ortaya koymuştur. Muhtırdaki özellikle Azerbaycan'ın transit ve kaynak ülke olmasını vurgulayan aşağıdaki hususlar dikkat çekmektedir:¹⁰⁸

107 Kaynak ABD Enerji Bakanlığı, (19 Haziran 2006).

108 Memorandum of Understanding on the Strategic Partnership Between the European Union and Republic of Azerbaijan in the Field of Energy, (07.11.2006).

- Azerbaycan ve Hazar havzasından enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşıyan enerji hatlarının güvenliğinin sağlanması
- Azerbaycan enerji kaynaklarını Avrupa hidrokarbon altyapısına entegre edilmesi ve Azerbaycan AB enerji entegrasyonunu sağlanması,
- 2006 yılında Azerbaycan ile Kazakistan arasında Kazak petrolünün BTC'ye aktarılması için imzalanan anlaşmaya destek verilmesi,
- Hazar enerji kaynaklarından sağlanan doğalgazın Azerbaycan üzerinden Avrupa'ya iletilmesine destek verilmesi,
- Azerbaycan enerji yasalarının AB enerji yasaların uyumlaştırılması.

2006 yılında Rusya-Ukrayna arasında yaşanan doğalgaz krizine 2009 yılında yeni bir kriz eklendi. Rusya doğalgaz şirketi Gazprom önceki yıllardan kalan doğalgaz borcunu ödemediği için Ukrayna'ya doğalgaz ihracatını durdurdu. 2008'in son haftalarında başlayan kriz 1 Ocak 2009'ta Rusya'nın Ukrayna'ya doğalgaz akışını durdurması ile sonuçlandı. 7 Ocak tarihinde ise Rusya Ukrayna üzerinden ihrac ettiği doğalgazın tamamını kesti ve bu 13 gün boyunca güney-batı Avrupa'nın gazsız kalması anlamına gelmekteydi.

AB Rusya'dan aldığı doğalgazın % 50'sini Ukrayna üzerinden aldığı için Avrupa'nın özellikle Macaristan, Polonya ve Avusturya gibi ülkeleri Rusya'nın Ukrayna'ya verdiği doğalgaz miktarını azaltmasından etkilenmiştir.¹⁰⁹ Genelde ise Avrupa'da Rusya doğalgazına ciddi bağımlılık söz konusuydu. 2013 yılında Avrupa'ya çeşitli kaynaklardan LNG ithalatı azaldığı için hatta Rusya'nın payı % 45'lere kadar yükselmiştir. Bu tarihlerde İtalya'nın Rusya doğalgazına bağımlılığı % 37 iken, Batı Avrupa ülkelerinden Almanya'nın en çok bağımlılık oranı %43 olmuştur. Enerji zengini Kuzey Afrika ülkelerine coğrafi yakınlığı nedeniyle Fransa daha çok çeşitlendirme yapabilmiş ve Fransa'nın sıvılaştırılmış gaz ithalatı %15-25 arasında değişmiştir.¹¹⁰ 2016 yılında Rusya ham petrolünün %60'ı ve doğalgazının % 75'i OECD Avrupa ülkelerine satmıştır.¹¹¹ Hatta bazı Avrupa ülkeleri özellikle Balkan ülkeleri Rusya doğalgazına daha çok bağımlı olmuştur ve bu durum hala devam etmektedir.¹¹² 2016 yılında Avrupa ülkeleri ithal etmiş oldukları petrolün 2/3'ü Rusya'dan almıştır. Uluslararası Enerji Ajansı'nın 2018 hesaplamalarına göre, %70 olan AB doğalgaz tüketimi, 2030 yılında % 80'ne çıkacaktır.¹¹³ Dolayısıyla Rusya ile yaşanan siyasi krizlerden ayakta

109 Source: BP Statistical Review of World Energy 2018. (13.06.2018)

110 Ukrainian Crises, Can Europe do without Russian gas? <https://www.gasinfocus.com/en/focus/can-europe-do-without-russian-gas/> (erişim tarihi 11.10.2018)

111 Country Analysis Brief: Russia, U.S. Energy Information Administration, (31.09.2017).

112 Zoran Nechev and Aleksandr Svilans, Western Balkans: more resilience for the energy sector, European Union Institute for Security Studies (EUISS), June 2017. <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief%2019%20Energy%20resilience%20in%20the%20Western%20Balkans.pdf> (erişim tarihi 11.10.2018)

113 Ukrainian Crises, Can Europe do without Russian gas? <https://www.gasinfocus.com/en/focus/can-europe-do-without-russian-gas/> (erişim tarihi 11.10.2018)

kalabilmek için çıkması için Avrupa'nın alternatif enerji güzergâhları ve kaynakları bulması zorunlu olmuştur.

Bu durumdan bir sonuç çıkaran Avrupa Rusya'ya alternatif doğalgaz kaynakları ve güzergâhlarına yöneldi. 2009 yılı mayıs ayında Prag'da yapılan toplantının sonuç bildirgesinde Azerbaycan-AB enerji ilişkilerinin geliştirilmesini önemine dikkat çekildi. Bundan sonra 2010 itibarıyla Avrupa enerji şirketleri Azerbaycan'da yatırımlarını hızlandırdılar. AB'nin enerji kaynaklarını çeşitlendirmek ve arz güvenliğini temin etmek amacıyla 2010 yılından itibaren Avrupa enerji şirketleri Azerbaycan'la doğalgaz araştırılması, üretimi ve taşımacılığı için ile çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. 6 Temmuz 2010 yılında SOCAR ve BP toplamda 300 milyar m³ rezervi olan Şafak ve Asiman doğalgaz yataklarının geliştirilmesi için ticari üretim ve paylaşım anlaşması (PSA) imzaladı.¹¹⁴ Abşeron doğalgaz yatağında SOCAR, Total ve Gaz de France % 40, % 40 ve % 20 paya sahiptir. Azerbaycan parlamentosu 2009 yılında üretim ve paylaşım anlaşmasını onayladı. Buradaki doğalgaz kaynakları 300 milyar m³ ve 45 milyon ton gaz kondensatı olduğu kanıtlanmıştır. SOCAR 200 milyar m³ kanıtlanmış doğalgaz rezervi olan Ümit yatağını geliştirdi. Aynı tarihlerde İtalya'nın Eni şirketi Azerbaycan gaz yataklarına ilgi duymağa başladı. Eni şirketi yöneticisi Paolo Scaroni Bakü'yü ziyaret ederek Aşraf ve Dan Ulduzu doğalgaz yataklarının geliştirilmesi için ilgi göstermeğe başladı. Eni aynı zamanda Azerbaycan üzerinden Türkmenistan doğalgazını sıvılaştırılmış gaz olarak Avrupa'ya gönderme teklifinde bulundu.¹¹⁵

Bakü'de ofis açmasından sonra Almanya'nın RWE şirketi Nahçıvan doğalgaz yatağını geliştirmek için MoU imzaladı. Azerbaycan hükümetinin hesaplamalarına göre, Nahçıvan yatağında 300 milyar m³ doğalgaz ve 40 milyon ton doğalgaz kondensatı bulunmaktadır.¹¹⁶ O dönemde Azerbaycan'ın 15 farklı ülkeden 34 uluslararası enerji şirketi ile anlaşması imzalamış ve yabancı şirketlerin Azerbaycan'a üretim ve paylaşım anlaşması çerçevesinde 60 milyar dolar yatırım yapacağı hesaplanmıştır.¹¹⁷

114 Gulmira Rzayeva, Azerbaijan Eurasia's Energy Nexus, Turkish Policy Quarterly, Volume 9, Number 2. pp. 55-68p. 56.

115 Gulmira Rzayeva, Azerbaijan Eurasia's Energy Nexus, Turkish Policy Quarterly, Volume 9, Number 2. pp. 55-68p. 57.

116 German RWE signs memorandum on perspective offshore structure development in Baku. https://en.trend.az/news_print.php?news_id=1651460

117 Gulmira Rzayeva, Azerbaijan Eurasia's Energy Nexus, Turkish Policy Quarterly, Volume 9, Number 2. pp. 55-68. p. 57.

15. GÜNEY GAZ KORİDORU

Avrupa'nın alternatif güzergâh ve kaynak arayışında öncelikli olarak gündeme gelen çevre ülkelerden doğalgaz kaynaklarını Avrupa'ya iletecek olan NABUCCO doğalgaz projesi finansal, kaynak sıkıntısı ve jeopolitik nedenlerden başarısız olmuştur. Bu hattın başarısız olması dikkatleri Azerbaycan doğalgazına yöneltmiş ve Azerbaycan doğalgazını Avrupa'ya iletecek Güney Gaz Koridoru'nun gerçekleştirilmesi amacıyla 2011 yılında Azerbaycan AB arasında bir MoU imzalamıştı. Bu bildiri Güney Gaz Koridoru'nun gerçekleşmesi ve Azerbaycan gazının Avrupa'ya iletilmesi açısından özellikle aşağıdaki hususlar vurgulanmıştır¹¹⁸:

- Güney Gaz koridorunun en tez bir zamanda gerçekleşmesi ve faaliyete geçmesi,
- Şahdeniz-2 projesinde ve Azerbaycan'ın diğer doğalgaz alanlarındaki gaz kaynaklarının paylaşımı ve üretimi için sürecin hızlandırılması ve gerekli yatırımın şirketler tarafından yapılması.
- Aynı zamanda öncelikli olarak Azerbaycan gazını sonra ise komşu ülkelerin gazının Avrupa'ya iletilmesi amacıyla Azerbaycan'ın doğalgaz altyapısının oluşturulmasına destek.

İster bu MoU'un imzalanması ve isterse de Azerbaycan'ın bu projeyi gerçekleştirmek için siyasi iradesi Güney Gaz Koridorunu hızlandırdı. Bu konuda ilk anlaşma ise 2012 yılında TANAP'ın gerçekleşmesi için Azerbaycan-Türkiye arasında imzalanan anlaşma oldu.

Harita 5. Güney Gaz Koridoru

Kaynak: Güney Gaz Koridoru resmi sitesi, <https://www.sgc.az/>

¹¹⁸ Cənub Qaz Dəhlizi haqqında Birgə Bəyannaməsi, <https://e-qanun.az/framework/21582>, (11.01.2021).

Güney Gaz Koridoru dört parçadan oluşmaktadır:

1. 1.2 trilyon m³ doğalgaz rezervine sahip Şahdeniz-2 doğalgaz yatağı.
2. Azerbaycan ve Gürcistan arasında var olan boru hatlarına paralel olarak uzatılacak – Güney Kafkasya Boru Hattı (GKB).
3. Şahdeniz-2 gazını Türkiye'ye ihraç eden – Trans-Anadolu Boru hattı (TANAP).
4. Şahdeniz-2 gazını Yunanistan ve Arnavutluk üzerinden İtalya'ya taşıyacak-Trans-Adriyatik Boru hattı (TAP).

16. GÜNEY KAFKASYA DOĞAL GAZ BORU HATTI (SCP)119 PROJESİ

Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattına 2016 yılında 800 milyon dolar civarında ek yatırım yapılarak Güney Gaz Koridoru'nun bir parçası haline getirilmiştir.¹²⁰ Çünkü bu boru hattı ile Türkiye ve Avrupa'ya doğalgaz iletilmesi amacıyla kapasite genişletilmesi yapılması gerekmektedir. 2018 yılından itibaren tam kapasite ile çalışmaya başlayan boru hattının yıllık ihracat kapasitesi 23. 46 milyar m³'dür. ¹²¹ Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı Türkiye sınırına kadar olan kısmı yani Azerbaycan ve Gürcistan kısmı BTC'ye paralel yapılmıştır. Türkiye'de ise Türkiye'nin doğalgaz dağıtım sistemine birleştirilmiştir. Gürcistan'a verilen doğalgaz Azerbaycan-Gürcistan sınırındaki GKBH'dan ayrılan bir boru hattı aracılığı ile verilmektedir.

12. Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı Ortakları

	BP % 28.8		SOCAR Azerbaycan % 10
	TPAO % 19		PETRONAS % 15.5
	LUKOİL % 10		NICO % 10
	SGC Midstream % 6.7		

Kaynak: Cenubi Kafkas Boru Kemer, <http://www.socarmidstream.az/az/project/scp/#cover>

119 South Caucasus Pipeline.

120 Cenubi Kafkas Boru Kemer, <http://www.socarmidstream.az/az/project/scp/#cover>

121 Cenubi Kafkas Boru Kemer, <http://www.socarmidstream.az/az/project/scp/#cover>

20 Mart 2020 tarihi itibarıyla Güney Kafkasya Boru Hattı'nın (SCP) teknik işletmeciliği, BP Exploration (Shah Deniz) Limited'den SOCAR'ın yüzde yüz iştiraki olan SOCAR Midstream Operations Limited'e devredilmiştir. Boru hattının genişletilmiş bölümü, Haziran 2018'de Türkiye'ye ve Aralık 2020'de Avrupa'ya ticari teslimatlara başladı. 2022'nin ilk yarısında, SCP'nin günlük ortalama ihracat hacmi günde 56,9 milyon m³ olmuştur.¹²² Azerbaycan doğalgazını Türkiye ve Avrupa'ya ileten TANAP ve TAP'ın başlangıç aşaması olan Güney Kafkas Boru hattı bölgesel ve küresel enerji güvenliği açısından önemli konuma sahiptir.

17. TRANS ANADOLU DOĞAL GAZ HATTI (TANAP)

TANAP Azerbaycan doğalgazını Avrupa'ya taşıyan 3.500 km'lik boru hattı zincirinin tam orta halkasıdır ve Gürcistan-Türkiye sınırından başlayıp Türkiye-Yunanistan sınırına kadar uzanmaktadır. TANAP Azerbaycan'ın Şahdeniz-2 projesinin çalışmaya başlaması ile birlikte 40 milyar dolarlık yatırım öngörülen Güney Gaz Koridoru'nun önemli bir parçasıdır. Hem Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak geliştirmesi, hem Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacını karşılaması, hem de Türkiye'nin transit ülke pozisyonunu pekiştirmesi nedeniyle önemli bir projedir. Bu açıdan proje Azerbaycan ve Türkiye'nin sadece enerji stratejisinin değil, dış ve güvenlik politikalarının da bir parçasını oluşturmaktadır.

Harita 6. TANAP'ın güzergâhı

Kaynak: www.tanap.com.tr

122 South Caucasus Pipeline, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operations/projects/pipelines/scp.html, (erişim tarihi 24.11.2022)

Resim 13. TANAP Ortakları

	SGC % 58		BOTAŞ % 30
	BP % 12		

Kaynak: <http://www.socarmidstream.az/az/project/tanap/#cover>

TANAP aslında Türkiye ve Avrupa Birliği'nin uzun yıllardır gündeminde olan gaz tedarikinde kaynak ve güzergâh çeşitliliği yaratmağa yönelik gösterilen çabaların ürünüdür. Aynı strateji doğrultusunda daha önce gündeme gelen Nabucco Projesi'nin akamete uğraması sonucunda Güney Gaz koridoru gündeme gelmiştir. TANAP'ın gerçekleşme süreci Azerbaycan ve Türkiye arasında doğalgaz fiyat anlaşması imzalandıktan sonra başlamıştır. Şahdeniz-2'de üretilecek doğal gazın satın alınması ve nakli hakkında BOTAŞ ve Şahdeniz Konsorsiyumu arasında devam eden görüşmeler 25 Ekim 2011 yılında tamamlanmıştır. Burada Türkiye'ye satılacak 6 milyar m³ doğal gazın ve Avrupa'ya nakledecek 10 milyar m³ gazın taşıma fiyatı konusunda anlaşma imzalanmıştır.¹²³ İmzalanan anlaşmada Azerbaycan doğal gazının Avrupa'ya taşınması için iki alternatif gündeme gelmiştir: Birincisi, Türkiye'nin gaz nakil sisteminin kullanılması, ikincisi ise başka bir doğal gaz hattının inşası. Tabii Türkiye ve Avrupa'ya gelecekte sadece Azerbaycan değil, aynı zamanda Orta Asya gazının da ihracının gerçekleşmesi planlandığı için var olan hatlar yeterli görülmemiş, yeni hattın yapılmasına karar verilmiştir.

26 Aralık 2011 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Azerbaycan Enerji Bakanlığı arasında "Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı" mutabakatı zaptı imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) için çalışmaların bir an önce başlatılması ve iki ülke tarafından belirlenen şirketler arasında bir konsorsiyum kurulması konusunda anlaşma sağlanmıştır. İlk aşamada konsorsiyuma Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR – % 80), Türkiye Boru Hatları Petrol Anonim Şirketi (BOTAŞ – % 15) ve Türkiye Petrol Anonim Ortaklığı (TPAO – % 5) dahil olmuştur. Anlaşma şartlarına göre, sonraki süreçte diğer enerji şirketleri de konsorsiyuma dahil olabilirdi.¹²⁴ Daha sonra BP TANAP'da % 12 pay sahibi olmuş, BOTAŞ'ın payı ise % 30'a yükselmişti. Böylece, SOCAR'ın TANAP'daki payı % 58 olmuştur. Daha sonra SOCAR TANAP'daki % 7'lik payını Türkiye Enerji şirketlerini devretmiş ve SOCAR'ın payı % 51'e düşmüştü.¹²⁵

¹²³ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyetine Doğal Gaz Satışına ve Azerbaycan Cumhuriyeti Kaynaklı Doğal Gazın Türkiye Cumhuriyeti Toprakları Üzerinden Transit Geçişine ve Doğal Gazın Türkiye Cumhuriyeti Toprakları Üzerinden Taşınması İçin Münhasır Boru Hattının Geliştirilmesine İlişkin Anlaşmanın», <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-o615.pdf> (13.09.2016).

¹²⁴ Trans-Anadolu Hattı'nda imzalar atıldı, <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/trans-anadolu-hattinda-imzalar-atildi-1073615/> (26.12.2011).

¹²⁵ SOCAR TANAP projesindeki payının satış nedenini açıkladı, <http://tr.trend.az/business/energy/2433083.html> (14.08.2015)

26 Haziran 2012 yılında Azerbaycan doğal gazını Türkiye'ye ve Avrupa'ya nakledecek TANAP anlaşması imzalanmıştır. TANAP Azerbaycan ve Türkiye'nin ortak çalışmaları sonucunda ortaya çıkan bir proje olmuştur. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Azerbaycan doğalgazını Avrupa'ya taşıyan Güney Gaz Koridoru projesinin gerçekleşmesi için Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin önemli rol oynadığını ve projenin başlama tarihinin aslında 2012 yılında iki ülke arasında imzalanan TANAP anlaşması ile başladığını açıklamıştır.¹²⁶

TANAP, Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ve TAP ile birleşerek Güney Gaz Koridoru meydana getirmiştir. 26 Haziran'da imzalanan hükümetlerarası anlaşmaya göre, Azerbaycan devletinin sahip olduğu devlet şirketlerinin TANAP içindeki payı % 51'den az olmamalıdır. Anlaşmaya göre, TANAP ilk aşamada 16 milyar m³ gazla başlayacak ve bu gazın ilk alıcısı Türkiye tüketicileri olacaktır. Sonradan devletlerin karşılıklı onayı ile TANAP'ın yıllık hacmi 32 milyar m³'e kadar artırılabilecektir. Kurulan TANAP şirketi, TANAP'la kendi gazını yurtdışına satmak isteyen şirketlerle şartları müzakere yürütmek için tam yetkiye sahip olmuştur.¹²⁷

TANAP'ın temeli 17 mart 2015'de Karşıtı atıldı. 2018 yılında Eskişehir'de Türkiye için açılışı yapılan boru hattı, 30 Kasım 2018'te Türkiye-Yunanistan sınırında Avrupa bağlantısı için açılışı yapıldı.

TANAP SOCAR'ın ekonomik ve stratejik değerini ve Azerbaycan'ın Türkiye ve Türkiye doğalgaz piyasasındaki rolünü artırmıştır. Sonuçta TANAP ile birlikte Azerbaycan kendi gazını hem nakledebilen, hem de kendisi doğrudan pazara satabilen ülke olmuştur. Bu projenin hayata geçmesi BTC ve BTE ile birlikte düşünüldüğü zaman Türkiye'nin enerji köprüsü rolü daha da pekiştirmiştir. Türkiye'nin AB doğalgaz piyasasında önemli aktör haline getiren bu proje. AB için stratejik değerini artırmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin buradan alacağı 6 milyar m³ doğalgaz onun ihtiyacını karşılamış, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesine olanak sağlamıştır.

TANAP Türkiye'nin artan doğalgaz ihtiyacı karşılığında fiyat rekabetliliği sağlamış ve diğer ülkelerden alınan doğalgazın fiyatlarında esnemelere yol açmıştır. Bu proje Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini kuvvetlendirerek, Türkiye'nin siyasi rekabet edebilme gücünü artırmıştır.

Proje Türkiye ve Avrupa piyasalarının enerji arz güvenliğine katkı sağlayarak, güzergâh ve kaynak çeşitliliği yaratarak gazın gazla rekabet etmesine imkân vermiştir. TANAP Avrupa Birliği ülkeleri ile Hazar Havzası arasında iktisadi ve siyasi ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır. TANAP'ın ana gaz kaynağı olan Şahdeniz yatağında sahip olduğu hisseler nedeniyle Türkiye projenin her halkasında söz sahibi olmuş ve sadece transit ülke olmamıştır.

Proje AB'nin çok önemli alternatif enerji kaynağını oluşturmaktadır. AB finansal kurumları ve bankaları çeşitli krediler ile projeyi desteklemiştir. Avrupa Kalkınma ve İmar Bankası Güney Gaz Koridoru'nun en büyük parçası TANAP için 500 milyon dolar kredi ayırmıştır.

126 Bakıda Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərat Şurası çərçivəsində nazirlərin üçüncü toplantısı keçirilib, Xalq qəzeti.-2017.-24 fevral. – № 42.-S.1-2. s. 54.

127 Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Trans-Anadolu doğalgaz boru hattı sistemine ilişkin hükümetlerarası anlaşma, http://www.tanap.com/content/file/TANAP_Hukumetlerarası_Anlaşma.pdf

Dünya Bankası 800 milyon dolar, Asya Altyapı Yatırım Bankası 600 milyon dolar, Avrupa Yatırım Bankası 2 milyar dolar TANAP'ı desteklemek için kredi ayırmıştır.¹²⁸

Tam olarak açılışı yapıldıktan sonra Türkiye ve Avrupa'nın enerji güvenliğinde oynadığı rol özellikle Rusya-Ukrayna savaşından sonra onun Avrupa enerji güvenliği açısından ne kadar önemli olduğunu göstermiştir.

18. TRANS-ADRIYATİK BORU HATTI (TAP)

TANAP anlaşmasının imzalanmasından sonra Şahdeniz-2'den üretilecek doğalgazı Türkiye-Yunanistan sınırından Avrupa'nın içlerine taşıyacak üç rakip boru hattı projesi ortaya çıkmıştır:

- Bulgaristan ve Romanya üzerinden Avusturya'ya uzayacak Batı Nabukko hattı:
- Bulgaristan ve Romanya üzerinden Macaristan'a uzayacak Güney-Doğu Boru Hattı:
- Yunanistan üzerinden İtalya'ya uzayacak Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP).¹²⁹

Bu tartışmalar yaşandığı ilk dönemlerde Avrupa ülkeleri Batı Nabukko projesinin Doğu Avrupa ülkeleri için alternatif enerji temin edebileceğini düşünmüştür.¹³⁰ Fakat Şahdeniz Konsorsiyumu 28 Haziran 2013 yılında Bakü'de yapılan toplantıda TAP'ı tercih ettiğini açıkladı. Konsorsiyum'dan ve SOCAR'dan yapılan resmi açıklamalarda TAP'ın seçilme nedeni Batı Nabukko'dan 450 km daha kısa olması olarak gösterilmiştir. Öte yandan TAP'ın ulaştığı İtalya ve Yunanistan'da doğalgaz fiyatları, Batı Nabucco'nun ulaştığı pazara oranla daha pahalıdır ve dolayısıyla konsorsiyum TAP'dan daha fazla kar elde edeceğini düşünmüştür. Fakat TAP gerçekleştirildikten sonra Batı Balkanlar ve güney doğu Balkanlar'a Azerbaycan doğalgazını ihraç etmek amacıyla için iki ayrı hattın yapılması planlanmış ve 1 Ekim 2022'de Yunanistan-Bulgaristan bağlantısı yapılmıştır.

128 EBRD board approves \$500 mln loan for TANAP gas pipeline project, <https://www.reuters.com/article/europe-gas-ebd/ebd-board-approves-500-mln-loan-for-tanap-gas-pipeline-project-idUSL8N1MR4YS>

129 Georgi Gotev, Race between NABUCCO and TAP Pipeline heats up, <https://www.euractiv.com/section/energy/news/race-between-nabucco-and-tap-pipeline-heats-up/> (31.01.2013)

130 Azerbaijan chooses TAP over Nabucco to Provide Gas Pipeline to Europe, <https://www.europeaninstitute.org/index.php/ei-blog/181-august-2013/1771-azerbaijan-chooses-tap-over-nabucco-to-provide-gas-pipeline-to-europe-88>

Resim 14. TAP Ortakları

	BP % 20		SGC % 20
	SNAM % 20		Fluxys % 19
	Enagas % 16		Axpo % 5

Kaynak: <http://www.socarmidstream.az/az/project/tap/#overview>

Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) Türkiye-Yunanistan sınırından başlayarak TANAP'a birleşen, Yunanistan'dan, Arnavutluk ve Adriyatik Denizi'nden geçerek İtalya'ya ulaşan ve "Ssanm Rete Gas" (SRG) doğalgaz hattına birleşen hattıdır. 2020'de açılışı yapılan proje için Şubat 2013 tarihinde Arnavutluk, İtalya ve Yunanistan arasında Devletlerarası anlaşma imzalanmıştır.¹³¹

TAP Şahdeniz-2 Konsorsiyumu tarafından tercih edilmesinin jeopolitik ve ekonomik nedenleri olmuştur. TAP'ın tercih edilmesi ve inşası sürecinde büyük devletlerin jeopolitik çıkarları ve şirketlerin çıkarları devreye girmiştir. İki projenin coğrafi güzergâhı politik sonuçları da karar verme sürecini etkilemiştir.

Başlangıçta AB "Nabukko West"i desteklemiş olsa da sonradan Şahdeniz-2 Konsorsiyumu'nun TAP kararı vermesiyle bu projeye de desteğini politik ve finansal açıdan göstermiştir. AB'nin ana finans kuruluşu olan Avrupa Yatırım Bankası TAP'ın yapılması için 1.5 milyar dolar ayırmıştır. Avrupa Yatırım Bankası Andrew McDovell TAP'ın Avrupa için alternatif kaynak olması açısından önemli bir proje olduğunun da altını çizmiştir.¹³²

Karar verildikten sonra TAP'ın gerçekleşmesine engeller ortadan kalkmamış özellikle projenin gerçekleşmesine karşı İtalya'daki sonradan iktidar olan muhalif partiler ve STK'lar tarafından çevresel nedenler bahanesiyle bazı engellemeler yapılmışa çalışılmıştır. Muhalif partiler ve çevreci örgütler projenin geçtiği bölgelerde yaşayan halkı da örgütleyerek projenin gerçekleşmesini engellemeye çalışmıştır. Fakat bu girişimler çevresel endişelerden ziyade politik amaçlar ve bölgedeki enerji rekabetinin bir parçası olduğu düşünülmüştür. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev de aslında TAP ve BTC'ye karşı yaşananları kıyaslayarak bu problemlerin politik olduğunu gönderme yapmıştır. 2017 yılında Bakanlar Kurulu toplantısında konuyla ilgili açıklama yapan Cumhurbaşkanı Aliyev şunları kaydetmiştir. "(TAP'a) buna engel olmak isteyenler var. Bu doğaldır. Biz bunu 10 il önce gördük. BTC'nin inşası sürecinde projenin tamamlanmasını engellemek isteyen güçler, aynı zamanda Ermeni lobisi ve projeye olumlu bakmayan bazı çevreler çeşitli yollarla daha çok çevresel bahane-

¹³¹ Trans-Adriatik Boru Kemer (TAP), <http://www.socarmidstream.az/az/project/tap/#cover>

¹³² Despite Climate Objections, New Southern Gas Corridor Gets €1.5bn In EU Funds, <https://www.forbes.com/sites/davekeating/2018/02/07/despite-climate-objections-new-southern-gas-corridor-gets-e1-5bn-in-eu-funds/#2d593042552e>

lerle bizim işimize zarar vermek istediler.”¹³³ Bütün engellemelere rağmen dönemin İtalya Başbakanı Cuzeppe Conte TAP'ın devamını onaylamak zorunda kaldı. Çünkü projenin yapımını engellemek İtalya'nın elinde olan bir durum değildi hükümetlerarası anlaşmada İtalya için kısıtlamalar yapılmıştır. Projenin İtalya tarafından engellenmesi durumunda İtalya devleti gecikme nedeniyle milyarlarca dolar ceza ödemek durumunda kalacaktı.¹³⁴ TAP'ın gerçekleşmesi aslında Azerbaycan doğalgazı ilk defa Avrupa'ya ulaştı ve sonraki süreçte Avrupa'da daha geniş bir pazara ulaşabilmesi imkânları ortaya çıktı.

19. AZERBAYCAN-AVRUPA BİRLİĞİ STRATEJİ ENERJİ ANLAŞMASI

2022'nin 24 Şubat tarihinde Rusya-Ukrayna arasında başlayan yeni bir savaş tekrar Avrupa'nın enerji alanında dikkatinin Azerbaycan'a yönelmesine neden oldu. Avrupa ülkelerinin Rusya-Ukrayna savaşında Ukrayna'ya politik ve askeri destek vermesi ve Rusya'ya çeşitli alanlardan yaptırım uygulaması taraflar arasında enerji ilişkilerini olumsuz etkiledi.

Savaştan bir yıl önceki Eurastat'ın rakamlarına göre, 2021'de AB'nin doğalgaz iç tüketimi 2020 yılına kıyasla % 4.3 artmıştır. Buna karşın AB'nin doğalgaz üretimi düşme eğilimi devam ediyor. 2020 yılı ile kıyasta 2021'de AB'nin doğalgaz üretimi % 7.6 azalmıştır. AB'nin en büyük doğalgaz üreticisi Hollanda'nın üretimi %9.4 azalmıştır.

2021 rakamlarına göre, AB'nin doğalgaz bağımlılığı hala % 83 oranındadır. 2021 yılında AB'nin en büyük doğalgaz tedarikçisi %42.4'le Rusya olmuştur. AB'ye doğalgazın % 23.3'ü doğrudan Rusya üzerinden, % 10.2'si Ukrayna ve % 8.9'u ise Belarus üzerinden gelmektedir. Buna karşın AB'nin en büyük doğalgaz üreticisi Hollanda Birliği'nin % 22.7 doğalgaz ihtiyacını karşılayabilmektedir. ¹³⁵ Bazı Avrupa ülkeleri (Moldova, Çek Cumhuriyeti, Bosna-Hersek, Kuzey Makedonya ve Letonya) %100 Rusya doğalgazına bağımlıdır.¹³⁶

Rusya ile Batı arasında tansiyonun yükselmesi ABD'nin Kuzey Akım-2 projesine yaptırım uygulaması ve Almanya'nın bu projeyi durdurması Avrupa'da enerji fiyatlarının yükselmesine neden oldu. Rystad Energy araştırmalarına göre Rusya-Ukrayna savaşı Avrupa'nın 155 milyar m³ doğalgazının kesilmesi anlamına gelmektedir ki, bu da Avrupa'nın yıllık ihtiyacının %30'unu oluşturmaktadır. Bu da Rusya'ya bağımlılığın azaltılması ve alternatif

133 Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin ilin birinci rübünün yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclası keçirilib: [10 aprel 2017-ci il. <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2017.pdf>, S. 98.

134 Italy PM conte gives green light to contested TAP Gas Pipeline, <https://www.reuters.com/article/italy-tap-pm-approval/italy-pm-conte-gives-green-light-to-contested-tap-gas-pipeline-idUSR1N1W500E> (26.10.2018)

135 Natural gas statistics , https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Natural_gas_supply_statistics#Supply_structure, (April 2022).

136 Poland, Bulgaria say Russia cutting gas supply over refusal to pay in rubles, <https://www.cbc.ca/news/world/natural-gas-poland-bulgaria-russia-rubles-1.6431703>, (26.04.2022).

kaynaklara yönelmesi gündeme gelmiştir.¹³⁷ Avrupa Birliği Katar, ABD, Nijerya, Mısır ve Azerbaycan gibi alternatif enerji kaynaklarına Azerbaycan Güney Gaz Koridoru'nun tamamlayan ve son dönemlerde sorunsuz bir şekilde Avrupa'nın güvenli bir ortağı olarak daha çok gündemde olmuştur.

Rusya-Ukrayna savaşı başlamadan 20 gün önce iki ülke arasında savaş olasılığının yaşandığı bir dönemde Bakü'de geleneksel olarak Güney Gaz Koridoru VIII Bakanlar Konseyi toplantısında Avrupa ve Balkanların enerji arz çeşitlendirilmesi ve güvenliği açısından önemli kararlar alındı. Rusya-Ukrayna arasında yaşanan tansiyonun Avrupa'nın enerji güvenliğine olumsuz etkilerini önceden anlayan Avrupalı yetkililer güvenli bir ortak olan Azerbaycan'la enerji ilişkilerini derinleştirmeğe karar vermişlerdi. Bu çerçevede 2022'in Şubat ayında Bakü'de Güney Gaz Koridoru bakanlarının danışma konseyi toplantısı öncesi AB Enerji Komiseri Kadri Simson ve Komşuluk ve Genişleme Komiseri Oliver Varheyl 3 Şubat tarihin de Bakü'yü ziyareti sırasında AB ve Azerbaycan arasında enerji alanında strateji ortaklığı ve Güney Gaz Koridoru'nun Batı Balkanlar'a özellikle kömürden aktif şekilde istifade eden ülkeler kadar uzatılması görüşmüştür. Bu çerçevede her iki komiser Güney Gaz Danışma Konseyi VIII toplantısı öncesi Azerbaycan'da çeşitli resmi görüşmeler gerçekleştirmiştir.¹³⁸ Bu toplantıdan sonra yapılan ortak bildiri metninde taraflar özellikle aşağıdaki konulara vurgu yaptılar¹³⁹:

- Uzun süreli enerji güvenliği, tedarikin güvenliği ve yeşil enerjiye dönüşüm konusunda AB ve Azerbaycan arasında stratejik enerji ortaklığının önemi,
- Altı ülkeyi kapsayan iletim sisteminin enerji tedarik ve kaynaklarının çeşitlendirilmesi, bundan önce doğal gaz sağlayamayan ve o bölgelerde kömürün kullanım dışı kalmasına yardımcı olunması,
- Son dönemlerde enerji fiyatlarının artımına paralel olarak tedarikin çeşitlendirilmesinin zaruriliyi,
- Güney Gaz Boru Hattının Batı Balkanlara kadar uzatılmasının imkânlarının araştırılması.

Bu toplantıdan 20 gün sonra Rusya-Ukrayna savaşı başladı ve bu da Azerbaycan enerji kaynaklarının Avrupa enerji güvenliği açısından ne kadar önemli olduğunu bir daha ortaya koydu. Bir taraftan Avrupa'da doğalgaz fiyatları 2000 Avro'ya kadar yükselirken, diğer taraftan Rusya "dost olmayan ülkeler"den doğalgazın ücretini Ruble ile ödemeyi talep

137 Shahmar Hajiyeu, Azerbaijan can help EU to bolster its energy security, <https://aircenter.az/en/single/azerbaijan-can-help-europe-bolster-its-energy-security-892>, (14/03/2022)/

138 Commissioners Simson and Várhelyi at the Southern Gas Corridor Advisory Council in Azerbaijan <https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/commissioners-simson-and-varhelyi-at-the-8th-ministerial-meeting-of-the-southern-gas-corridor-advisory-council-in-azerbaijan/>, (04.02.2022).

139 Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurası cərchivəsində nazirlərin VIII iclasının yekunlarına dair həmsədrlərin mətbuat üçün birgə bəyanatı, https://minenergy.gov.az/az/xeberler-arxivi/energetika-naziri-perviz-sahbazovun-respublika-qezetinde-meqalesi-derc-edilib_5882, (04.02.2022).

etti ve bu talebini karşılamayanların ise gazını aşamalı şekilde kesmeye başladı. Avrupa Rusya ile ticarete birçok alana yaptırım uygularken doğalgaz alanındaki hassasiyeti nedeniyle yaptırım uygulamaktan kaçındı. Böyle bir ortamda Avrupa ülkeleri alternatif enerji kaynaklarına yöneldi. Avrupa'da alının ilk kararlardan biri yüksek oranda Rusya doğalgazına bağımlı olan Balkanlar'ın güvenliğinin sağlanması için önlemler alınması oldu. Nisan ayında Bulgaristan ve Polonya'ya Rusya'nın doğalgaz ihracatını durdurması üzerine Azerbaycan gazını Bulgaristan'a TAP üzerinde iletecek olan Yunanistan-Bulgaristan iletim hattının 2 aylık kısa sürede tamamlanması oldu.

Rusya, 2022'nin yaz ayları boyunca Avrupa'ya olan gaz arzını kademeli olarak kısıtı, Yamal-Avrupa ve Kuzey Akım yoluyla yapılan ihracatı durdurdu ve Ukrayna üzerinden ihracatı azalttı. Rusya Avrupa'ya 2021'in Ekim ayında 10,08 milyar m³ doğalgaza karşın, 2022'nin Ekim ayında toplamı 1,94 milyar m³ doğalgaz ihraç etmişti.¹⁴⁰ Bu doğalgaz ihracatının 5 defa azalması anlamına gelmekteydi. Avrupa'nın bazı ülkelerinde halkın daha az enerji kullanım için iktidarlar tasarruf programlarını açıklamıştı. Birçok Avrupa ülkesinde kış gelmeden karşıt gösteriler başlamıştı ve muhalif partilerden bazıları Rusya ile ilişkilerin Ukrayna'dan dolayı bozulmamasını istemekteydi. Bu durumda kış aylarında doğalgaz talebi artmağa başlayan ülkeler için bu sadece ısınma sorunu değil, iktidarlar için siyasi ve sosyal problemler yaratacağı.

Böyle bir ortamda 18 Temmuz 2002 Bakü'de Komisyon Başkanı Ursula von der Leyen ve Cumhurbaşkanı İlham Aliyev arasında Enerji Alanında Stratejik Ortaklık konusunda yeni bir Mutabakat Zaptı imzaladı. Anlaşmaya göre, Azerbaycan Avrupa Birliği'ne gaz arzını 2027'de TAP aracılığı ile iki katına yani 20 milyar m³'a çıkaracak, ikincisi Azerbaycan yenilenebilir enerji kaynaklarını geliştirecek ve üçüncüsü ise küresel iklim değişikliğine karşı iki ülke işbirliği yapacaktır.¹⁴¹

Avrupa 2021 yılında Azerbaycan'dan 8 milyar m³ doğalgaz ithal etmişti ve 2023'ten bunu 12 milyar m³'a kadar artıracaktı. Ursula von der Leyen'e göre bu artım Rus gazı arzındaki kesintileri telafi etmeye yardımcı olacaktı ve Avrupa'nın arz güvenliğine önemli ölçüde katkıda bulunacaktır.¹⁴² Fakat TANAP ve TAP'da kapasite artımı için ortakların buna yatırım yapması gerekmektedir.

Azerbaycan aynı zamanda çok büyük yenilenebilir enerji kaynaklarına sahiptir. Özellikle işgalden kurtarılan Azerbaycan topraklarında güneş enerjisi imkânları genişdir. Leyer'le basın toplantısında Cumhurbaşkanı Aliyev'in verdiği bilgiye göre, işgalden kurtarılan Doğu Zengezur ve Karabağ bölgelerinde 9200 megavat enerji potansiyeli bulunmaktadır. Ha-

140 Russian gas flows to Europe slide further in October, fall below 2 Bcm, <https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/latest-news/natural-gas/110222-russian-gas-flows-to-europe-slide-further-in-october-fall-below-2-bcm>, (02.11.2022).

141 Statement by President von der Leyen with Azerbaijani President Aliyev, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_22_4583, (18/07/2022)/

142 Statement by President von der Leyen with Azerbaijani President Aliyev, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_22_4583, (18/07/2022)/

zar Denizi'ndeki rüzgar enerjisi potansiyeli ise 157 gigavattır."¹⁴³ Azerbaycan yenilenebilir enerji imkânlarından faydalananarak kendi iç tüketiminde kullanacak ve böylece doğalgaz ihracatını Avrupa'ya artırabilecektir. Bunun da ötesinde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 1 Ekim 2022'de Yunanistan-Bulgaristan bağlantısının açılış konuşmasında bildirmiştir ki, Azerbaycan yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilecek elektrik enerjisinin Avrupa'ya ihracı için taraf ülkelerle müzakereler yürütmektedir.¹⁴⁴ Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan arasında elektrik enerjisi alanında anlaşma bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in sözlerine göre, 2021 yılında Türkiye, Rusya, Gürcistan ve İran'a toplam 1.6 milyar kilovat saat elektrik enerjisi ihraç edilmiştir.¹⁴⁵ Azerbaycan aynı zamanda Gürcistan üzerinden Avrupa'ya ve Türkiye'ye elektrik enerjisi ihraç etmektedir.¹⁴⁶ 1 Mayıs 2019 tarihinden itibaren Azerbaycan Avrupa ülkelerin elektrik enerjisini Türkiye ve Gürcistan aracılığı ile ihraç etmektedir. Avrupa'nın alıcı ülkeleri Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Macaristan'dır. Gelecekte Avusturya ve İtalya'ya da elektrik enerjisi ihraç etmeği planlamaktadır.¹⁴⁷

Azerbaycan topraklarının işgalden kurtarılmasından sonra Azerbaycan'ın Türkiye ve Avrupa'ya elektrik enerjisi ihraç etmesi için ikinci bir seçeneği ortaya çıkmıştır. Azerbaycan Zengezur koridoru aracılığı ile de gelecekte Türkiye ve Avrupa'ya elektrik enerjisi ihraç etmeği planlamaktadır.¹⁴⁸

Bundan sonra Azerbaycan'ın komşu ülkelerle kendi iç tüketiminde kullanmak amacıyla ithal ettiği doğalgaz da onun Avrupa'ya doğalgaz ihracatını artırmağa yardımcı olmuştur. 28 Kasım 2021 yılında Aşkabat'ta İslam İşbirliği Örgütü'nün toplantısında Azerbaycan-Türkmenistan-İran arasında yıllık 1.5-2 milyar m³ doğalgaz swap anlaşması imzalanmıştır. Türkmenistan doğalgazı daha ucuza mal olduğu için Azerbaycan için daha uygun fiyata olacak. Türkmenistan ise doğalgaz boru hatları çeşitlendirmesi yapacaktır. İlk aşamada bu gaz miktarı dünyada doğalgaz rezervi zengini ülke olan Türkmenistan için çok olmasa da, pazarın çeşitlendirilmesi açısından önemlidir.

Bundan başka, 2022'nin Kasım ayında Rusya doğalgaz şirketi Gazprom ile Azerbaycan SOCAR arasında 1 milyar m³ doğalgaz anlaşması imzalandığı haberleri yayıldı. Anlaşmaya

143 İlham Əliyev və Avropa Komissiyasının prezidenti mətbuata bəyanatlarla çıxış ediblər, <https://president.az/az/articles/view/56690>, (18.07.2022).

144 İlham Əliyev Sofiyada Yunanistan-Bolqarıstan qaz interkonnektorunun açılışında iştirak edibdir, <https://president.az/az/articles/view/57439>, (01.10.2022).

145 Azerbaycan Zengezur koridoru ile elektrik ihraç edecek, <https://www.indyturk.com/node/470976/d%C3%BCn%C3%BCn%C3%BCn-azerbaycan-zengezur-koridoru-ile-elektrik-ihra%C3%A7-edecek>, (11.02.2022).

146 Azərbaycan Gürcüstandan keçməklə Türkiyə və Avropaya elektrik enerjisi ixrac edir, <https://banco.az/az/news/azerbaycan-gurcustandan-kecmekle-turkiye-ve-avropaya-elektrik-enerjisi-ixrac-edir>, (18.09.2019).

147 "Azərenerji" ASC Yunanistan, Rumıniya və Macarıstana elektrik enerjisinin ixracına başlayıb.<https://azvision.az/news/177606/azerbaycan-avropaya-elektrik-enerjisinin-ixracina-basladi-video-.html>, (06.05.2019).

148 Azerbaycan Zengezur koridoru ile elektrik ihraç edecek, <https://www.indyturk.com/node/470976/d%C3%BCn%C3%BCn%C3%BCn-azerbaycan-zengezur-koridoru-ile-elektrik-ihra%C3%A7-edecek>, (11.02.2022).

göre, Gazprom Mart 2023'e kadar yeni bir sözleşme kapsamında Azerbaycan'a 1 milyar metreküp gaz tedarik edecek,¹⁴⁹ hem Türkmenistan hem de Gazprom ile imzalanan anlaşma çerçevesinde alınan doğalgazı kendi iç tüketimi için kullanacak ve kendi ürettiği gazını ise Avrupa veya Türkiye'ye satabilecek.

Azerbaycan-AB arasında imzalanan enerji işbirliği mutabakat zaptının gerçekleşmesi için iki önemli anlaşmaya daha ihtiyaç vardır. Birincisi, Azerbaycan-Türkiye arasında transit anlaşması imzalanması gerekiyor ki, şu an itibarıyla bu konuda taraflar arasında müzakereler devam ediyor. Türkiye, Azerbaycan-Türkiye arasında imzalanan TANAP anlaşması gereği kapasite artımında önceliğin Türkiye'ye verilmesini istemektedir.

Öte yandan, Güney Gaz Koridoru'nun kapasite artımı için ek yatırıma ihtiyaç vardır ve bu yatırım kararını da bu boru hattında hissesi olan bütün tarafların alması gerekmektedir.

20. BALKANLARIN ENERJİ GÜVENLİĞİ VE AZERBAYCAN'IN ARTAN ROLÜ

20.1. Yunanistan-Bulgaristan Bağlantısı

2013 yılında Batı Nabukko boru hattı yerine TAP'ın tercih edilmesi Güney-doğu Avrupa ülkeleri Balkan ülkeleri açısından alternatif doğalgaz kaynağı için arayışlarında problemler yarattı.¹⁵⁰ Batı NABUKKO yerine TAP'ın seçilmesi Yunanistan için sorun değildi, fakat Rusya doğalgazına büyük oranda bağlı olan ülkeler için ciddi sorunlar yaratabilirdi. Buna bir de 2014 Kırım'ın ilhakından sonra Avrupa ile Rusya arasında aranan doğalgaz krizi ciddi sorunu Balkan ülkeleri için daha da zorlaştırdı. Balkan ülkeleri Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinden sonra olası enerji kesilmesine karşı alternatif kaynaklar arayışını hızlandırdı ve 2015 yılında Trans-Adriatik Boru hattı üzerinden Azerbaycan doğalgazının alınması yollarını aradılar.¹⁵¹

Bu nedenle Yunanistan üzerinden Azerbaycan gazının Balkan ülkelerine iletilmesi ana hedeflerden biri oldu. TAP'ın seçilmesinden sonra SOCAR ile Balkan ülkeleri arasında doğalgaz işbirliği anlaşmaları imzalandı. Arnavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Mon-

149 Doğalgaz anlaşmasını resmen duyurdular, <https://www.aksam.com.tr/trend/dogal-gaz-anlasmasini-resmen-duyurdular-kardes-ulkeye-1-milyar-metrekupluk-sevkiyat/haber-1320473>, (21.11.2022).

150 Monika Moraliyska, The Region of Southeast Europe: The Island of Missing Gas Connectivity and Its European Implications, In book: Business Challenges in the Changing Economic Landscape, January 2016. Ss. 497-526.

151 Balkan States Seek Gas Partnership That May Cut Russian Reliance <http://caspianbarrel.org/az/2015/03/balkan-states-seek-gas-partnership-that-may-cut-russian-reliance/>, (10.03.2015).

tenegro Mayıs 2013'te TAP'ı desteklemek için MoU imzaladı. Aynı ülkeler İonian Adriatik Boru Hattını da desteklediler. Bu hat Arnavutluk'ta TAP'a birleşerek Batı Balkanlar'ın Azerbaycan doğalgazından yararlanma imkânı oluşturdu.¹⁵²

2014'ün Eylül ayında Bakü'de Asrın Anlaşması'nın 20. Yıldönümü törenine katılan Bulgaristan heyeti ile doğalgaz alanında işbirliği konularını görüştüler. Daha sonra Bulgaristan'ın Bulgartransgaz ve Bulgargaz şirketleri ile SOCAR arasında doğalgaz alanında işbirliği amacıyla iki önemli anlaşma imzaladı.¹⁵³ 2014'ün Aralık ayında Arnavutluk ve Azerbaycan arasında Arnavutluk'un doğalgaz şebekesinin geliştirilmesi amacıyla bir ön anlaşma imzalandı.¹⁵⁴ Batı Balkanlar'a doğalgaz Arnavutluk üzerinden iletilecekti.

Azerbaycan'ın Balkan ülkelerini tercih etmesinin iki önemli nedeni olmuştur. Birincisi bu ülkeler Azerbaycan'dan gaz almak istemiştir. İkincisi ise bu ülkeler coğrafi olarak Azerbaycan'a ve üretim alanlarına yakın olmuştur.¹⁵⁵ TAP'ın gerçekleşmesi ile birlikte onun Balkan ülkelerine iletilmesi çok daha kolay hale gelmiştir.

SOCAR ile Romanya enerji şirketi Transgaz ile de 2016'da işbirliği mutabakat zaptı imzalandı. Bu MoU'nun amacı iki ülke arasında doğalgaz taşımacılığı alanında işbirliği, Romanya'nın gaz transit ülke ve dağıtım merkezi olarak kullanılması ve Romanya'da LNG terminallerinin kurulması olmuştur.¹⁵⁶

Azerbaycan gazının Balkan ülkelerine ve Avrupa'ya iletilmesinde Bulgaristan transit ülke olmuştur. Bu anlamda Güney-doğu Avrupa ülkelerine doğalgaz ihraç yollarının araştırılması amacı ile 2017 yılında Azerbaycan şirketi SOCAR ile Bulgartransgaz arasında işbirliği mutabakat zaptı imzalanmıştır. Bu mutabakat zaptının amacı bir taraftan Bulgaristan'ın kendi tüketimi için gaz tedariki diğer taraftan Bulgaristan'ın transit ülke olarak altyapı imkânlarından faydalanmak.¹⁵⁷

Rusya-Ukrayna savaşının başlamasından bir süre sonra Mart ayında Rusya'nın "dost olmayan ülkeler" den doğalgaz ücretini avro ve dolarla değil ruble ile ödenmesini istemesi en fazla Balkan ülkelerini etkiledi. Nisan ayında Gazprom Bulgaristan ve Polonya'ya ödemeyi ruble ile yapmağı kabul etmediği için kesti. Doğalgaz tüketiminde Rusya'ya en çok

152 Monika Moraliyska, The Region of Southeast Europe: The Island of Missing Gas Connectivity and Its European Implications, In book: Business Challenges in the Changing Economic Landscape, January 2016. Ss. 497-526.

153 SOCAR signed two contracts with Bulgaria, <https://report.az/en/energy/socar-signed-two-contracts-with-bulgaria/>

154 SOCAR plans feasibility study on Albania, Montenegro gas project, <https://www.reuters.com/article/azerbaijan-gas-montenegro-idUKL8N12T3FT20151029>, (29.10.2015).

155 SOCAR wishes to sell gas as much as possible in Balkan countries, <https://en.trend.az/business/energy/2115406.html>, (04.02.2013).

156 SOCAR, Transgaz sign MoU, https://azertag.az/en/xeber/SOCAR_Transgaz_sign_MoU-973766, (19.07.2016).

157 SOCAR və "Bulgartransgaz" anlaşdı <https://marja.az/10356/socar-ve-bulgartransgaz-anlasdi>, (19.07.2017)

bağımlı olan ülkeler de Balkan ülkeleridir. Moldova %100, Çek Cumhuriyeti %100, Bosna-Hersek %100, Kuzey Makedonya %100, Macaristan %95, Slovakiya %85.5, Bulgaristan %75.2, Sırbistan %69 oranında Rusya doğalgazına bağımlı olmuştur.¹⁵⁸ Balkan ülkeleri en kısa sürede bu soruna çözüm bulmak için harekete geçtiler. Sonuçta uzun yıllardır çözüm bulamayan ve çeşitli engellere takılan Yunanistan-Bulgaristan doğalgaz bağlantısı kısa sürede tamamlandı. 1 Ekim 2022'de Bulgaristan Cumhuriyeti'nin başkenti Sofya'da Yunanistan-Bulgaristan Gaz Ara Bağlantı Hattı'nın (IGB) açılış töreni gerçekleştirildi. Bu törene Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula Fon der Lyayen, Bulgaristan Cumhurbaşkanı Rumen Radev, Yunanistan Başbakanı Kiriakos Mitsotakis, Romanya Başbakanı Nicolae Ionel Ciuca, Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandr Vučić ve Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı Stevo Pendarovski katılmıştır.

Harita 7. Yunanistan-Bulgaristan doğalgaz bağlantı hattı

Kaynak: <http://caspiabarrel.org/en/2019/04/the-ec-approved-the-allocation-of-e39-mln-for-the-construction-of-interconnector-greece-bulgaria/>

İGB, Azerbaycan'ın «Şah Deniz-2» sahasından üreteceği doğalgazı Bulgaristan'a ulaştıracak. Bu amaçla Bulgar devlet şirketi «Bulgargaz EAD», «Şahdeniz» konsorsiyumu ile anlaşma imzaladı. Boru hattının yıllık iletim kapasitesi 3 milyar metreküp olacak. Perspektif olarak, bu gösterge yılda 5 milyar metreküpe kadar çıkarılabilir. Bulgaristan ve Yunanistan

¹⁵⁸ Poland, Bulgaria say Russia cutting gas supply over refusal to pay in rubles, <https://www.cbc.ca/news/world/natural-gas-poland-bulgaria-russia-rubles-1.6431703>, (26.04.2022).

tan'ın gaz iletim şebekelerini birbirine bağlayan Yunanistan-Bulgaristan Gaz Ara Bağlantısının (IGB) toplam uzunluğunun 182 kilometre olduğu belirtilmelidir. Açılış töreninde konuşma yapan Cumhurbaşkanı Aliyev, AB ile Temmuz ayında imzalanan anlaşma gereği 2027'ye kadar Azerbaycan'ın gaz ihracatını 2 defaya yakın artırmağı planladığını ve bunun için yeterli gaz potansiyelinin bulunduğunu söylemiştir.¹⁵⁹ Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen ise bu yeni hattın Avrupa ve Bulgaristan için oyun değiştirici olduğunu ve Avrupa için daha fazla özgürlük anlamına geldiğini belirtmiştir.¹⁶⁰ Bu boru hattı Güney-doğu Avrupa ülkelerinin enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi açısından önem taşıyor. Açılış töreninde konuşan AB Enerji Bakanı Kadri Simson bu yeni hattın bölgenin enerji güvenliğini kuvvetlendireceğini ayrıca Batı Avrupa, Ukrayna ve Moldova'nın enerji güvenliğine katkı sağlayacağını söylemiştir.¹⁶¹

Önümüzdeki yıllarda Azerbaycan doğalgazının Bulgaristan üzerinden diğer Doğu Avrupa ülkelerine de ulaşması planlanmaktadır. İyon Adriyatik Boru Hattı (IAP), Arnavutluk'taki Fier'den Karadağ ve Bosna-Hersek üzerinden Hırvatistan'daki Split'e kadar uzanacaktı.¹⁶²

20.2. İon Adriatik bağlantısı

İon Adriatik Boru hattı Batı Balkanlara alternatif doğalgaz boru hattı olarak önerilmiştir. Arnavutluk'ta Fier'den başlayarak Karadağ ve Bosna-Hersek üzerinden Hırvatistan Split'e kadar uzanacaktır. Fier'de İAP TAP'a birleşecek, Split'te ise Hırvatistan'ın doğalgaz dağıtım sistemine. IAP'ın gerçekleşmesi için Bakanlar düzeyinde ilk bildiri 25 Eylül 2007'te imzalanmıştır.

Şah Deniz 2 konsorsiyumunun TAP ile rakibi Nabucco Batı projesi arasında seçim yapmasından haftalar önce, 23 Mayıs 2013'de dört Balkan ülkesi Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) projesini destekledi.¹⁶³ Dubrovnik Forum'da 25-27 Ağustos 2016 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), Hırvatistan, Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Karadağ ile gelecekteki İyon-Adriyatik doğalgaz boru hattının (IAP) inşasına ilişkin ilişkin Mutabakat Zaptı imzaladı. Boru hattının kapasitesinin 5 milyar m³ olması planlanmakta-

159 İlham Əliyev Sofiyada Yunanistan-Bolqaristan qaz interkonnektorunun açılışında iştirak edibdir, <https://president.az/az/articles/view/57439>, (01.10.2022).

160 Greece-Bulgaria pipeline starts operations to boost non-Russian gas flows, <https://www.reuters.com/business/energy/greece-bulgaria-pipeline-starts-operations-boost-non-russian-gas-flows-2022-10-01/>, (01.10.2022).

161 Lunch of the Interconnector Greece-Bulgaria, https://ec.europa.eu/info/news/launch-interconnector-greece-bulgaria-2022-oct-01_lv, (01.10.2022).

162 Balkan states back TAP, IAP gas pipeline projects <https://www.reuters.com/article/gas-balkans-albania-idUSL6NoE43YR20130523> (23.05.2013).

163 Balkan states back TAP, IAP gas pipeline projects <https://www.reuters.com/article/gas-balkans-albania-idUSL6NoE43YR20130523> (23.05.2013).

dır. Bu boru hattının gerçekleşmesi Avrupa doğalgaz pazarının liberalleşmesine, pazarın doğalgaz kaynakları açısından çeşitlendirilmesine ve istikrarlaşmasına katkı sağlayacağı konusunda ortak görüşe sahiptirler. Şu anda bu proje yapım aşamasındadır. İlk hesaplamalar göre projenin değeri 600 milyon dolardır.

Harita 8. İon-Adriatik doğalgaz boru hattı bağlantısı

Kaynak: IONIAN ADRIATIC PIPELINE – IAP Vienna, 24 May 2018 Western Balkans Gas Infrastructure Workshop

20.3. BRUA bağlantısı

BRUA Bulgaristan-Romanya, Macaristan ve Avusturya'nı birleştiren 1.318 km'lik bağlantıdır. Bu hat Romanya'nın Rusya'ya bağımlılığını azaltmak amacı taşıyor. Boru hattının birinci aşaması 2020'de tamamlanmıştır.

Harita 9. Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya Doğalgaz Boru hattı bağlantısı

Kaynak: <https://www.romaniajournal.ro/business/brua-gas-pipeline-to-become-operational-as-of-2020/>, (06.03.2017)

Projenin hazırlık aşaması 2016'da başlamış ve finansal anlaşması 2017'de imzalanmış ve 2018'de inşası başlamıştır. Proje, Romanya gaz şirketi Transgaz tarafından geliştirilmiştir. Projenin birinci aşaması 2019'da tamamlanması beklense de bazı ihale sorunlarından dolayı 2020'de tamamlanmıştır. Yalnız 2021'de tama kapasite ile çalışmaya başlamıştır. Projenin ikinci aşamasının 2030 üçüncü aşamasının ise daha sonra tamamlanması beklenmektedir. İlk aşamada 1.75 milyar m³ kapasitesi olan boru hattının sonraki aşamada 4.4 milyar m³'e kadar çıkartılacağı planlanmaktadır.

Bulgaristan – Romanya bağlantısı aracılığı ile BRUA boru hattı Güney Gaz Koridoru üzerinden Azerbaycan'dan ihraç edilen doğalgazı Balkan ülkelerine iletecektir. Bu anlamda Sırbistan'dan da başından itibaren bu projenin bir parçası olmamasına rağmen projede yer almak istemektedir. Sırbistan'da da büyük oranda Rus doğalgazına bağımlıdır ve Rusya ile özel politik ilişkilere sahip olduğu için enerji ilişkilerinde Rusya ile sorun yaşanmamıştır. Fakat 2022'nin Mayıs ayında Romanya'yı ziyaret eden Sırbistan

enerji bakanı ülkesinin de BRUA projesine katılmak istediğini belirtmiştir. ¹⁶⁴

Sırbistan Azerbaycan'la diplomatik ve siyasi olduğu kadar enerji ilişkilerine de önem vermektedir. Sırbistan Enerji Bakanı Zorana Mihayiloviç 2022'nin Haziran ayında Azerbaycan'ı ziyaret etmiş ve ziyaret sırasında iki ülke arasında "Enerji ve madencilik alanlarında işbirliği anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşmanın ikinci maddesine¹⁶⁵ göre taraflar, enerji sektöründe, özellikle doğal gaz ve yenilenebilir enerji kaynakları alanlarında karşılıklı yatırımların teşvik edilmesi, Sırbistan Cumhuriyeti'ne Azerbaycan Cumhuriyeti'nden doğal gaz tedarik etme olasılığını değerlendirmek üzere, enerji alanında ekonomik kuruluşlar arasında ticari ilişkileri teşvik etmek, oluşturmak ve geliştirmesi kararlaştırılmıştır. Yunanistan-Bulgaristan hattının açılışında konuşan Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandr Vuçić, bu projenin Sırbistan için de önem taşıdığını bildirerek, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Avrupa'nın doğalgaz ve elektrik enerjisi kaynak çeşitlendirilmesine önemli role sahip olduğunu belirtmiştir. ¹⁶⁶ Doğal olarak Sırbistan sadece doğalgaz değil aynı zamanda elektrik enerjisi alanında da Azerbaycan'la yakın işbirliği yapmak istemektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 7 Eylül 2022 tarihinde Sırbistan ziyaretinde Vuçić Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Azerbaycan elektrik enerjisini ithalatına yardımcı olmasını istemişti. Sırbistan elektrik enerjisinin %70'inin kömürle çalışan istasyonlardan karşılamaktadır.¹⁶⁷ Bu ise Avrupa'nın yeşil enerjiye dönüş kararlarına¹⁶⁸ aykırıdır. Bu nedenle Azerbaycan'ın yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen elektrik enerjisine ihtiyaç duymaktadır.

21. AZERBAIJAN, KAZAKHASTAN VE TÜRKMENİSTAN ENERJİ İLİŞKİLERİ

Azerbaycan'ın Kazakistan ve Türkmenistan'la petrol ve doğalgaz işbirliği 90'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Hem Azerbaycan hem de Kazakistan ve Türkmenistan Hazar komşuları olmasına rağmen her üç devlet kapalı kara devletidir. Azerbaycan'ın coğrafi olarak Batı enerji pazarlarına daha yakın olması, Batı ve Türkiye ile birleşen enerji hatlarını tamamlaması, Kazakistan ve Türkmenistan'ın alternatif enerji pazarları arayışı ve aynı zamanda

164 Serbia wants to connect to BRUA by interconnector towards Romania, <https://www.romania-insider.com/serbia-brua-interconnector-romania>, (25.05.2022).

165 Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Serbiya Respublikası Hökuməti arasında energetika və mədəniyyət sahələrində əməkdaşlığa dair Saziş, <https://e-qanun.az/framework/50025>, (25.07.2022).

166 Azərbaycan-Serbiya əlaqələri: İkitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığın inkişafı yaxşı perspektivlər vəd edir, https://azertag.az/xeber/Azerbaycan_Serbiya_elaqeleri_ikiterefli_ve_choxterefli_emekdasligin_inkisafi_yaxsi_perspektivler_ved edir-2383515, (23.11.2022).

167 Serbiya Türkiyədən Azərbaycan elektrik enerjisinin nəqlinə yardımçı olmağı xahiş edib, <https://www.amerikaninsesi.org/a/6734972.html>, (07.09.2022).

168 Esmira Jafarova and Shahmar Hajiyev, Azerbaijan Natural Gas Can Help Europe Transition to Renewable Energy, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/azerbaijani-natural-gas-can-help-europe-transition-renewable-energy-178499>, (21.02.2021).

Türkiye ve Avrupa'nın alternatif enerji kaynakları arayışı bu işbirliğinin temelini oluşturmuştur. Bu anlamda Azerbaycan Türkmenistan ve Kazakistan'ın petrol ve doğalgazının Batı'ya ve Türkiye'ye taşınabilmesi adına transit ülke olmağa e aynı zamanda altyapı sistemlerini bu hizmete sunmağa hazır olduğunu beyan etmiştir. Buradaki temel yaklaşma kapalı kara devletleri olan Türkmenistan ve Kazakistan'ın hidrokarbon kaynaklarının alternatif ve güvenli yollardan dünya piyasasına ulaştırılması idi.

Her iki ülkenin petrol ve doğalgazının Hazar üzerinden boru hatları ile Azerbaycan'a birleştirilmesi ve buradan Azerbaycan boru hatları ile dünya piyasasına taşınması planlanmıştır. 90'lı yılların başlarından itibaren sürekli gündemde olması ve çeşitli anlaşmalar imzalanmasına rağmen hala Kazakistan ve Türkmenistan'ı Hazar denizi üzerinden Azerbaycan'la birleştiren Trans-Hazar petrol ve doğalgaz boru hattı projeleri gerçekleşmemiştir. Bunun bölgesel jeopolitik denklem kadar, enerji alan ve satan ülkeler arasında anlaşmaların imzalanmamış olması, tarafların sermaye yatırmaktan kaçınması ve siyasi iradenin olmamasından kaynaklanmıştır.

Her iki ülkenin petrol rezervleri kısıtlı da olsa tankerler aracılığı ile Hazar denizi üzerinden Azerbaycan'a taşınmış ve oradan demiryolu ve ya boru hatları aracılığı ile alternatif pazarlara çıkartılmıştır. Önceki yıllarda yetersiz altyapı petrol alanında iş birliği sınırlamış fakat son yıllarda bu konuda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu anlamda Azerbaycan'la Kazakistan ve Türkmenistan arasında petrol ticareti 90'lı yıllarda başlamış, tanker ve daha sonra boru hattı veya demiryolu taşımacılığı aracılığı ile Batı'ya taşınmıştır. Azerbaycan'ın iki petrol boru hattı olan Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Supsa, aynı zamanda Gürcistan ve Türkiye'ye kadar uzanan Bakı-Tiflis-Kars demiryolu Kazak ve Türkmen petrolünün taşınması için kullanılmaktadır.

Son 22 yılda yani ülkelerin Sovyetler Birliği'nden bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bu üç ülke arasında enerji ilişkileri çeşitli dönemlerde gelişti. Trans Hazar iş birliği açısından 29 Ekim 1998 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Başbakan Mesut Yılmaz, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov ve ABD Enerji Bakanı Bill Richardson (şahit sıfatıyla) tarafından imzalanan Ankara Deklarasyonu'nun da özel olarak vurgulanması gerekmektedir. Taraflar ilk kez bu deklarasyonla Trans Kafkasya ve Trans Hazar boru hatlarının yapımının çok önemli olduğunu ve "Hazar-Akdeniz / Bakü-Tiflis-Ceyhan" boru hattı konusunda kesin bir karara vardıklarını kaydetmişlerdi. Petrol taşımacılığına yönelik Trans Hazar iş birliği konusundaki bir sonraki adım 1999 yılında, AGİT İstanbul Zirvesi'nde atılmıştır. 18-19 Kasım 1999 tarihlerinde gerçekleştirilen zirvenin ilk gününde Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkmenistan liderleri tarafından petrolün nakli konusunda, aralarında Trans Hazar iş birliğine ilişkin anlaşmanın da yer aldığı birkaç önemli belge imzalanmıştır.¹⁶⁹

2006 yılında BTC'nin açılışının gerçekleşmesi ve 2009'da Türk Konseyi'nin kurulması ve

169 Araz Aslanlı, Trans Hazar Enerji İş Birliğinin Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi, bilig, GÜZ 2017/SAYI 83, ss. 27-51. S. 33

çerçevesinde artan işbirliği de bu yönde ilişkileri olumlu etkilemiştir. 2018’de Hazar’ın paylaşılması anlaşması imzalandıktan sonra Azerbaycan ile Kazakistan ve Türkmenistan arasında enerji işbirliğini olumlu etkilemiştir. Bunun da ötesinde Azerbaycan’ın enerji transit ülke olma adına kurmuş olduğu altyapısı enerji boru hatları, demiryolları ve Hazar denizinde tanker taşımacılığı süreci olumlu etkilemiştir. Sonuçta bölgede devam eden jeopolitik güç mücadelesinin de bu sürece doğrudan etkisi olduğu söylenebilir.

22. AZERBAIJAN-KAZAKHASTAN PETROL İŞ BİRLİĞİ

Azerbaycan ve Kazakistan’ın enerji politikalarının benzerliği, Hazar’ın paylaşılması konusunda ortak pozisyona sahip olmaları ve iki devlet arasında iyi ilişkiler enerji alanında da işbirliğini kolaylaştırmıştır. Dünyada enerji güvenliğinin sağlanmasında güvenilir bir alternatif ortak olarak hareket eden her iki ülke, yabancı sermayenin enerji taşıyıcılarının üretimine çekilmesi ve bu taşıyıcıların dünya pazarlarına getirilmesi ve Hazar Denizi’nin hukuki statüsü gibi konularda da benzer bir pozisyona sahiptirler.

Kazakistan, 1990’ların sonlarında Aktau limanından Hazar boyunca küçük petrol sevkiyatlarına başladı. Kazakistan ham petrolünün Hazar üzerinden ana nakliye rotalarından biri Aktau-Bakü olmuştur. 1997 yılının haziran ayında Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Kazakistan ziyareti sırasında iki ülke arasında petrolün uluslararası pazarlara nakli konusunda yeni işbirliği muhtırası imzalanmıştır.¹⁷⁰ 1998 yılında dönemin SOCAR Başkan Yardımcısı İlham Aliyev ABD’de düzenlediği basın toplantısında, o yıl için 1.5 milyon ton Kazakistan petrolünü Azerbaycan üzerinden uluslararası piyasalara nakletmeyi planladıklarını açıklamıştı.¹⁷¹ 1998 yılında Azerbaycan üzerinden tankerler aracılığı ile Kazakistan ve Türkmenistan’dan 3.3 milyon ton petrol taşınırken, 2002 yılında bu rakam 8.6 milyon tona çıkartılmıştır. Petrol taşımacılığında Azerbaycan’ın Caspian Shipping Co. (CSC) şirketi lider rol oynamıştır.¹⁷²

Demiryolu ve tankerlerle petrol taşımacılığı devam ederken, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı için nihai anlaşma imzalandıktan sonra iki ülke arasında petrol taşımacılığı için yeni müzakereler başlatılmıştı. 2002’nin Eylül ayında BTC’nin temeli atma töreni yapıldıktan kısa süre sonra Kasım 2002’de Kazakistan’ın petrol şirketi “Kazmunaigaz” ve Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), Kazakistan’ın BTC projesine potansiyel katılımı

170 Azerbaycan-Qazaxıstan münasibətləri, <https://lib.aliyev-heritage.org/az/549420.html>, (26.06.2010).

171 Azerbaijan International 1997: 44-47. Araz Aslanlı, Trans Hazar Enerji İş Birliğinin Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi, bilig, GÜZ 2017/SAYI 83, ss. 27-51. S. 33.

172 Eric Watkins, Kazakhstan, Azerbaijan to transport Kazakh crude through BTC pipeline, <https://www.ogj.com/general-interest/companies/article/17256230/kazakhstan-azerbaijan-to-transport-kazakh-crude-through-btc-pipeline>, (07.06.2003).

konusunda müzakereleri başlattı.¹⁷³ Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Kazakistan'a ilk resmi ziyareti Mart 2004'te gerçekleşti ve bu ziyarette Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Nursultan Nazarbayev, Hazar Denizi'nin hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına taşınması ve Bakü-Tiflis-Ceyhan projesine Kazakistan'ın da katılmasının önemine vurgu yapıldı.¹⁷⁴

25 Mayıs 2005'te BTC açılış törenine Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev de katılmış ve bu açılışından bir gün önce iki ülkenin cumhurbaşkanları tarafından "Stratejik Ortaklık ve Müttefiklik ilişkileri hakkında" anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmanın 8. Maddesine göre, Taraflar, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Kazakistan Cumhuriyeti'nde üretilen petrol ve gazın uluslararası pazarlara ulaştırılmasında kullanılabilecek güvenilir ve güvenli ihracat yollarının oluşturulmasına destek verecek ve bu konuda petrol verimliliğinin artırılmasına yönelik ortak çabalarını sürdürülmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷⁵ 2007 yılında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Kazakistan ziyareti sırasında "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti arasında bildiri" imzalandı. Bildiride,¹⁷⁶ taraflar, Doğu-Batı ulaşım koridorunun başarılı bir şekilde işlemesi, Hazar Denizi üzerinden ortak ulaşım ve enerji projelerinin uygulanması, Azerbaycan topraklarından Kazak mallarının ve Azerbaycan topraklarından Azerbaycan mallarının düzenli geçişinde karşılıklı işbirliğine önemine dikkat çekmişlerdir.

BTC boru hattının inşasıyla Azerbaycan ve Kazakistan petrolerini Türkiye'nin Ceyhan limanına taşıyabilecek yeni fırsatlar ortaya çıktı. 16 Haziran 2006'da Almatı'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, "Kazak petrolünün Kazakistan Cumhuriyeti'nden Hazar Denizi ve Azerbaycan Cumhuriyeti üzerinden geçerek Bakü-Tiflis-Ceyhan sistemi üzerinden uluslararası pazarlara taşınmasında destek ve yardım anlaşması" imzaladı. Belge toplamda 25 milyon ton Kazak petrolünün taşınmasını içeriyordu. İlk aşamada yılda 7,5 milyon ton petrol taşınması planlanmıştır.¹⁷⁷ 2007 yılının Ağustos ayında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Kazakistan'a gerçekleştirdiği ziyarette SOCAR ile "KazMunayGaz" arasında mutabakat zaptı imzalandı. İmzalanan Mutabakat Zaptı'na göre taraflar, Kazakistan ve Azerbaycan kıyılarında Bakü-Tiflis-Ceyhan sisteminde petrol terminalleri, tankerler ve gemiler için tesislerin yapımını içeren Trans-Hazar projesini ortaklaşa hayata geçirmeyi kararlaştırmıştır.¹⁷⁸

173 Farid Guliyev and Nozima Akhrarkhodjaeva, Transportation of Kazakhstani Oil via the Caspian Sea (TKOC) Arrangements, Actors and Interests, RussCasp Working Paper 18 November 2008 S.16.

174 Sebuhi Memmedov, Azərbaycan-Qazaxıstan münasibətləri günün tələbləri səviyyəsində inkişaf edir, <https://xalqgazeti.com/az/news/109522>, (24.08.2002).

175 "Azərbaycan Respublikası və Qazaxıstan Respublikası arasında strateji tərəfdaşlıq və müttəfiqlik münasibətləri haqqında" Müqavilə, <https://e-qanun.az/framework/10826>, (30.09.2005).

176 Azərbaycan Respublikası və Qazaxıstan Respublikası arasında Birgə Bəyannamə, <https://e-qanun.az/framework/14124>, (19.10.2007).

177 Qazaxıstan nefti Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərilə daşınacaq, <https://www.amerikaninsesi.org/a/a-56-aze-azqazboru-88611462/703428.html>, İyun 16, 2006.

178 Azərbaycan və Qazaxıstan Bakı-Tbilisi-Ceyhan vasitəsilə neft nəqli üçün obyektlərin birgə tikintisi məqsədilə BM yaradır, <https://az.trend.az/business/energy/969528.html> 2007

Gürcistan ile Rusya arasındaki 2008 Ağustos savaşı, Gürcistan üzerinden taşımacılığın riskli olduğunu ortaya koysa da Azerbaycan ve Kazakistan arasında işbirliğine engel olmadı. Bir taraftan BTC üzerinden petrol taşımacılığı alanında imkânların genişletilmesi çalışmaları devam ederken diğer taraftan tankerler aracılığı ile petrol işbirliğinin artırılması yolları aranmıştır. Kazakistan, petrol ihracatı için batıya giden bu rotayı geliştirmek için yavaş ama emin adımlarla çalıştı. Hazar'ın kendi tarafında liman tesisleri inşa etti, tanker gemileri satın aldı ve Gürcistan'da bir terminal satın aldı.

2008 Ekim ayından itibaren Cross Caspian Oil ve Gaz Logistics LLC Kazakistan'ın Tengiz yatağında çıkartılan petrolün Azerbaycan'a taşımağa başladı. Kazakistan'dan Sangaçal limanına taşınan petrol oradan boru hatları ile Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına veya demiryolu aracılığı ile Karadeniz'deki Kulevi petrol limanına taşınmaktaydı.¹⁷⁹ 14 Kasım 2008 tarihinde SOCAR ile KazMunay arasında Trans-Hazar petrol taşımacılığı için ilk anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre taraflar Hazar üzerinden Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına petrol taşımacılığı için uzun dönemli bir sistem oluşturacaktı. Anlaşmaya göre, bu sistemle öncelikle günlük 500 bin varil daha sonra ise günlük 1 milyon 200 bin varil petrol taşınacaktı.¹⁸⁰ Projenin parçası olarak Kazakistan'ın Hazar denizi kıyısında altyapı kurulacak, Eskene-Kuryk petrol boru hattı yapılacak, Kuryk deniz limanı genişlendirilecek ve Hazar'dan BTC'ye petrol taşımacılığı amacıyla yeni 600 bin tonluk tankerler alınacaktı. Bu proje çerçevesinde Kaşagan ve Tengiz petrol kuyularından çıkartılacak petrol taşınacaktı.¹⁸¹ BTC aracılığı ile Ekim-Aralık 2008'de 285,1 bin ton Kazak petrolü taşınırken, 2009 yılında "Tengiz" sahasından BTC ile 1,9 milyon ton petrol taşınmıştır.¹⁸²

2010'nun Şubat ayından itibaren Kazakistan petrolünün BTC ile taşınması durdurmuş ve petrol demiryolu aracılığı ile taşınmıştır. Kazakistan'ın Tengizchevroil ortak girişimi, Tengiz sahası petrolünün Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı üzerinden taşınmasını durdurulmasının nedenini Azerbaycan tarafının tek taraflı olarak transit tarifesine zam yapması ile açıklamıştır. Bu tarihten sonra petrol Azerbaycan topraklarından demiryolu ile Batum limanına ulaştırılmaya başladı. O dönem Batum'daki petrol terminalinin sahibi "GazMunayGaz" idi.¹⁸³

Fakat zamanla Kazakistan petrol üretiminde yaşanan artış karşılığında Rusya üzerinden batıya taşıyan Hazar Boru Hattı'nın (CPC) artışı karşılayamaması, Kremlin'in boru hattını kontrol etme kararlılığı ve Kazakistan'ın artan petrol üretimi Trans-Hazar seçeneğinin gündeme gelmesine neden olmuştur.

179 <https://egyptoil-gas.com/news/tankers-become-top-option-for-moving-caspian-sea-oil/>

180 SOCAR, KazMunayGas Sign Agreement on Basic Principles of Trans-Caspian Project, <https://azertag.az/en/xeber/578963>, (14.11.2008).

181 Azerbaijan-Kazakistan boost efforts on trans-Caspian project, https://www.azernews.az/oil_and_gas/8724.html, 19.11.2008)

182 Qazaxıstan Tengiz neftinin "Bakı-Tiflis-Ceyhan kəməri" ilə nəqlinin dayandırılmasının səbəbini açıqlayıb, <https://az.trend.az/business/energy/1641639.html>, 18.02.2010.

183 Qazaxıstan Tengiz neftinin "Bakı-Tiflis-Ceyhan kəməri" ilə nəqlinin dayandırılmasının səbəbini açıqlayıb, <https://az.trend.az/business/energy/1641639.html>, 18.02.2010.

Nergiz Kassenova'ya göre, Güney Kafkasya koridoru Kazakistan için çekici bir seçenektir, ancak kullanımı, çoğunlukla siyasi nitelikte olan bir dizi faktör tarafından kısıtlanabilirdi. Kafkasya'daki güvenlik durumu ve Rusya ile Batı arasındaki ilişkiler, Rusya-Gürcistan veya Dağlık Karabağ için bir savaş çıkarsa, Kazakistan petrolünün taşınması için başka seçenekler üzerinde biraz düşünmek zorunda kalmıştır.¹⁸⁴ Fakat, Kazakistan'ın artan üretimi karşısında kullandığı boru hatları yetersiz kalmıştır.¹⁸⁵

Çünkü Tengiz-Novorossiysk, Atyrau-Samara, Atasu-Alyshankou petrol boru hattı ve Hazar Petrol Boru Hattı Konsorsiyumu gibi ihracat koridorlarının kabiliyetleri, gelecekte önemli ölçüde artması öngörülen ihracat potansiyelini karşılamaya yetmiyordu.

Bu hatların kapasitesini ve Kazakistan'ın petrol üretimini dikkate alan Astana, Trans-Hazar ulaşım sistemine gerçekleşmesi yollarını aramıştır. Bu ulaşım sistemine dayalı olarak 739 km uzunluğundaki Eskene-Kırık-Bakü petrol boru hattının inşası planlanmaktaydı. Eskene-Kırık petrol boru hattının fizibilite çalışması, "Tengiz" sahasında gelişmiş bir petrol pompa istasyonu, Tengiz-OpornyUzel-Aktau ana petrol boru hattı, Kırık petrol terminali ve Aktau limanının genişletilmesinin yanı sıra yeniden inşasını öngörüyordu. Bu boru hattının inşası, Kazakistan'a petrolünü hem Gürcistan hem de Türkiye limanlarına ihraç etme fırsatı verebilirdi. Yeni boru hattının yıllık ihracat kapasitesi 23-25 milyon ton olacak ve gelecekte 56 milyon tona kadar artırılması planlanmıştır. Ancak bu dönemde petrol ihracatını çeşitlendirecek boru hatlarına olan ihtiyacın teyit edilmesinde iki temel sorun vardı. Birincisi, Kazakistan petrolünün çoğunu Hazar Boru Hattı ve Atyrau-Samara boru hattı aracılığıyla Rusya üzerinden Batı pazarlarına ihraç ediyordu. Fakat Azerbaycan'ın eski Enerji Bakanı Natik Aliyev'in sözlerine göre, Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya'ya yönelik yaptırımlar, alternatif hatlar aramasına neden oldu. Bu durumda iki seçenek vardı. İran ve Çin seçeneği ABD tarafından kabul edilmedi. Dolayısıyla Azerbaycan'ın seçeneği kaldı.¹⁸⁶

2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve ardından Rusya'ya uygulanan yaptırımlar Azerbaycan-Kazakistan enerji alanında yeni işbirliği imkânları yaratmış oldu. 2014 yılında Kazakistan hükümeti Kazakistan'ın Tengiz sahasından Azerbaycan üzerinden dört milyon ton petrol göndermeye karar verdi.¹⁸⁷ 2015 yılında "Batum petrol terminali" istikametinde Kazakistan'dan Azerbaycan toprakları üzerinden petrol ve petrol ürünleri taşıma hacmi 2,9 milyon ton, 2016 yılının 8 ayında ise 1,6 milyon ton oldu.¹⁸⁸

184 Nargis Kassenova, Kazakhstan and the South Caucasus corridor in the wake of the Georgia-Russia War, No 3, January 2009. EUCAM, EU-Central Asia Monitoring,

185 Kazakhstan eager to join huge oil transportation systems via Azerbaijan, http://www.iikss.com/en/index.php/route/news_det/NTg5MA/Kazakhstan_eager_to_join_huge_oil_transportation_systems_via_Azerbaijan, (07.10.2016).

186 Natik Əliyev, Azərbaycan-Qazaxıstan münasibətləri: birgə keçmişdən birgə gələcəyə, <https://minenergy.gov.az/uploads/meqaleler/06.10.2016.pdf>, (erişim tarihi 22.11.2022).

187 Qazaxıstan 2014-cü ildə Bakı-Tiflis-Ceyhan boru kəməri vasitəsilə 4,5 mln. ton neft nəql etmək niyyətinədir, <http://interfax.az/view/600491/az>, (18.02.2014).

188 <https://minenergy.gov.az/uploads/meqaleler/06.10.2016.pdf>

2017 Nisan ayında Nursultan Nazarbayev Azerbaycan'a ziyareti sırasında petrolün Azerbaycan üzerinden taşınması meselesi müzakere edildi.¹⁸⁹ Bu tarihlerde Kaşagan petrol kuyusunun kullanıma açılma dönemi olması nedeniyle petrolün Azerbaycan üzerinden Batı'ya iletilmesi müzakereleri başlamıştır. Kaşagan, son 40 yılda keşfedilen dünyanın en büyük yataklarından biridir ve yaklaşık 3 milyar rezerve sahip olduğu düşünülmektedir. Hazar Denizi'nin Kazak sektöründe yer alan bu saha, Kazak petrolünün Avrupa pazarlarına taşınmasında ana kaynak olarak kabul ediliyordu. İki ülkenin ulusal enerji şirketleri de , Kazakistan Devlet Petrol ve Gaz Şirketi ("KazMunaiGas") ve Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), Kaşagan petrol kuyusunun üretime başlamasına da dikkate alarak Hazar Denizi limanlarının kapasitelerini nasıl genişleteceklerini müzakere etmeğe başladılar.¹⁹⁰ Nitekim BTC projesinin % 15 hisseye sahip dört şirket (ENI, INPEX, Conoco Phillips ve Total) Kazakistan'ın "Kashagan" alanında da faaliyet göstermektedir. Bu, şirketlerin boru hattıyla günde yaklaşık 150.000 varil petrol taşıyabilecekleri anlamına gelmektedir.¹⁹¹

5-7 Aralık 2017'de Bakü'de Azerbaycan Cumhuriyeti ve Kazakistan Cumhuriyeti arasındaki ticari ve ekonomik işbirliğine ilişkin "Hükümetlerarası Komisyon"un 14. toplantısı yapıldı. Toplantı sonunda imzalanan protokolde iki ülkenin devlet başkanlarının talimatlarına uygun bir şekilde hazırlanmış "2018-2020 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti ve Kazakistan Cumhuriyeti arasında her alanda karşılıklı yarar sağlayan işbirliğinin Güçlendirmesine ilişkin Yol Haritası" kabul edildi. Bu protokole göre "Kazakistan Petrol ve Petrol Ürünlerinin Azerbaycan Üzerinden Geçışı" ile "Kazak Menşeli Sıvılaştırılmış Doğal Gazın (LNG) Hazar Denizi Yoluyla Azerbaycan'a Taşınması ve Taşınması" konulu çalışma gruplarının oluşturulması kararlaştırıldı ve grup ilk toplantısını 2018'da yaptı. Görüşmede, Kazakistan petrolünün BTC ile taşınması, aynı zamanda Kazakistan doğal gazının Azerbaycan üzerinden LNG'ye dönüştürülerek taşınması ve bunun için gerekli altyapının kurulması ele alındı ve ardından bir işbirliği protokolü imzalandı.¹⁹² Çalışma grupları arasında ikinci görüşme ise 9 Ekim 2019 tarihinde pandemi nedeniyle video-konferans aracılığı ile gerçekleşti. Toplantıda Kazakistan menşeli hidrokarbon ürünlerinin Azerbaycan topraklarından geçiş hacimlerinin artırılmasına yönelik olarak kısa süre içerisinde Azerbaycan ve Kazakistan uzmanları tarafından ortak teknik ve ekonomik analiz yapılması konusunda mutabakata varılmıştır.¹⁹³

189 Azərbaycan və Qazaxıstan Prezidentləri mətbuata bəyanatla çıxış ediblər, <https://president.az/az/articles/view/23242>, (03.04.2017).

190 Richard Weitz, Kazakhstan and Azerbaijan Envisage Wide-Ranging Cooperation, <https://jamestown.org/program/kazakhstan-and-azerbaijan-envisage-wide-ranging-cooperation/>, Eurasia Daily Monitor Volume: 10 Issue: 224.

191 Natiq Əliyev, Azərbaycan-Qazaxıstan münasibətləri: birgə keçmişdən birgə gələcəyə, <https://minenergy.gov.az/uploads/meqaleler/06.10.2016.pdf>, (erişim tarihi 28.11.2022).

192 Bakıda Azərbaycan-Qazaxıstan İşçi Qruplarının ilk iclası keçirilib, <https://azertag.az/xeber/1195707>, (18.09.2018)

193 Azərbaycan və Qazaxıstan tranzit neft müzakirələri, <https://xalqgazeti.com/mobile/az/news/59260>, (09.10.2019).

Bu müzakereler devam ederken 2022'nin Şubat ayında Rusya-Ukrayna savaşı Azerbaycan-Kazakistan'ın enerji alanında işbirliğini hızlandırdı. Ukrayna'da savaşın başlamasından sonra Kazak petrolünün Rusya toprakları üzerinden dünya pazarına taşınmasında ciddi sorunlar baş gösterdi ve Kazakistan'dan Novorossiysk limanına petrol taşıyan Hazar Boru Hattı'nda "ciddi bir arıza" tespit edilmesi nedeniyle petrol taşımacılığı dört kez durduruldu. Ekonomisi petrol ve doğalgaza bağımlı olan ve Pandemiden çıkmış bir ülke için bu büyük ekonomik kayıp anlamına gelmekteydi. Ayrıca enerji uzmanlarının yorumuna göre Rusya Batı ile enerji pazarlığında Kazakistan enerji kaynaklarını da bir araç olarak kullanmaktaydı.

Novorossiysk'te petrolün tankerlere yüklendiği terminallerde sorun bahanesiyle Kazak petrolünün nakliyesi 2022'nin Mart-Nisan aylarında 4 hafta süreyle minimuma indirildi. Daha sonra onarım bahanesiyle limana kısıtlamalar getirildi. 5 Temmuz'da Novorossiysk'in Primorsky bölge mahkemesi, çevre sorunları bahanesiyle terminalin işletmesini 30 gün süreyle askıya almaya karar verdi.¹⁹⁴ Bu durum Kazakistan'da büyük bir memnuniyetsizliğe yol açtı, Cumhurbaşkanı Gasim Jomart Tokayev özel bir toplantı yaparak Hazar Denizi üzerinden petrolün Azerbaycan üzerinden taşınmasını sağlayan Trans-Hazar ulaşım yolunun bir an önce güçlendirilmesi talimatını verdi.

Öte yandan Kazakistan petrol üretiminde hızlı artış yaşanmaktaydı ve Kazakistan bu yeni üretimin ihracat yolları hakkında düşünmeye başlamıştı. Kaşagan ve Tengiz yataklarında petrol üretiminin % 20 artması öngörülmekteydi. Aynı zamanda sıvılaştırılmış doğalgazın da tankerler aracılığı ile ihracatı gündemdedir. Sonuçta 2022'nin Ağustos ayının başında "Reuters", Kazakistan'ın günde yaklaşık 100.000 varil veya Azerbaycan boru hatlarıyla taşınan hacmin yüzde 8'ini dünya pazarına teslim etmeye hazırlandığını bildirdi. Kazakistan'ın ulusal şirketi "KazMunayGaz"ın halihazırda SOCAR ile petrol tedariki konusunda ön müzakereler yürütmeğe başladı. Yeni dönemde Kazak tarafı, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattıyla yılda 1,5 milyon ton (günde 30 bin varilden biraz fazla) petrol taşımayı planlıyor. Ayrıca Kazakistan, 2023'ten itibaren Azerbaycan'ın Bakü-Supsa boru hattı aracılığıyla yılda 3,5 milyon varil petrol ihraç etmeyi planlıyor.¹⁹⁵

194 Russian court suspends oil flows through Caspian pipeline, <https://www.reuters.com/business/energy/russian-court-suspends-oil-flows-through-caspian-pipeline-2022-07-06/>, (06.07.2022). (After Russian move on pipeline, Kazakhstan says it needs other routes <https://www.reuters.com/business/energy/kazakhstan-needs-diversify-oil-supply-routes-tokayev-says-2022-07-07/>, (07.07.2022).

195 Kazakhstan to start oil sales via Azeri pipeline to bypass Russia, <https://www.reuters.com/business/energy/exclusive-kazakhstan-start-oil-sales-via-azeri-pipeline-bypass-russia-2022-08-12/>, (12.08.2022).

23. AZERBAYCAN-TÜRKMENİSTAN TRANS-HAZAR İŞBİRLİĞİ

Türkmenistan önemli miktarda gaz rezervine sahiptir. 2018 BP Dünya Enerji İstatistiksel İncelemesine göre, 2017 yılı sonunda Türkmenistan'ın kanıtlanmış doğal gaz rezervleri yaklaşık 19,5 trilyon metreküp olup, ülke gaz rezervi olarak 4. ve gaz üreten ülkeler arasında 9. sırada yer almaktadır. Öte yandan, 2030 yılına kadar Türkmenistan, gaz üretimini yılda 250 bcm'ye çıkarmayı planlıyor. Karşılaştırma için, AB'deki talep yılda yaklaşık 460 bcm'dir. Fakat Türkmenistan'ın doğalgazının iki önemli alıcı ülkesi vardır. Birisi Rusya diğeri ise Çin'dir. Rusya Türkmenistan doğalgazını Avrupa'ya da satmaktadır.

Trans-Hazar boru hattına ilişkin ilkin tartışmalar Türkiye ile Türkmenistan arasında doğalgaz alım satımına ilişkin çeşitli anlaşmaların imzalanması ile ortaya çıkmıştır. Bu tarihte Türkiye hem Azerbaycan, hem de Kazakistan ve Türkmenistan enerji kaynaklarının Batı'ya taşınması için transit ülke olma politikası izlemiştir. Burada Azerbaycan kritik role sahip olmuştur, çünkü Azerbaycan da hem Türkiye hem de Avrupa için Orta Asya arasında alternatif ve güvenli köprü rolüne sahip olmuştur. Trans-Hazar konusunda taraflar arasında ilk anlaşma 29 Ekim 1998 yılında Ankara'da imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, boru hattıyla 16 milyar m³'ü Türkiye'ye, 14 milyar m³'ü ise Avrupa'ya olmak üzere toplam 30 milyar m³ Türkmenistan doğalgazı nakledilecekti.¹⁹⁶ Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov Türkiye'ye doğal gazı doğrudan satmayı teklif etse de, taraflar arasında doğrudan corgafi bağın olmaması nedeniyle bu imkânsız olmuştur. Bu dönemde Türkmenistan'ın İran ve Rusya ile doğal gaz anlaşması vardı ve bu iki ülke Türkmenistan'dan ucuz fiyata aldığı doğal gazı Türkiye'ye daha pahalı fiyata satıyordu. Örneğin, "Milliyet" gazetesinin haberine göre, İran Türkmenistan'dan doğal gazın 1000 m³'nü 28-30 dolara satın alarak, Türkiye'ye 105-110 dolara, Rusya ise Türkmenistan'dan 45 dolara aldığı gazı Türkiye'ye 100 dolara satmıştı.¹⁹⁷

12 Ekim 1999 tarihinde Çankaya'da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Başbakan Bülent Ecevit, Başbakan yardımcısı Devlet Bahçeli, Enerji bakanı Cumhuriyet Ersümer ve Dışişleri bakanı İsmail Cem'in katılımıyla yapılan görüşmeden önce Türkmen doğal gazının alınması, daha sonra Rusya'dan Mavi Akım'ın çekilmesi ve en sonunda BTC'nin bitmesinden sonra Azerbaycan'la doğal gaz müzakerelerinin başlanması kararı çıkmıştır.¹⁹⁸

Bu tartışmalar devam ederken, 1999 yılının Aralık ayında Rusya ile Türkmenistan arasında yıllık 20 milyar m³ doğal gaz alınması konusunda anlaşma imzalanmıştı. Ardından Vladimir Putin'in 2000 yılının Nisan ayında Türkmenistan'ı ziyareti sırasında imzalanan doğal gaz an-

¹⁹⁶ Türkiye Cumhuriyeti ve Türkmenistan Arasındaki Hazar-Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Gaz Boru Hattı Projesinin (Hgb) İfasi ve Türkmenistan'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Doğal Gaz Satışına İlişkin Anlaşma, <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4466.html>, (erişim tarihi 21.11.2022).

¹⁹⁷ Niyazov: Gazı direk bizden alın, Milliyet, 23.08.1997. S. 9. Gazı bizden alın, Milliyet, 08.01.2002. S. 14.

¹⁹⁸ Çankaya'da enerji zirvesi, Milliyet. 13.10.1999. S. 11.

laşmasına göre, Türkmenistan'ın Rusya'ya satacağı gazın miktarı 10 milyar m³ artırılarak 30 milyar m³ olmuştu. Böylece Rusya 16 milyar m³ hacmi olan Mavi Akım boru hattı için doğal gaz kaynağı elde etmiş ve ayrıca Türkmenistan gazını Türkiye'ye nakledilmesi için planlanan Trans-Hazar'ın gerçekleşme ihtimaline ise büyük darbe vurmuştu.¹⁹⁹

Sonraki dönemlerde Trans-hazar tekrar gündeme gelmiş olsa da , gerçekleşmemesinin en önemli nedenleri Hazar'ın statü sorununun çözülememesi, Azerbaycan-Türkmenistan arasında Hazar'daki Serdar/Kepez enerji sahası konusunda fikir ayrılığı, Rusya ve İran'ın çevresel nedenlerden projeye karşı çıkması olmuştur.

Rusya-Türkmenistan arasında enerji işbirliğinde yaşanan sorunlar Türkmenistan'ın, Trans-Hazar seçeneğine yönelmesine neden olmuştur. 2009 yılında Türkmen gazını Rusya'ya taşıyan doğal gaz boru hattında yaşanan patlama, Türkmen gazı ithalatını durdurmasına neden oldu. Rusya'nın altı aydan fazla bir süre Türkmen gazı ithalatını askıya alması Türkmenistan'daki üretiminde düşüşe neden oldu.²⁰⁰ Bu dönemde Türkmenistan yetkilileri, hidrokarbon ihracat rotalarını çeşitlendirme, Çin ve İran ile petrol ve gaz işbirliğini geliştirme politikasını aktif olarak izlemeye başladı.

2009 yılında Rusya'nın Ukrayna üzerinden AB'ye enerji ulaştırılmasını durdurmasından AB'de de alternatif kaynaklar ve yeni boru hatları arayışlarına neden olmuştu. Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Irak ve İran AB açısından alternatif enerji kaynakları olarak değerlendirilen ülkeler olmuştur. 2011'de Azerbaycan'la Güney Gaz Koridoru'nun yapımı için MoU imzalayan AB aynı dönemde yani 2011'in Ocak ayında Avrupa Komisyonu Başkanı Joze Manuel Barroso'nun Aşkabat ziyareti ile AB Trans-Hazar sürecine aktif dahil oldu. Bu ziyaretten sonra 2011'in Eylül ayında Brüksel, Avrupa Komisyonu'na Azerbaycan ve Türkmenistan arasında Trans-Hazar Projesi anlaşmasının imzalanması için yetki verdi. Bu yetki uzun yıllar Avrupa içinde enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi konusunda AB ülkelerinin ortak hareket etmesi anlamına gelmekteydi. Dönemin AB Enerji Komiseri Günter Oettinger, trans-Hazar boru hattının Avrupa'ya yeni enerji kaynaklarının ulaştırılması açısından en önemli proje olarak tanımlamıştır. Trans-Hazar Projesi TANAP ile birleştiği zaman Türkiye'nin, TAP ile birleştiği zaman ise Avrupa'nın enerji güvenliğinde önemli rol oynayacaktı.

AB, Azerbaycan, Türkmenistan ve Türkiye arasında ilk dördü toplantı 3 Eylül 2012'de Aşkabat'ta yapıldı. Bu görüşmenin temel konusu Trans-Hazar Doğalgaz boru Hattının gerçekleştirilmesi idi. 2 Mayıs 2015'te Aşkabat'ta, Azerbaycan, Türkiye, Türkmenistan ve Avrupa Birliği'nin enerji temsilcilerinin ikinci dördü toplantısı yapıldı. Toplantının gündem konusu enerji güzergâh ve kaynaklarının özellikle Avrupa yönünde çeşitlendirilmesi ve çoklu boru hatlarının ortak oluşturulmasıdır. Bu boru hatlarının yapılması zamanı Türk-

199 Beat, Maria. Mavi Akım mı, Mavi Rusya mı?, Milliyet, 21.06.2000. s. 24.

200 Zhuldyz Kanapiyanova, Turkmenistan-Russia Energy Cooperation in the Context of Natural Gas Trading, <https://www.eurasian-research.org/publication/turkmenistan-russia-energy-cooperation-in-the-context-of-natural-gas-trading/>

menistan'dan Avrupa'ya uzun dönemli doğalgaz akışını sağlayacak Avrupa yasalarının temel alınması görüşülmüştür.²⁰¹

Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ile AB sürecine paralel olarak Azerbaycan-Türkmenistan-Türkiye arasında da bir süreç başladı. İlk olarak 2014'ün Mayıs ayında ilk defa Azerbaycan-Türkmenistan-Türkiye dışişleri bakanları düzeyinde Bakü'de yapılan toplantıda enerji ve ulaştırma başta olmak üzere üç ülkenin ilgilendiren konularda ikili ve bölgesel düzeyde işbirliğinin geliştirilmesi imkânları konusunda görüş alış veriş yapıldı.²⁰² Bu üçlü görüşmeler 2015'in Ocak ayında Aşgabat'ta, 19 Temmuz 2017'de Bakü'de ve 2021'in Şubat ayında Ankara'da yapıldı. Ankara'da yapılan üçlü görüşmeden sonra imzalanan ortak bildiride, taraflar Azerbaycan'dan daha fazla hacimde doğal gazın ve Türkmenistan'ın enerji kaynaklarının Türkiye'ye ve Avrupa'nın geri kalanına ulaştırılmasını amaçlayan enerji projelerine desteğini bir kez daha teyit etti.²⁰³

2014'ün Kasım ayında Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkmenistan'ı ziyaret etti ve Türkmen-gaz Devlet Şirketi ile Atagaz doğalgaz Anonim Şirketi arasında "Doğalgaz Alım Satımına İlişkin Çerçeve Anlaşması" imzalandı.²⁰⁴ Bu ziyaretin ardından 3 Mart 2015'de Türkmenistan Cumhurbaşkanı Berdimuhamedov Türkiye'yi ziyaret etti ve ziyaretin en önemli gündem maddelerinden biri de Türkmen doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması idi. Görüşme sonrası ortak basın toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye ile Türkmenistan'ın bu konuda aynı düşünceye sahip olduklarını ve bu konuda Azerbaycan'la da yakın diyalog ve işbirliği içinde olduğunu söyledi.²⁰⁵

Rusya, 2010 yılında Türkmenistan'dan gaz ithalatına yeniden başladı, ancak Türkmen gazı alımlarını kademeli olarak azalttı. 2016 yılında Rus "Gazprom", "uluslararası gaz pazarındaki değişen durum nedeniyle" gaz ithalatını tamamen durdurmaya karar verdi.²⁰⁶ Ancak, anlaşmazlıklar esas olarak iki tarafın üzerinde anlaşamadığı gaz fiyatlarıyla ilgiliydi. Rusya daha ucuz fiyata aldığı Türkmen gazını Avrupa'ya daha pahalıya satarken Türkmenistan fiyatların güncellenmesini talep etmekteydi.

Türkmenistan'ın Rusya ile doğalgaz fiyatı konusunda yaşadığı fikir ayrılığına paralel olarak 2017'de borç nedeniyle İran'a doğalgaz ihracını durdurması ve Çin'e sattığı doğalgazın

201 Turkmenistan, Azerbaijan, Turkey, EU creating working group on energy, <https://en.azvision.az/news/10304/turkmenistan-azerbaijan-turkey-eu-creating-working-group-on-energy.html>, (02.05.2015).

202 Azerbaycan, Türkiye ve Türkmenistan dış işleri bakanlarının üçlü görüşmesinin ilki Bakü'de gerçekleşti, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_-azerbaycan-ve-turkmenistan-disisleri-bakanlari-ucclu-toplantisi_nin-ilki-baku_de-gerceklestirildi.tr.mfa (Mayıs, 2014)

203 Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan'dan ortak bildiri, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-azerbaycan-turkmenistandan-ortak-bildiri-559099.html>, (24.02.2021).

204 Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Türkmenistan'da, <https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/3077/turkmenistan>, (06.11.2014)

205 Türkmen gazında vizyonumuz aynı, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkmen-gazinda-vizyonumuz-ayni/70164>, (03.03.2015).

206 Catherine Putz, Russia's Gazprom Stops Buying Gas from Turkmenistan <https://thediplomat.com/2016/01/russias-gazprom-stops-buying-gas-from-turkmenistan/> (06/01/2016).

fiyatından memnun olmaması Trans-Hazar'ın önemini daha da artırmaktaydı. Türkmenistan yıllık Çin'e 30-40 milyar m³ doğalgaz ihraç etmekteydi, fakat bu doğalgaz Çin'in enerji altyapısına yatırdığı sermaye nedeniyle borç olarak hesaplanmaktaydı. Özellikle bu dönemlerde petrol fiyatlarının düşmesi nedeniyle Çin'e satılan doğalgaz fiyatı da düştü, çünkü Türkmenistan-Çin arasında imzalanan anlaşma ile doğalgazın fiyatı küresel petrol fiyatlarına endekslenmişti. Bu anlamda Çin'in çok çeşitli enerji boru hatlarının bulunması Kazakistan, Özbekistan ve Rusya'dan onun doğalgaz fiyatları için pazarlık gücünü artırmıştır.²⁰⁷ Bir taraftan Avrupa'nın alternatif enerji kaynaklarına ihtiyacının artması diğer taraftan fiyatların yükselmesi Türkmenistan'ın Batı'ya çıkışını da cazibeli yapmıştır. Öte yandan, Türkmenistan doğalgaz Avrupa için yeni ve diğerlerinden nispeten daha ucuz doğalgaz kaynağıdır ve LNG fiyatlarından bağımsızdır.²⁰⁸

Fakat petrol fiyatlarının artması ile birlikte Avrupa Komisyonu, Trans Hazar Gaz Boru Hattı'nın AB'nin Ortak Çıkar Projelerinden biri olduğunu onayladı. Mart 2018'de Avrupa Komisyonu, Trans-Hazar Gaz Boru Hattı'nın Ön Mühendislik ve Tasarım, Keşif Araştırmaları ve Stratejik ve Ekonomik Değerlendirmelerinin finansmanını onayladı.²⁰⁹ Bu dönemde paralel olarak ABD'nin de projeye politik desteği artmış oldu.²¹⁰

AB, Türkiye ve ABD'nin aktif politikası sonucunda Azerbaycan-Türkmenistan ilişkilerinde de yakınlaşma yaşanmağa başladı. 2017'de Azerbaycan Türkmenistan arasında imzalanan strateji bildirinin 15. Maddesine göre taraflar, Hazar Denizi'nden dünya ve Avrupa pazarlarına giden yolları çeşitlendirmeyi amaçlayan enerji kaynaklarının taşınması alanında işbirliğini genişletmenin önemine dikkat çekmişlerdir.²¹¹ 8 Ağustos 2017 tarihinde Bakü'de Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkmenistan Hükümeti arasında enerji alanında bir Mutabakat Zaptı imzalandı. Bu muhtıradan taraflar, geçmiş yıllardan kalan ve ilişkileri olumsuz etkileyen üç meselenin çözümüne yönelik ciddi adımlar atmağı kararlaştırdılar: Hazar Denizi'nin dibinin bölünmesi, Sardar/Kepez sahası ve Trans-Hazar meselesinde işbirliğinin yapılması. Mutabakat Zaptı'nın ilk maddesine göre, taraflar, iki devletin enerji potansiyelinin geliştirilmesi için karşılıklı olarak faydalı koşulların yaratıl-

207 Natalia Konarzewska, "Russia resumes natural gas imports from Turkmenistan". <https://neweaster-neurope.eu/2019/05/31/russia-resumes-natural-gas-imports-from-turkmenistan/>, (31.05.2019).

208 Matthew Bryza, Robert M. Cutler and Giorgi Vashakmadze, US Foreign policy and Euro-Caspian energy security: The time is now to build the Trans-Caspian Pipeline, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/energy-source/us-foreign-policy-and-euro-caspian-energy-security-the-time-is-now-to-build-the-trans-caspian-pipeline/>, (12.06.2020).

209 Pre-FEED, Reconnaissance Surveys and Strategic and Economic Evaluations of the Trans-Caspian Pipeline, <https://ec.europa.eu/inea/en/connecting-europe-facility/cef-energy/7.1.1-0007-ELAZ-S-M-17>, (erişim tarihi 28.11.2022).

210 Matthew Bryza, Robert M. Cutler and Giorgi Vashakmadze, US Foreign policy and Euro-Caspian energy security: The time is now to build the Trans-Caspian Pipeline, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/energy-source/us-foreign-policy-and-euro-caspian-energy-security-the-time-is-now-to-build-the-trans-caspian-pipeline/>, (12.06.2020).

211 Azərbaycan Respublikası ilə Türkmənistan arasında strateji tərəfdaşlıq haqqında Bəyannamə, <https://e-qanun.az/framework/37712>, (08.08.2017)

masına, ortak petrol ve gaz projelerinin uygulanmasına ve enerji kaynaklarının ve enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması yollarının çeşitlendirilmesi konusunda işbirliği yapacaklar. Muhtıranın beşinci maddesine göre, taraflar uluslararası hukukun genel kabul görmüş ilke ve normlarını dikkate alarak Hazar Denizi'nin dibinin bölünmesi ve bu amaçla bir çalışma grubunun oluşturulmasını kararlaştırdılar. Aynı maddeye göre taraflar kendi sektörleri dahilinde Hazar Denizi'nin dip ve dip kaynaklarını araştırarak, inceleyecek ve yönetecek, Hazar Denizi'nin dibinden su altı kablo ve boru hatları döşeyecek, suni adalar, setler oluşturacaklardır.²¹²

15 Şubat 2018'de Türkmen delegasyonu ilk kez Bakü'deki SGC danışma konseyi toplantısına katıldı, AB temsilcileriyle SGC ve TCGP aracılığıyla gaz ihracatı olasılığını görüştüler. 19 Şubat'ta bir Azerbaycan-Türkmen çalışma grubu, enerji projeleri konusunda işbirliğini görüştü. Bakü daha sonra gaz taşımacılığı için gaz şeklinde bile ödenebilen geçiş ücretlerinden yararlanabilir (Gürcistan'ın Azerbaycan'ın gaz geçişi için benzer bir düzenlemesi vardır). Bu gaz, Trans-Anadolu/Trans-Adriyatik Boru Hatlarının (TANAP/TAP) kapasitelerini tamamlayacak şekilde Türkiye'de veya Avrupa'da yeniden satılabilir.

Hazar Denizi paylaşılmasına ilişkin kıyıdaş devletler arasında 12 Ağustos 2018'te anlaşmanın imzalanması Trans-Hazar konusunda tartışmaları yeniden başlattı. Rusya, Trans-Hazar'ın inşasını Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesine ve tüm kıyı devletlerinin onayına bağlıyor. Ancak, Sözleşme'nin 14. Maddesi, Hazar Denizi'nde denizaltı boru hatlarının inşasına, yalnızca sektörleri boru hattını barındıracak olan devletlerin gerekli anlaşmasıyla izin vermektedir. Sözleşme imzalanmadan önce bile Azerbaycan ve Türkmenistan, boru hattının güzergâhı konusunda yalnızca ilgili tarafların anlaşması gerektiğini ileri sürmüştü. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Tass'a verdiği bir röportajda²¹³ Hazar Denizi'nin belirsiz statüsünün Hazar devletleri arasındaki ikili iş birliğini etkilemediğini belirtti.

Sözleşme, TCGP'nin inşasına açılırken, olası boru hatlarının çevresel etkileri konusunda diğer kıyı devletleri ile koordinasyon gerekliliğini de ifade ediyor. Bu nedenle, her kıyı ülkesi, TCGP'nin inşasını geciktirmek için bir araç sağlayabilecek olan sınır aşan boru hattı projelerinin çevresel etkisini inceleyecektir. En başından beri Rusya ve İran, TCGP'nin inşasının kıyı ülkelerinden nihai çevre iznine bağlı olmasını talep ettiler.²¹⁴

212 Azerbaycan Respublikası Hökuməti ilə Türkmənistan Hökuməti arasında energetika sahəsində əməkdaşlığın gələcək inkişafı haqqında Anlaşma Memorandumu, <https://e-qanun.az/framework/37050>, (08.08.2017).

213 President İlham Aliyev interviewed by First Deputy Director General of Russian news agency TASS Mikhail Gusman, https://azertag.az/en/xeber/President_Ilham_Aliyev_interviewed_by_First_Deputy_Director_General_of_Russian_news_agency_TASS_Mikhail_Gusman-1150218, (05.04.2018)

214 İlgar Gurbanov, "The Perspective of Trans-Caspian Gas Flow to Europe", <https://energycorridors.wordpress.com/2018/10/29/the-perspective-of-trans-caspian-gas-flow-to-europe/>, (29.10.2018).

Bu gelişmeler yaşanırken 2019'un 4 Nisan tarihinde ilk defa Azerbaycan, Türkiye ve Türkmenistan enerji bakanları arasında üçlü toplantı yapıldı. Toplantıya Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Bakanı Perviz Şahbazov ve Türkmenistan Jeoloji Bakanı katıldı. Toplantının ardından ülkelerin enerji bakanları arasında işbirliği anlaşmaları imzalandı. Mevcut işbirliklerinin yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, yeşil teknolojiler alanlarına genişletilmesi, deneyim paylaşımı, üç ülkenin petrol ve gaz endüstrisi, enerji sektörü, fuarlar düzenleme alanlarında faaliyet gösteren şirketleri ve bilimsel araştırma merkezleri arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi gibi konular, konferans ve seminerlerin yapılması kararlaştırıldı.²¹⁵

Fakat yaşanan bu gelişmelere rağmen şu ana kadar Trans-Hazar doğalgaz boru hattı gerçekleşmemiştir. Bu hattın gerçekleşmesi önünde diğer kıyıdaş devletlerin çevresel nedenlerden karşı çıkmasının ötesinde nedenler olduğu da bilinmektedir. Azerbaycan tarafı, Trans-Hazar'ın gerçekleşmesi için tedarikçi ülke ile gaz alacak ülke arasında bir anlaşma olması gerektiğine vurgu yaparken, "Güney Gaz Koridoru" Danışma Konseyi eş başkanı Günter Ottinger ise, Azerbaycan'ın transit ülke olduğunu ve Türkmenistan'ın Trans-Hazar'la ilgili karar kabul edebileceğini ve sermaye yatırılması gerektiğini ifade etmiştir.²¹⁶ Matthew Bryza, Robert M. Cutler'e göre, AB'nin Trans-Hazar konusunda kuvvetli bir politik kararı olmamıştır ve bu da AB'nin daha çok yeşil hidrojene odaklanmasından kaynaklanmıştır.²¹⁷ Başka bir görüş de Türkmenistan'ın gaza ihraç edecek ülke olarak Trans-Hazar boru hattına yatırım yapmakta pek istekli olmadığını savunmaktadır. Trans-Hazar boru hattı projesi için Azerbaycan kendi topraklarında transit ülke olmağı ve kurulu altyapısını bu yönde kullandırtmağa hazır olduğunu beyan etmiştir. Azerbaycan-Türkmenistan arasında Trans-Hazar boru hattı projesinin yapılması için Azerbaycan AB ile Türkmenistan arasında enerji anlaşmasının imzalanmasını, AB ve Türkmenistan sermaye yatırılmasını beklemiş ve kendi boru hatları aracılığı ile Türkmenistan gazını Batı'ya transit ülke rolü oynamaya hazır olduğunu bildirmiştir.²¹⁸

Öte yandan, Avrupa'da doğalgaz güzergâh ve kaynak çeşitlendirme arayışlarına paralel olarak Azerbaycan merkezli petrol ve doğalgaz boru hatlarının gerçekleşmesi Trans-Hazar Boru Hattı konusunda da süreci hızlandırdı. Burada öncelik Azerbaycan kaynaklarına verilmekteydi ve boru hatlarının gerçekleşmesi ile bu süreç tamamlanmıştı ve bu hatların

215 İstanbul'da Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan enerji emekdaşlığı müzakire edilib, <https://minenergy.gov.az/az/xeberler-arxivi/istanbulda-turkiye-azerbaycan-turkmenistan-enerji-emekdasligi-muzakire-edilib>, (20.04.2019).

216 Azerbaycan Türkmen qazı üçün şartlarını açıkladı, <https://azvision.az/news/170881/-azerbaycan-turkmenistan-qazi-ucun-sertleri-aciqcladi-.html> (20.02.2019).

217 Matthew Bryza, Robert M. Cutler and Giorgi Vashakmadze, US Foreign policy and Euro-Caspian energy security: The time is now to build the Trans-Caspian Pipeline, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/energy-source/us-foreign-policy-and-euro-caspian-energy-security-the-time-is-now-to-build-the-trans-caspian-pipeline/>, (12.06.2020).

218 Azerbaijan doubts pipeline for Turkmen gas to be built soon, <https://www.reuters.com/article/azerbaijan-turkmenistan-pipeline-idAFL6E8IPM4X20120725>, (25.07.2021).

Azerbaijan to allow Turkmen gas into Tanap, <https://akipress.com/news:577530/> (23.05.2016).

gerçekleşmesi ile Kazakistan ve Türkmenistan'ın kaynakları daha yakınlaşmıştı. Tabii ki, ister güzergâh çeşitlendirilmesi, isterse de fiyat avantajı açısından Türkmenistan ve Kazakistan petrol ve doğalgazının Azerbaycan üzerinden Avrupa pazarlarına ulaştırılması önemlidir. Fakat bu aynı zamanda tarafların siyasi iradesi, finansal gücü, kurdukları altyapı ve bölgedeki jeopolitik denkleme bağlı olmuştur. Bu bağlamda üç Türk devleti arasında enerji ilişkilerinin durumu ve geleceği Türkiye'nin bölgedeki gücü ve enerji güvenliğini de yakinen ilgilendirdiği için özellikle 2010'dan sonra Ankara süreçte aktif rol almış ve sürecin ilerlemesinde katkısı olmuştur.

24. AZERBAYCAN-TÜRKMENİSTAN DOSTLUK SAHASI ANLAŞMASI

Azerbaycan-Türkmenistan-Türkiye arasında artan görüşmeler Trans-Hazar doğal gaz boru hattının yapılmasına henüz başaramadı fakat 90'lı yıllardan Azerbaycan-Türkmenistan arasında devam eden ve iki ülke arasında birçok alanda işbirliğinin gelişmesine engel olan Serdar/Kepez kuyusu sorunun çözülmesine neden oldu.

Sovyetler Birliği döneminde 1986'da, Azerbaycanlı mühendisler tarafından geliştirilen, Hazar denizinde Azerbaycan-Türkmenistan sınırında bulunan, Azerbaycan tarafının Kepez, Türkmenistan tarafının Serdar olarak tanımladığı doğalgaz kuyusu iki ülkenin deniz sınırında bulunduğu için uzun yıllar müzakere konusu olmuştur. 90'lı yıllardan başlayan fikir ayrılığı son yıllarda devam eden politik iyileşmenin sonucunda çözüm bulmuştur.

İki ülke arasında fikir ayrılığını işbirliğine dönüştüren anlaşma 21 Ocak 2021 tarihinde imzalandı ve anlaşma ile bu enerji sahasının ismi ilişkilerin olumlu katkı sağlamsına adına "Dostluk" olarak değiştirildi. Anlaşmanın ikinci maddesine göre, "Dostluk" sahasının hidrokarbon kaynakları Taraflar arasında % 30'u Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ve %70'i Türkmenistan'a dağıtılmaktadır. Anlaşmaya göre, "Dostluk" sahasından çıkarılan ve uluslararası pazarlara ihraç edilmesi amaçlanan hidrokarbon kaynaklarının nakliyesi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin mevcut ulaşım ve transit sistemleri kullanılarak rekabet şartlarına dayalı olarak ve uluslararası petrol ve gaz endüstrisinde yürürlükteki norm ve uygulamalara uygun olarak gerçekleştirilmelidir. Bu bağlamda taraflar, hidrokarbon kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması alanında uluslararası işbirliğinin en etkin biçimlerini kullanacaklardır. Üçüncü maddeye göre, taraflar "Dostluk" sahasındaki hidrokarbon kaynaklarının ortak araştırılması, geliştirilmesi ve işletilmesine ilişkin işbirliğini düzenleyecek bir hükümetlerarası anlaşma akdedeceklerdir. Hükümetler arası anlaşmayı geliştirmek ve üzerinde anlaşmak için Taraflar ortak bir çalışma grubu oluştururlar.²¹⁹

219 "Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Türkmənistan Hökuməti arasında Xəzər dənizində "Dostluq" yatağının karbohidrogen resurslarının birgə kəşfiyyatı, işlənməsi və mənimlənməsi haqqında" Anlaşma Memorandumu, <https://e-qanun.az/framework/46913>, (23.02.2021).

Bunun üzerine iki taraftan da bir komisyon kuruldu ve müzakereler başladı. Şu ana kadar komisyonun 4 toplantısı yapıldı. Ancak taraflar arasında varılan anlaşmaya göre bu müzakereler kapalı olarak devam etmektedir. Örneğin, sözleşmenin dördüncü maddesine göre, Taraflar, diğer Tarafın önceden yazılı izni olmaksızın bu Mutabakat Zaptı ve uygulanmasıyla ilgili gizli bilgileri açmayacak, dağıtmayacak veya üçüncü taraflara veremeyecektir.

Azerbaycan-Türkmenistan arasında uzun yıllar devam eden fikir ayrılığı nedeniyle “Dostluk” yatağındaki petrol ve doğalgaz otuz yıldan fazla bir süre sermayeye dönüştürülememiştir. Başka bir deyişle, bu rezervler pazarlanamadı. Elbette bunun birkaç nedeni vardı. Hazar Denizi’nin hukuki statüsü, diğer konular ve son olarak iki ülke. Azerbaycan ve Türkmenistan nihayet bu sorunu çözmüş ve tarihsel bir anlayışa ulaşmıştır. Bundan sonra “Dostluk” sahası ortaklaşa geliştirilecek ve kaynakları Azerbaycan altyapısıyla dünya pazarına taşınacaktır. Bundan hem Azerbaycan hem de Türkmenistan faydalanacaktır. Bu anlamda iki ülke arasında “Dostluk” sahasına ilişkin anlaşmayı tarihi bir olay olarak değerlendirmek mümkündür.

Azerbaycan Dostluk Anlaşmasının iki ülke arasında enerji alanında yeni işbirliği imkânları yaratacağı düşüncesindedir. 2021 yılında Bakü’de Güney Gaz Kurulu Danışma toplantısında İlham Aliyev şunları söylemiştir: Dostluk anlaşması, Hazar Denizi ve ötesinde gelecekteki enerji işbirliği için çok faydalı olacaktır. Ayrıca Azerbaycan’ın Hazar Denizi’nin doğu kıyısındaki enerji kaynaklarının taşınması için güvenilir bir geçiş ülkesi haline geldiğini de belirtmek isterim. Uzun yıllardır Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ve ülkemizin demiryolu sistemi ile Hazar Denizi’nin doğusundaki önemli ulaşım yolları üzerindeki ortaklarımıza ikmal sağlıyoruz. Yani Azerbaycan güvenilir bir geçiş ülkesi olduğunu teyit etmiştir.²²⁰ Dolayısıyla Dostluk anlaşması gelecekte iki ülke arasında Trans-Hazar konusunda yeni işbirliği imkânları açabilir.

Azerbaycan uzun yıllardır Dostluk yatağının ortak işletilmesini teklif etmiş fakat kabul edilmemiştir. Sonunda Türkmenistan’ın bunu kabul etmesi ile sorun çözülmüş ve taraflar arasında birçok alanda yeni işbirliği imkânları ortaya çıkmıştır. Dostluk yatağının işletilmesi hakkında anlaşmanın imzalanması özellikle iki olay olumlu etkiledi. Birincisi Türkmenistan’da Kurbankulu Berdimuhamedov’un cumhurbaşkanı seçilmesi ve Azerbaycan-Türkiye-Türkmenistan üçlü işbirliği mekanizmasının kurulması oldu. Bu mekanizma Türkiye’nin de desteği ile Azerbaycan ve Türkmenistan arasında Dostluk anlaşmasının imzalanmasını hızlandırdı ve kolaylaştırdı.

220 Prezident İlham Əliyev Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin videokonfrans formasında VII iclasında çıxış edib, <https://files.preslib.az/projects/centurycontract/gl3.pdf>, (11.02.2021). S. 162.

25. AZERBAIJAN-TÜRKMENİSTAN PETROL İŞBİRLİĞİ

Türkmenistan petrolü Kazakistan petrolleri gibi 1990'larda Azerbaycan üzerinden taşınmıştır. 2010'dan itibaren ise Bakü-Tiflis Ceyhan boru hattı aracılığı ile ihraç edilmeye başlamıştır. Türkmen ham petrolünün BTC aracılığı ile taşınmasına ilişkin ilk anlaşma Temmuz 2010'da imzalandı. BTC, 2010 yılındaki 1,3 milyon tona kıyasla 2011 yılında 2,1 milyon ton Türkmen petrolü taşıdı.²²¹ Anlaşmanın geçerli olduğu ilk üç yılda BTC aracılığı ile 8.6 milyon ton Türkmen petrolü taşınmıştır. 2013 yılında imzalanan yeni anlaşma ile Dragon Oil bunun süresini 2 yıl daha uzatmıştır.²²² SOCAR verilerine göre, 2014 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan aracılığı ile toplam 5 milyon 826 bin 792 ton Kazakistan ve Türkmenistan petrolü ihraç edilmiştir.²²³ Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) Başkanı, 2022 yılında Türkmenistan Uluslararası Konferansı'nda (OGT-2022) Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattının bugüne kadar toplam 32 milyon ton Türkmen petrolünü dünya pazarlarına taşıdığını söyledi.²²⁴

2016'da Rusya-Türkmenistan arasında doğalgaz fiyatı nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlık iki ülke arasında petrol alanında işbirliğini de olumsuz etkilemiştir. Sonuçta Rusya üzerinden satılan Türkmenistan petrolü BTC'ye yönelmişti²²⁵ ve tabii ki bu da BTC'nin karlılık oranını artırmıştır. 1999'dan itibaren Türkmenistan'ın Çeleken bölgesinde petrol üretimi yapan Dragon Oil yakıtının yaklaşık %90'ı İran üzerinden ihraç ediliyordu. Ancak 2018'in Haziran ayında İran'la sona eren sözleşme, BM yaptırımları nedeniyle uzatılmadı. Bunun yerine, 16 Haziran'da Dragon Oil, BTC boru hattında hissedar olan Azerbaycan devlet şirketi SOCAR'ın bir yan kuruluşu olan SOCAR Trading ile bir yıllık sözleşme imzaladı.²²⁶ 2018 yılının Kasım ayında SOCAR Türkmenistan'ın yüksek kaliteli petrolünü yenice çalışmaya başlayan Star rafinerisine aktarmaya başlamıştır. Ayrıca boru hattı, Türkmenbaşı Petrol Rafineri Kompleksi tarafından üretilen Türkmen petrol ürünlerinin ihracatı için kullanıldı. Azerbaycan Enerji Bakanı Azerbaycan-Türkiye-Türkmenistan enerji toplantısında, 2018 yılında toplam 6,3 milyon ton Türkmen petrolünün Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattıyla taşındığını açıkladı.²²⁷

221 BTC Pipeline Increases Turkmen Oil Transportation, <https://az.trend.az/business/energy/1814197.html>, (19.11.2011).

222 Transportation of Turkmenistan oil via BTC to be continued till 2015, https://www.azernews.az/oil_and_gas/47519.html, (14.01.2012).

223 Oil transit via BTC increased significantly <http://caspiabarrel.org/az/2015/02/oil-transit-via-btc-increased-significantly/>, (25.02.2014).

224 Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Exports 32 Million Tons of Turkmen Oil, <https://business.com.tm/post/9356/bakutbilisiceyan-pipeline-exports-32-million-tons-of-turkmen-oil>, (28.10.2022).

225 Oil exports from Ceyhan poised to fall due to Turkmen diversion, <https://www.reuters.com/article/uk-oil-russia-turkmenistan-idUKKCN1PJoZX>, (25.01.2019).

226 Turkmen oil flows to the West through the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2010-08-18/turkmen-oil-flows-to-west-through-baku-tbilisi-ceyhan-pipeline>, (18.08.2018).

227 İstanbulda Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan enerji əməkdaşlığı müzakirə edilib, <https://minenergy.gov.az/az/xeberler-arxivi/istanbulda-turkiye-azerbaycan-turkmenistan-enerji-emekdasligi-muzakire-edilib>, (20.04.2019).

Fakat Türkmen petrolünün Hazar üzerinden taşınması için 2018 yılında yapılan yeni ihalede teslimatlardan sorumlu Azerbaycanlı lojistik şirketi Rus firmasına kaybetti. Rusya ve Türkmenistan arasında 1 Ocak 2019'dan itibaren doğalgaz satışı yenilenenden sonra Türkmenistan petrolünü BTC aracılığı ile ihraç etmekten vazgeçti ve İsviçreli şirket Vitol'un yardımıyla Rusya üzerinden ihraç etmeye karar verdi. 2019'un Şubat ayından itibaren Türkmenistan petrolü BTC yerine Rusya'nın Novorossysk limanına taşındı. Türkmenistan petrolünün Rusya'ya yönelmesi üzerine Türkmen petrolünün BTC'den yan geçmesi üzerine SOCAR da kendi petrolünü Bakü-Novorossysk üzerinden taşımayacağını ve bu petrol miktarını BTC'ye yönlendireceğini bildirdi.²²⁸

Türkmen petrolünün yön değiştirmesinin arkasındaki nedenler tam olarak net olmasa da, ancak ticaret kaynakları bunu fiyatlandırma anlaşmazlıklarına bağladı. Üç ticari kaynak, SOCAR'ın tarifeleri artırdığını söylerken, bir kaynak Vitol'un daha düşük tarifeler teklif ettiğini söyledi. Fakat Vitol'in Türkmen petrolünü taşımak için yeterli tanker bulunmuyordu. SOCAR, bir zamanlar Türkmen petrolünü Bakü'ye taşıyan Hazar'ın en büyük küçük ve orta ölçekli tanker filosunu kontrol ediyordu.²²⁹ Kısacası Vitol şirketi Türkmenistan petrol taşımacılığını satın almış olsa da yeterli tankerleri olmaması nedeniyle bunu gerçekleştiremedi. 2019 yılında Türkmenistan petrolünü taşımak için Vitol şirketinin yeterli tankeri bulamaması Türkmenistan petrolünün ihracatını azalttı. Sonuçta bu da Türkmenistan ekonomisi için ciddi sorunlar yaratmış oldu.

Bu olaydan sonra 2020'nin sonlarında Türkmenistan'ın Kıyanlı petrolünü taşımak için yapılan ihaleyi SOCAR Trading kazandı. İlk aşamada iki yıllık imzalanan ve uzatma ihtimali olan bu anlaşma ile yıllık ortalama 1 milyon ton Türkmen petrolünü BTC aracılığı ile taşıma hakkı kazandı.²³⁰ Türkmenistan'la varılan anlaşmanın uygulanmasına 2021'in Ekim ayı başlarında başladı.²³¹ Türkmenistan petrolünün Azerbaycan üzerinden taşınması kurulu altyapı olması nedeniyle daha kolay olmaktadır. Sadece Türkmenistan değil Hazar kıyısında üretilen Kazakistan ve Rusya petroleri de BTC aracılığı ile taşınmaktadır. Bu anlamda Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan'ın toplamda 4 milyon ton petrolünün BTC aracılığı ile taşınması kesinleşmiştir.²³²

228 Azerbaijan's SOCAR suspends oil transit via Russia to supply BTC, <https://www.reuters.com/article/azerbaijan-oil-exports-idAFL8N211651>, (14.03.2019).

229 As traders tussle over tankers, Turkmenistan slashes oil exports, <https://www.reuters.com/article/us-oil-caspian-idUSKCN1Q823W>, (19.02.2019)

230 SOCAR Trading wins tender to purchase Turkmen oil from Petronas, <https://report.az/en/energy/socar-trading-wins-tender-to-purchase-turkmen-oil-from-petronas/>, (30.12.2020).

231 Vitol and SOCAR signed an agreement for the supply of Turkmen oil, <https://turkmenistan.gov.tm/en/post/57025/vitol-and-socar-signed-agreement-supply-turkmen-oil>, (12.09.2021).

232 SOCAR Trading wins tender to purchase Turkmen oil from Petronas, <https://report.az/en/energy/socar-trading-wins-tender-to-purchase-turkmen-oil-from-petronas/>, (30.12.2020).

26.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

☰ Azerbaycan hem enerji kaynağı ülkesi, hem de transit ülkesi olarak dünyanın enerji güvenliğine katkı sağlamaktadır. Enerji kaynağı olarak hem petrol, hem doğalgaz, hem de elektrik ihracatçısıdır. Transit ülke olarak çoklu boru hatları seçenekleri ile hem alıcı hem de satıcı ülkeler için güvenilir bir enerji ortağına dönüşmüştür. Son zamanlarda imzaladığı ve yenilediği anlaşmalar ise gelecekte enerji alanında öneminin artarak devam edeceğini göstermektedir.

26. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Azerbaycan XIX Yüzyıldan itibaren bir enerji ülkesi olsa da günümüzde de bu önemini korumaktadır. Dünyanın artan nüfusu ve gelişen ekonomileri karşısında Azerbaycan sadece bir enerji kaynağı ülkesi değil aynı zamanda güvenilir bir enerji ortağı ve enerji transiti ülkesidir.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra ilk petrol anlaşmasını 1994’de imzalamış ve uluslararası alanda başarılı bir enerji ortağı olduğu için bu anlaşma 2017’de yenilenmiştir. 1994 anlaşmasında Azerbaycan devletinin hissesi % 25 olurken, 2017 anlaşmasında bu rakam % 75’e çıkmıştır. Yeni anlaşma ile Azerbaycan’ın 2039’a kadar dünya piyasasına petrol ihraç edeceği kesinleşmiştir.

Azerbaycan sadece petrol ihraç eden ülke değil aynı zamanda çeşitli ülkelerde bu alanda yatırım yapan ülkeye dönüşmüştür. Bu anlamda Azerbaycan Devlet Petrol Şirketinin en çok yatırım yaptığı ülke Türkiye olmuştur. SOCAR’ın Türkiye’deki yatırımları bir taraftan iki ülke arasındaki politik güvenden, aynı zamanda Azerbaycan petrollerinin Ceyhan limanına akmasından kaynaklanmaktadır. SOCAR BTC’de petrol hissesini Türkiye’deki sahibi olduğu Star rafinerisinde işletip, işlenmiş yakıt olarak satmaktadır. Star rafinerisinde sadece Azerbaycan petrolü değil, aynı zamanda Kazakistan ve Türkmenistan petrolü da işlenmektedir. Bu şekilde SOCAR’ın yatırımı Türkiye’nin de akaryakıt ihtiyacını karşılayarak ithalatını azaltmaktadır.

Azerbaycan sahip olduğu doğalgaz kaynakları nedeniyle aynı zamanda bir doğalgaz ülkesidir. Son dönemlerde doğalgazın Avrupa’nın enerji güvenliğinde öneminin artması ile Azerbaycan alternatif bir kaynak ve güzergâha dönüşmüştür. Azerbaycan şu anda Gürcistan’ın doğalgaz ihtiyacının ortalama % 90’nın üzerinde bir paya sahipken, Türkiye doğalgaz ithalatında Rusya ve İran’dan sonra üçüncü ülke konumundadır. Güney Gaz Koridoru’nun Avrupa kısmı olan Trans-Adriatik Boru Hattının gerçekleşmesi ile Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya’nın da doğalgaz tedarikçisi ülke olmuştur. Güvenilir bir ortak olması nedeniyle Temmuz 2022’de Azerbaycan-AB arasında Güney Gaz Koridoru’nun kapasitesinin iki katına çıkartılması amacıyla anlaşma imzalanmıştır. Fakat bunun için öncelikle Türkiye ile transit anlaşmasının imzalanması sonra ise ortakların ek yatırımlarına ihtiyaç duyulmaktadır.

2022’de Bulgaristan’a da doğalgaz satmağa başlayan Azerbaycan, gelecekte Batı Balkanlara kadar bu hattı uzatmağı planlamaktadır. Ek doğalgaz sahalarının keşfi ile birlikte Azerbaycan’ın Balkanlar’ın enerji güvenliğine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Azerbaycan'ın enerji boru hatları konusunda en önemli stratejisi bir güzergâha bağlı kalmamak ve alternatif boru hatlarına sahip olması olmuştur. Bir tüketiciye bağlı kalmanın yaratacağı risklerden kaçınmak için bu stratejiyi tercih etmiştir. Bugün özellikle petrol ihracatında sahip olduğu çoklu boru hatları bu stratejini gerçekleştirilmesini kolaylaştırmıştır.

Azerbaycan'ın en önemli özelliğinden biri aynı zamanda doğalgaz zengini dört ülke ile (Rusya, İran, Türkmenistan ve Kazakistan) komşu olmasıdır. Bu ülke için enerji alanında ek avantajlar sağlamaktadır. Bu ülkelerle kurmuş olduğu politik ilişkiler ve altyapı imkânları gerekli olduğu halde onlardan doğalgaz veya petrol almağı kolaylaştırmaktadır. Bu ise kendi üretiminin ihracata yönlendirmesini kolaylaştırmaktadır. Bu anlamda çeşitli zamanlarda üçüncü ülkelerle swap anlaşmaları da imzalamıştır.

Başarılı bir enerji politikası sonucunda kapalı kuru devleti olmaktan çıktı ve transit ülke konumuna ulaşmıştır. Burada hem güvenilir bir ortak olmasının hem de son 30 yılda kurduğu altyapının çok büyük rolü bulunmaktadır. Azerbaycan'ın şu an için üç denizi – Hazar, Karadeniz ve Aralık Denizi – petrol taşıyan üç boru hattı, Avrupa'ya kadar uzanan doğalgaz boru hattı, doğu-batı ve kuzey-güney yönünde yük ve petrol taşıyabilen demir-yolu hatları bulunmaktadır.

Azerbaycan'ın en önemli üstünlüklerinden biri Hazar'da kurmuş olduğu tanker gemi filosudur. Bu Hazar'a kıyısı olan devletlerin petrollerini diğer ülkelerden değil Azerbaycan üzerinden taşınmasına neden olmaktadır. 2013 yılında kurulan Hazar Deniz Gemiciliğinin 20 tankeri ile birlikte büyük bir petrol taşıma filosuna sahiptir. Hazar Deniz Gemicilik Şirketi Hazar denizinde malların ve insanların yanında petrol ve doğalgaz taşımacılığı da gerçekleştirmektedir.²³³ Bu tankerlerin kapasitesi ve Bakü'de kurulan limanlardaki hizmetler nedeniyle birçok şirket petrol taşımacılığını Azerbaycan üzerinden gerçekleştirmektedir.

Azerbaycan aynı zamanda elektrik ihraç eden ülkeye dönüşmüştür. Son yıllarda Türkiye ve Gürcistan'a elektrik enerjisi ihraç eden ülke gelecekte bu elektrik hattını Balkanlar'a kadar uzatmağı planlamaktadır ve bu konuda şimdiden talepler bulunmaktadır. Ülkenin yenilenebilir enerji kaynakları 2020'de işgalden kurtarılan toprakları ile birlikte artmıştır.

Sonuçta bugün Azerbaycan hem enerji kaynağı ülkesi, hem de transit ülkesi olarak dünyanın enerji güvenliğine katkı sağlamaktadır. Enerji kaynağı olarak hem petrol, hem doğalgaz, hem de elektrik ihracatçısıdır. Transit ülke olarak çoklu boru hatları seçenekleri ile hem alıcı hem de satıcı ülkeler için güvenilir bir enerji ortağına dönüşmüştür. Son zamanlarda imzaladığı ve yenilediği anlaşmalar ise gelecekte enerji alanında öneminin artarak devam edeceğini göstermektedir.

233 Azerbaycan Hazar Deniz Gemicilik Şirketi, <https://www.asco.az/en/pages/2/96>, (erişim tarihi 26.11.2022).

Dr. Cavid VELİYEV

Dr. Cavid Veliyev, Bakü merkezli Uluslararası İlişkiler Analizler Merkezi'nde Şube Müdürü olarak çalışmaktadır.

2009-2014 yılları arasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı himayesinde Stratejik Araştırmalar Merkezinde (SAM) çalışan Dr. Cavid Veliyev, 2015-2019 yılları arasında bu merkezin Dış Politika Şube Müdürlüğünü yürütmüştür.

2017-2019 yılları arasında Caucasus International Dergisi'nin Genel Yayın Yönetmenliğini yapmıştır.

2017-2019 yılları arasında AGİT Düşünce ve Akademik Kurumlarının Azerbaycan temsilcisi olmuştur.

2005-2009 yılları arasında TUSAM, Türkiye Ulusal Güvenlikler Stratejik Araştırma Merkezinde çalışmıştır.

Lisans eğitimini Ege Üniversitesi, yüksek lisans eğitimini Gazi Üniversitesi ve doktora eğitimini A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde almıştır.

2020 yılında "Türkiye-Azerbaycan Stratejik Ortaklığı: Tarihsel ve Güncel Boyutları" konulu kitabı Ötüken Yayınevi tarafından yayınlanmıştır. 2011 yılında "Güney Kafkasya: Enerji, Geopolitik ve Toprak Bütünlüğü", "Berikan Yayınevi" tarafından yayınlanmıştır. 2017 yılında yayınlanan İran-Azerbaycan İlişkileri: İşbirliği Yolları ve Fırsatlar kitabı ve 2018 yılında yayınlanan Azerbaycan Dış Politikası (1991-2018) kitaplarının editörlüğünü yapmıştır.

Dr. Veliyev, ABD`de National Interest, Eurasi Daily, Türkiye`de Anadolu Ajansı, Daily Sabah, Hürriyet, Daily News, Yeni Şafak, Milliyet gibi gazetelerde Güney Kafkasya ile ilgili kısa değerlendirmeler yazmaktadır.

